

STARI BOSANSKI NIŠANI
OPĆINE HADŽIĆI

Autor:
Vahid Alađuz

Izdavač:
Općina Hadžići

Urednik:
mr. sci. Enes Kazazović

Recenzenti:
prof. dr. Ćazim Hadžimejlić
doc. dr. Haris Dervišević
mr. sci. Edin Bujak

Lektor:
Emra Poljo

Lektor-korektor:
Adnan Ćolo

DTP:
Amar Helać

Crtež za naslovnu stranu:
Elvedin Memić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

930.85:726.82(497.6 Hadžići)

ALAĐUZ, Vahid
Stari bosanski nišani Općine Hadžići / Vahid Alađuz. –
Hadžići : Općina Hadžići, 2019. - 248 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija: str. 213-217 i uz tekst.

ISBN 978-9958-057-15-1

COBISS.BH-ID 26944006

Štampa: „Štamparija Fojnica“ d.d.
Tiraž: 500

Vahid Aladžuz

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

Hadžići, februar 2019. godine

SADRŽAJ:

PREDGOVOR.....	9
UVOD	11
1. Nišan – muslimanski nadgrobni spomenik.....	14
1.1. Dijelovi nišana.....	16
2. Osnovne vrste nišana.....	18
2.1. Muški nišani.....	19
2.2. Ženski nišani.....	19
3. Nastanak i razvoj bosanskih nišana.....	20
3.1. Vrste nišana i oblici turbana na njima.....	21
3.2. Drugi oblici nadkaburskih obilježja kod muslimana.....	29
4. Orijehtacija nišana.....	30
5. Vrsta kamena za izradu nišana.....	31
6. Ukrasni motivi na starim bosanskim nišanima.....	36
6.1. Nišani sa figuralnim motivima.....	37
6.2. Nefiguralne predstave na nišanima.....	38
7. Stari bosanski nišani Općine Hadžići	44
7.1. Džemat Grivići.....	54
7.1.1. Šehitluci, Grivići.....	54
7.1.2. Grivićko greblje, Grivići.....	57
7.1.3. Kućičko greblje, Dupovci.....	65
7.1.4. Dupovačko groblje, Dupovci.....	67
7.1.5. Vrančićko greblje ili Šehidsko greblje, Vrančići.....	70
7.1.6. Vrančićko greblje ili Fatića greblje, Vrančići.....	74
7.1.7. Šehitluci, Vrančići.....	76
7.1.8. Korino greblje, Drozgoimetva.....	77
7.1.9. Harem, Drozgoimetva.....	81
7.1.10. Mjensno greblje, Selimovići.....	82
7.1.11. Svatovsko greblje, Selimovići.....	84
7.1.12. Staro greblje, Koščan.....	86
7.1.13. Mjesno greblje Prohino, Koščan.....	87
7.1.14. Porodično greblje Dolac, Koščan.....	87
7.2. Džemat Donji Hadžići.....	88
7.2.1. Musićko groblje, Donji Hadžići.....	88
7.2.2. Nišani, Spasovnice, Breza.....	91
7.2.3. Morića greblje, Donji Hadžići.....	93
7.2.4. Karavdića greblje, Garovci.....	96
7.2.5. Čikino greblje, Garovci.....	98
7.2.6. Hasanovića greblje, Donji Hadžići.....	99

7.2.7.	<i>Harem džamije, Donji Hadžići</i>	102
7.2.8.	<i>Šehidsko mezarje, Musići</i>	103
7.3.	Džemat Mokrine.....	103
7.3.1.	<i>Mjesno mezarje Luka, Mokrine</i>	104
7.3.2.	<i>Šehitluci, Mokrine</i>	107
7.3.3.	<i>Porodično mezarje Laze, Mokrine</i>	109
7.3.4.	<i>Sajničko greblje, Mokrine</i>	110
7.3.5.	<i>Mulagića greblje, Donja luka</i>	110
7.4.	Džemat Binježevo.....	110
7.4.1.	<i>Mezarje Podkućnice, Binježevo</i>	111
7.4.2.	<i>Mezarje Lug, Binježevo</i>	112
7.4.3.	<i>Staro greblje Gurovići, Binježevo</i>	115
7.4.4.	<i>Malo greblje ili Nizića greblje, Binježevo</i>	116
7.4.5.	<i>Mezarje Žega, Breza</i>	116
7.4.6.	<i>Greblje, Breza</i>	116
7.5.	Džemat Hadžići.....	116
7.5.1.	<i>Grahorišće, Žunovačko greblje</i>	117
7.5.2.	<i>Greblje, Kasatići</i>	120
7.5.3.	<i>Kasatićko greblje, Kasatići</i>	122
7.5.4.	<i>Merdanovića greblje, Kasatići</i>	123
7.5.5.	<i>Gradsko greblje, Kopašanj, Žunovnica</i>	124
7.6.	Džemat Pazarić.....	126
7.6.1.	<i>Zovički mezar i Zovički Harem, Zovik</i>	127
7.6.2.	<i>Mezarje Kahrmani, Pazarić</i>	132
7.6.3.	<i>Greblje, Luke</i>	138
7.6.4.	<i>Divov mezar, Heliodrom, Ljubovčići</i>	142
7.6.5.	<i>Vardište, Resnik</i>	143
7.6.6.	<i>Vardište, Dragovići</i>	144
7.6.7.	<i>Oseničko greblje, Osenik</i>	146
7.6.8.	<i>Buturovićko greblje, Buturovići</i>	149
7.6.9.	<i>Djevojačko greblje, Osenik</i>	151
7.6.10.	<i>Bajramovića greblje, Resnik</i>	152
7.7.	Džemat Lokve.....	152
7.7.1.	<i>Svatovsko greblje, Hambare, Lokve</i>	153
7.7.2.	<i>Šehidsko mezarje Herica, kod Lokava</i>	155
7.7.3.	<i>Nekropola stećaka Grebčanica, Lokve</i>	157
7.7.4.	<i>Šehidski nišan, Gradac</i>	158
7.7.5.	<i>Mjesno greblje Zagrebica, Lokve</i>	158
7.7.6.	<i>Mjesno greblje Gradački mezar, Gradac</i>	162
7.7.7.	<i>Ramin greb, Mrtvanje, Bjelašnica</i>	163
7.7.8.	<i>Greblje, Crepljani</i>	164

7.8. Džemat Trzanj.....	166
7.8.1. Mjesno mezarje, <i>Trzanj</i>	166
7.8.2. <i>Mezarje Podgora, Korča</i>	168
7.8.3. <i>Muhibića greblje, Jelašje, Odžak</i>	170
7.8.4. <i>Staro greblje, Češće</i>	172
7.8.5. <i>Mjesno greblje Kazin do, Duranovići</i>	175
7.8.6. <i>Porodično greblje Rijeka, Korča</i>	175
7.8.7. <i>Mjesno greblje Šahići, Korča</i>	176
7.9. Džemat Raštelica.....	178
7.9.1. <i>Šehidski nišan, Merušica, Donja Raštelica</i>	178
7.9.2. <i>Tursko greblje, Raštelica</i>	179
7.9.3. <i>Mezarje Nadbašča, Đanići</i>	182
7.9.4. <i>Mjesno greblje Krčevina, Vukovići</i>	184
7.9.5. <i>Mjesno mezarje, Orahovica</i>	187
7.9.6. <i>Mjesno mezarje Polumatje, Raštelica</i>	187
7.10. Džemat Budmolići.....	188
7.10.1. <i>Svatovsko greblje, Brkljače, Ragalj</i>	189
7.10.2. <i>Budmoličko greblje Bjelica</i>	192
7.10.3. <i>Budmoličko greblje Nisputnica</i>	193
7.10.4. <i>Biočko greblje Bjelica</i>	194
7.10.5. <i>Usamljeni nišan Vilovac, Bioča</i>	196
7.10.6. <i>Čičkovo groblje, Budmolići</i>	197
7.11. Džemat Tarčin.....	197
7.11.1. <i>Djevojačko greblje, Japalaci</i>	198
7.11.2. <i>Šehidsko mezarje Katunišće, Vrbanja</i>	200
7.11.3. <i>Mjesno mezarje, Igrišće, Čičke</i>	202
7.11.4. <i>Staro Japalačko greblje, Čičke</i>	203
7.11.5. <i>Mjesno mezarje Selište, Japalaci</i>	204
7.11.6. <i>Mjesno mezarje Katunišće, Vrbanja</i>	205
7.11.7. <i>Novo greblje Katunišće, Vrbanja</i>	207
8. Islamska memorijalna kultura u kontekstu religijskog shvatanja.....	208
Izvori i literatura.....	213
Prilozi.....	219
<i>Tabela br. 1: Pregled hadžičkih mezarja, njihovo gruntovno stanje i položaj</i>	220
<i>Tabela br. 2: Vrste stubova sa turbanom i bez turbana, pregled po mezarima</i>	224
<i>Tabela br. 3: Vrste ukrasa na nišanima Hadžića, pregled po mezarima</i>	227
<i>Tabela br. 4: Pregled obrađenih nišana sa osnovnim dimenzijama</i>	229
Recenzije.....	237

... malo tko zna, da je doba turskog perioda u Bosni ostavilo kulturnih i umjetničkih spomenika, koji se mogu sravniti sa umjetničkim spomenicima svijeta [...] Nadgrobna je umjetnost bosanskih Muslimana uopće umjetnička grana od neobične ljepote i važnosti, iako je ona gotovo nezapažena. Njezini dotjerani oblici, njezina savršena tehnika i skoro nedokučiva fantazija ukrasa odaje prastaru tradiciju te umjetnosti. Mi joj se ne možemo dosta načuditi, [...].

Petar Knoll, *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*,
Književnik: hrvatski Književni mjesečnik, god. 2,

Zagreb, 1929. str. 435 i 443.

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

PREDGOVOR

Ideja za pisanje o ovoj temi proizišla je iz činjenice da se na području Općine Hadžići nalaze vrijedni spomenici islamske baštine o kojima se malo zna i malo vodi računa, a oni polahko nestaju. Stiče se dojam da naučna i stručna javnost zanemaruje kulturno bogatstvo izvan urbanih centara, mada ga u izobilju možemo vidjeti i u ruralnim područjima. Takavi su stari nišani Općine Hadžići, koji su potpuno zaboravljeni. Pri tome treba istaknuti da se ne misli samo na nišane iz druge polovice XV i prve polovice XVI vijeka, nego i kasnijeg vremena.

Zbog toga je Općina Hadžići na čelu sa načelnikom Hamdom Ejubovićem u 2017. godini pokrenula i realizovala projekat pod nazivom: "Istraživanje, dokumentovanje i obrada islamskog kulturno-historijskog nasljeđa, Općine Hadžići, iz vremena osmanske uprave u Bosni i Hercegovini". Ovdje treba naglasiti da je Općina Hadžići, u 2015. godini, na isti način realizovala projekat vezan za srednjovjekovne nadgrobne spomenike - stečke. Istraživanje starih nišana polučilo je rezultate koji su vapili za sublimiranjem u monografsku publikaciju koja će imati višestruki značaj. Knjiga ima za cilj, prije svega, educirati šire čitateljstvo o islamskoj memorijalnoj arhitekturi, tačnije memorijalnim nadgrobnim spomenicima. U njoj su predstavljeni najvrijedniji primjerci starih bosanskih nadgrobničkih spomenika nastalih u prelaznom dobu sa stećaka na nišane, ali i kasnijeg vremena.

Nastanak ovakvog jednog djela vrlo rijetko je rezultat pojedinca. Takav slučaj je i sa ovom knjigom. Istraživanjem starih bosanskih nišana bavila se komisija koju su činili: prof. dr. Čazim Hadžimejlić, doc. dr. Haris Dervišević, mr. Enes Kazazović i Vahid Alađuz, profesor. Čitanje tariha i njihov prevod na bosanski jezik pomogli su: mr. sci. Enes Kazazović, profesor historije; doc. dr. Haris Dervišević, profesor historije islamske umjetnosti kao i Eldar Čomor, profesor islamske pedagogije. Nemjerljivu naučnu i stručnu pomoć dali su: mr. sci. Bujak Edin, profesor arheologije i doc. dr. Haris Dervišević, profesor islamske umjetnosti u Bosni i Hercegovini. Svima njima, na ovaj način, upućujem najiskreniju zahvalnost. Također, osjećam obavezu zahvaliti se uposlenicima Općine Hadžići, aktivistima iz mjesnih zajednica, kao i svim drugim saradnicima koji se spominju u impresumu ove knjige. Posebno ističem zahvalnost ljudima koji su živom riječju, autoru ove knjige, prenijeli svoja saznanja i predanja vezana za temu istraživanja. Posebnu zahvalnost dugujem načelniku Općine Hadžići gospodinu Hamdi Ejuboviću, bez čije podrške i pomoći ova knjiga ne bi nikada nastala niti se štampala.

Autor

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

UVOD

Čovjek se rađa da bi umro, a umire da bi proživljen bio. Rađanje i smrt, dva su događaja između kojih traje dunjalučki život svakog čovjeka. A kad čovjek umre, i kad ode sa ovoga svijeta, tradicija nalaže da se obilježi mjesto gdje je njegovo tijelo predato zemlji, a duša Bogu, mjesto koje postaje njegovo vječno prebivalište.

Ne znamo tačno kada je čovjek počeo obilježavati grobove svojih umrlih. Kod muslimana to datira od vremena posljednjeg Božijeg poslanika Muhameda s.a.v.s.. Uopće govoreći, potreba za obilježavanjem grobova umrlih osoba proizilazi iz međusobne privrženosti ljudi te njihovoj želji da međusobnu bliskost nastave i u zagrobnom životu. Kod muslimana je ta težnja nešto izraženija, jer muslimanski pogled na život i smrt je drugačiji u odnosu na onaj koji imaju nemuslimani. Kako kaže Mustafa Sušić: „Muslimani na svoju smrt gledaju kao na dio svog života, koji sa smrću samo prelazi u drugu fazu (...).“¹ U islamskoj tradiciji to datira od kako je Muhamed s.a.v.s. obilježio mezar svog ashaba i brata Osmana i poručio ljudima da obilježavaju kabure svojih umrlih.² Takva praksa se zadržala kod muslimana i do danas. Tradicija obilježavanja kaburova uvedena je kako bi se znalo gdje treba doći i proučiti dovu svojim najmilijim. Kaburovi su se prvobitno, obilježavali jednim, a kasnije sa dva kamena. Kako se vremenom razvijala tehnika obrade kamena tako su i nadkaburska obilježja dobijala svoju ljepšu formu. Narodi i etničke skupine su imali različite običaje kod ukopa umrlog i obilježavanja njegovog groba. Tradicija obilježavanja kaburova masivnijim i ukrašenijim nadgrobnim spomenicima počinje se javljati od Seldžuka. Oni su je primili od kavkaskih naroda, Armenaca i Gruzijaca, i unijeli u tradiciju Osmanske carevine. Osmanlije su tu tradiciju nosili sa sobom i širili na osvojena područja, pa su tako nišani, kao oblici nadgrobnih spomenika, stigli i u Bosnu.

Istraživanju i izučavanju nastanka i razvoja nišana uopće, a posebno na području Bosne i Hercegovine, u prošlosti, se nije pridavala velika pažnja. Do kraja XX vijeka o ovoj temi je objavljeno samo nekoliko publikacija, koje se bave spomenicima osmanske arhitekture u kojima se o nišanima govori vrlo kratko, uglavnom kao o jednom od segmenata kulture i umjetnosti.³ Prvi članak, koji se bavi isključivo nišanima, objavljen je 1940. godine.⁴ Tek osamdesetih godina prošlog stoljeća objavljena su dva

1 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, Takvim za 2011.g., Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, str. 172. (Dalje: Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*)

2 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboja*, (historijski prikaz, stanje na terenu i kritičke analize), u Zborniku radova *Naslijeđe Doboja i okoline*, Doboja, 2014., str. 344. (Dalje: Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboja*)

3 U radovima: Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*, Književnik, god. 2 (12) str. 443-456, Zagreb, 1929; Nametak, A., *Islamski kulturni spomenici turskog doba u BiH*, Državna štamparija Sarajevo, 1939; Bejtović, A., *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju*, sv. III, Orijentalni institut, Sarajevo, 1953. str. 229-297.

4 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, Narodna uzdanica, Sarajevo, 1940., str. 192-210. (Dalje: Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*.)

naučna djela koja se bave isključivo nišanima ili nišani dominiraju u njima.⁵ Početkom XXI vijeka javio se veći interes za istraživanjem ove oblasti što je rezultiralo nastankom jednog broja stručnih radova objavljenih u raznim časopisima i zbornicima ili pak zasebnim publikacijama.

Za potrebe ove knjige izvršeno je temeljito terensko istraživanje starih bosanskih nišana na području općine Hadžići. Ono je donijelo vrlo vrijedne informacije koje ranije nisu bile poznate. Svjesni smo da će i pored našeg truda ostati opet ponešto nezabilježeno. Koristeći se osmanskim popisima i drugom odgovarajućom literaturom pokušali smo napraviti i neke poveznice između pojedinih vrijednih nišana i umrlih čije mezare obilježavaju. Nadamo se da će nove generacije i novi mladi istraživači nastaviti raditi na ovom pitanju i valorizovati ono što je do sada urađeno, ali i donijeti mnogo više novih podataka o tome. Želja nam je, također, da knjiga pobudi interes čitalaca za bošnjačku tradiciju u ovoj oblasti i vraćanje njenoj originalnosti, koliko je to u ovom vremenu moguće. Ovom knjigom želimo inicirati i druge lokalne zajednice da urade slična istraživanja, kako bismo svi zajedno našim memorijalnim spomenicima dodjelili mjesto koje im pripada. Najvrijednije nadgrobne spomenike treba kandidovati za proglašenje nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine i na taj način širom naše zemlje staviti ih pod zaštitu države. Stanje u kojem se oni danas nalaze je veoma loše. Njihova devastacija se vidi na svakom koraku. Potpuno neprihvatljivo je da nišani, na kojima se spominje *Uzvišeni Gospodar svjetova*, leže zavaljeni na zemlji i po njima gaze i ljudi i životinje. Nišan treba da stoji uspravno, jer jedino na taj način ima svoju izvornu simboliku.

Istraživanjem je, na području Općine Hadžići, evidentirano ukupno 83 mezarja ili groblja sa jednim ili više nišana. Od toga, jedno je gradsko groblje "Kopišanj" u Hadžićima, a drugo „Šehidsko mezarje“ u Kahrimanima. Oba su nastala u novije doba. Obradeno je preko 600 starih nišana, za koje je urađena potrebna dokumentacija. U ovoj knjizi su prezentirana 322 stara nišana. Među njima su najvrijedniji šehidski ili gazijski nišani koji često stoje usamljeni i od svih zaboravljeni. Neke od njih su brižni mještani vrlo lijepo ogradili i sačuvali od daljeg propadanja. Takvi slučajevi su zabilježeni u: Raštelici, Korči, Brezi, Jeleču i Gradcu. Neki su godinama lijepo ograđivani pa čak i krečeni, da bi na kraju bili devastirani. Takvu sudbinu je doživio šehidski nišan koji se nalazi preko puta *Vrančićkog greblja*. Na njemu je, u zadnjih nekoliko godina, odlomljen reljefni ukras u obliku kijače koja se nalazila na njegovoj sjevernoj (bočnoj) strani. Isto se desilo i sa ukrasom na šehidskom nišanu u *Karavdića greblju* u Garovcima. Na drugim mjestima su čitave skupine, izuzetno vrijednih, starih nišana izmještane, a da se o tome nije vodila adekvatna evidencija. Tako je, vjerovatno, jedan njihov broj zauvijek nestao. Slučaj je to i sa vrijednim primjercima nišana iz XV vijeka koji su se nalazili u starom Žunovačkom greblju uništenom prilikom izgradnje željezničke pruge i magistralnog puta kroz Hadžiće. Jedan broj primjeraka tih nišana je premješten u Donje Hadžiće, drugi na Grahorišće u Žunovnici, a ostalim se izgubio svaki trag. Sličnu sudbinu je doživjelo i staro greblje u Doljanima. Prilikom izgrad-

5 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974. (Dalje: Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1; Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1978. (Dalje: Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*)

nje pruge krajem XIX vijeka, i njenom rekonstrukcijom u drugoj polovici XX vijeka mezarje je potpuno izmješteno ili uništeno. Isto se desilo i sa nekropolom stećaka koja se nalazila u neposrednoj blizini greblja. Jedan broj nišana je premješten u mezarje *Kahrimani* kod Pazarića.

Najvrijedniji primjerci ukrašenih starih nišana, koji su prepušteni sami sebi i vremenu koje ih runi, nalaze se na Raglju iznad Budmolića. Oni predstavljaju relikv bosanskohercegovačkih nišana. Na njima se nalaze ukrasi koji su jedinstveni u Bosni i Hercegovini. Slična dva primjerka nalaze se u Lokvama. Sa lijeve strane starog puta Raštelica – Ivan sedlo nalazi se zaboravljeno mezarje sa starim bosanskim nišanima. Stanovnici Rašteliće ga zovu „Tursko greblje“. U njemu se nalaze veoma vrijedni primjerci nišana sa *santračem*. Mnogi od njih su zavaljeni, a neki polomljeni i razbacani po šumi. U sličnom stanju se nalaze i nišani sa *santračima* u Češću, kao i na „Šehitlucima“ u Mokrinama. U ovoj knjizi je obrađen i jedan broj starih nišana sa tarihom ispisanim arapskim pismom, a rijetko i arabicom (begovicom). Ponekad je tarih ispisan kombinacijom turskog jezika i arapskog pisma što je otežavalo njihovo precizno čitanje i prevod. Iz sadržaja tariha došlo se do vrlo vrijednih podataka i saznanja. Na taj način će neke porodice saznati za mezare svojih, već zaboravljenih, predaka. U knjizi se nalazi još mnogo vrijednih podataka i informacija koje će čitatelju biti vrlo zanimljive. Bez obzira što je, za istraživanje, utvrđena gornja granica njihovog nastanka, za stare nišane sa tarihom je napravljen izuzetak. Razlog tome je vrlo mali broj nišana sa tarihom iz vremena Osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini, pa je ta granica pomjerena, uglavnom, do početka Drugog svjetskog rata. Ova knjiga nije obuhvatila sve stare nišane evidentirane i obrađene u toku istraživanja. Podaci o njima će biti pohranjeni u arhivu kao sastavni dio izvještaja o realizaciji istraživačkog projekta.⁶ U knjizi će se, između ostalog, naći i pregled gruntovnog stanja svih mezarja (grebalja) na području Općine Hadžići te podaci o njihovom geografskom položaju.

U prvom dijelu knjige date su samo kratke naznake i podsjećanja o nastanku i razvoju nišana uopće, njihovom značenju i značenju turbana na njima, o ukrasima na nišanima te kamenu od kojeg su izrađivani.

U drugom dijelu knjige obrađena su sva mezarja starih bosanskih nišana na području hadžičke općine. Greblja sa nišanima grupisana su po regijama: Tarčin, Pazarić i Hadžići. Unutar regije grupisana su po džematima. O svakom džematu dat je kratak historijat od vremena pojave nišana do danas. U historijskoj retrospektivi sēla pokušali smo donijeti podatke koji mogu pomoći u razumijevanju vremena nastanka mezarja i nišana u njima, njihovih vrsta i oblika turbana te kontinuiteta života.

Redoslijed obrade mezarja u okviru džemata rezultat je broja kulturno-historijski najvrijednijih primjeraka nišana u njemu. Na području jednog mezarja ili greblja, izvršeno je istraživanje, evidentiranje i obrada samo najvrijednijih primjeraka nišana. Raniji autori naučnih i stručnih radova iz ove oblasti, uglavnom, su se ograničavali na istraživanje i dokumentovanje, muslimanskih memorijalnih spomenika iz *prelazne faze* sa stećaka na nišane. Mišljenja smo da je to neopravdana diskriminacija vrijednih primjeraka nišana iz kasnijeg doba. Pokušali smo djelimično ispraviti tu nepravdu za nišane hadžičke općine.

⁶ Općina Hadžići, *Istraživanje, dokumentovanje i obrada islamskog kulturno-historijskog nasljeđa, Općine Hadžići, iz vremena osmanske uprave u Bosni i Hercegovini*, 2017.g.

U trećem dijelu knjige date su analize vezane za nišane, greblja sa nišanima, oblike nišana i oblike turbana na nišanima te ukrase na njima. Na kraju knjige nalazi se i registar svih mezarja na području Općine Hadžići sa osnovnim statističkim i katastarskim podacima, kao i registar svih nišana prezentiranih u ovoj knjizi sa njihovim osnovnim podacima.

Četvrti dio knjige se bavi vjerskim aspektima islamske nadgrobne arhitekture i pogledima različitih šerijatskih škola na njih. Ovaj dio sadrži i poruku svima nama. Ona nas poziva da svako za sebe i svi mi zajedno pogledamo da li se uopće, ili koliko, držimo tradicije, po pitanjima nadkaburskih obilježja, koja je stotinama godina prakticirana na bosanskohercegovačkim prostorima.

1. Nišan – muslimanski nadgrobni spomenik

Najbrojnije vrlo vrijedne spomenike orijentalne arhitekture u Bosni i Hercegovini čine muslimanski nadgrobni spomenici. To su najčešće bijeli *kameni nišani* ili *bašluci*, te *kameni oklopi*, *kubure* i mnogobrojna *turbeta*.⁷ Najbrojniji i najzanimljiviji su, svakako, nišani. To su kameni uspravnostojeći stupci različitih veličina i oblika. Najveći broj nišana završava prelijepo oblikovanim turbanima. Pored njih tu su i različiti oblici i veličine stela. Sve to skupa čini jedan predivan arhitektonski kolorit muslimanskih mezaristana.

Mada su Osmanlije u Bosnu donijele nišan kao nadgrobni spomenik, njegov naziv nije turskog porijekla. On je preuzet iz perzijskog jezika, a može da znači: cilj, meta, biljeg, mladež, odlikovanje, muslimanski nadgrobni kamen, znak, znamenje.⁸ U turskom jeziku se za muslimanski nadgrobni spomenik kaže „mezar taş“, od turske riječi *mezar* što znači grob i riječi *taş* što znači kamen.⁹

Svaki mezar obilježavaju, uglavnom, dva nišana, jedan iznad glave (bašluk), a drugi ispod nogu (ajakluk). Ponekad se nišani nađu u kombinaciji sa *santračem*. Uzglavni nišan je, u pravilu, veći od uznožnog nišana.¹⁰ Njega zovemo i *bašluk*, mada u današnjem vremenu *bašlukom* nazivamo i privremene drvene nišane.¹¹ U nekim krajevima Bosne i Hercegovine, kao što je to u Bosanskoj Krajini, na mezar se postavlja samo uzglavni nišan.¹² O pitanju nišana samaca u Bosni i Hercegovini Ibrahim Pašić kaže: „Mnogi muslimanski grobovi iz 15. i 16. vijeka imaju samo jedan nišan, uzglavni.“¹³

7 Bejtović, A., *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju, sv. III, Orijentalni institut, Sarajevo, 1952., str. 284. (Dalje: Bejtović, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*)

8 Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 493. (Dalje: Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*)

9 Edrenić, M., et. al. *Tursko-bosanski džepni riječnik*, Kahraman ofset LTD. ŠTI. 2005., str. 335.–381.

10 Hangi, A., *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini*, (drugo izdanje), Naklada Danijela A. Kajona, Sarajevo, 1906., str. 223.

11 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboja*, str. 318-362.

12 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 178.

13 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, BZK „Preporod“, 2017., str. 68. (Dalje: Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*.)

Obično, tamo gdje se nalazi usamljen stari bosanski nišan, prema uvriježenom mišljenju da svaki mezar ima dva nišana, mi tražimo i onaj drugi. On vrlo često nije ni bio tamo. Primjera radi, u *Turkovskom greblju* u Knežini kod Stoca nalaze se četiri *obeliska samca*.¹⁴ Na hadžićkom području evidentirano je nekoliko takvih lokaliteta. U Šehidskom mezarju „Katunišće“ na Vrbanji nalaze se tri nišana samca sa turbanom, koji imaju iznadprosječne dimenzije. Jedan nišan samac sa ukrasima evidentiran je na lokalitetu „Merušica“ u Raštelici. Na greblju „Hambara“ u Lokvama, nekoliko metara sjeverozapadno udaljena od drugih nišana, nalazi se jedna usamljena, ukrašena, rustična stela. Pored rijeke Zujevine u selu Gradac, te haremu džamije u Donjim Hadžićima i „Karavdića greblju“ u Garovcima, nalazi se, takođe, po jedan nišan-samac. Obzirom da su pomjerani sa prvobitnih lokacija nije poznato jesu li i tamo bili bez svog parnjaka.

Obilježavanje grobova je vrlo staro. Različite religije imaju i različite stavove po tom pitanju. Kod muslimana postoji nekoliko podijeljenih mišljenja o tome da li se kaburovi trebaju i na koji način obilježavati. Zastupaju ih različite šerijatske pravne škole. Preovladava stav da opravdanje u obilježavanju kaburova treba tražiti u hadisu Muhameda s.a.v.s. koji bilježi Ebu Davud i Ibn Madže. U njemu se kaže da je prilikom ukopavanja Osmana Ibn Mazuma r.a., Muhamed s.a.v.s., naredio da se Osmanov kabur označi sa kamenom koji će se staviti iznad njegove glave u čemu je i Muhamed s.a.v.s. učestvovao, a zatim rekao: „Da označim sa njim (kamenom) kabur moga brata i da ukopavam kod njega one koji umru iz moje porodice.“¹⁵ Smisao *kamena* u navedenom hadisu je da pruži informaciju živome gdje je ukopan mrtvi.

Prva obilježavanja mezara, u islamskoj tradiciji, vršena su običnim, amorfnim, kamenom bez ikakvih ukrasa.¹⁶ Arapi su vrlo rano, kako piše Seid Mustafa Traljić, umjesto amorfnih, počeli tesati kamen za nadgrobne spomenike, i na njemu ispisivati tarih. „Taj su običaj primili od Arapa i Turci, te su ga nešto izmijenjena prenijeli u naše krajeve.“¹⁷ Time je bila postignuta osnovna svrha nadgrobnog obilježja - da potomci znaju gdje su ukopani njihovi preci.

Izvorno porijeklo muslimanskih nišana u Bosni, prema Šefiku Bešlagiću, treba tražiti u seldžučko-osmanskoj linji razvoja nadgrobnih spomenika, mada se može naći njihova sličnost i sa nadgrobnim spomenicima zemalja iz njihovog okruženja. A seldžučka stela kao preteča Osmanskih nadgrobnih spomenika je, prema istom autoru, nastala prilagodbom armensko-gruzijskog hačkara centralnoazijskoj i perzijskoj islamskoj kulturi. „Nišan sa turbanom je u osnovi originalan seldžučki tip nadgrobnika koji je vremenom doživio prilagođavanje islamskoj kulturi kao i stela.“¹⁸ Tako su Osmanlije došli do vlastitog, autohtonog, nadgrobnog spomenika koji se izrađivao u obliku stuba i stele.¹⁹ Oblik nišana je zavisio od toga da li se radi o muškoj ili ženskoj umrloj osobi, a završni dio muškog nišana je simbolizirao društveni status i profesiju

14 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, str. 69.

15 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboja*, str. 344.

16 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 193.

17 Ibidem.

18 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 17.

19 Opširnije o nastanku muslimanskih nadgrobnih spomenika u tači 6 ovog rada, pod naslovom *Islamska memorijalna kultura u kontekstu religijskog shvatanja*.

umrlog. Na osvojena područja Osmanlije su donosile i razne osmanske običaje pa tako i u oblasti nadgrobne arhitekture. Istina, izvorni osmansko-islamski nadgrobni spomenici su, nedugo nakon dolaska osmanske vlasti na određeno područje, doživljavali neku vrstu prilagodbe lokalnim tradicionalnim nadgrobnicima. Tako na primjer, prema pisanju Faruk Muftića, najstariji bosanskohercegovački nišani od polovine XV pa do početka XVII vijeka znatno se razlikuju po svojim formama i oznakama od čisto osmanlijsko-islamskih nišana toga doba u drugim područjima.²⁰ Prvi bosanskohercegovački muslimani teško su se odvajali od tradicije svojih predaka. Napravili su simbiozu ranijih srednjovjekovnih stećaka i novih muslimanskih nišana. Tako su nastali nadgrobnici u različitim oblicima kamenih stubova i ploča sa više oblika njihovih završetaka. Iz razloga privrženosti prvih muslimanskih konvertita svojim precima neki su se nastavili pokapati u grobljima svojih predaka, a umjesto horizontalnih stećaka postavljali su uspravne stubove – nišane. Ovakvu pojavu u tom vremenu Ibrahim Pašić naziva *kriptokršćanstvo*.²¹ Ono se ogledalo u tome da su neki ljudi, dobri Bošnjani, deklarativno prihvatili islam, javno se ponašali u duhu Islama i nadijevali muslimanska imena, a tajno upražnjavali tradiciju svoje stare vjere.

1.1. Dijelovi nišana

U dugom vremenskom razdoblju, od nastanka nišana u Bosni i Hercegovini do danas, njihov oblik se mijenjao ali su uvijek ostajali uspravni. Neki su jednostavne, a drugi nešto složenije forme. Nišani sa turbanom odnosno kapom, imaju složenu formu i sastoji se od sljedećih dijelova: „ (...) *dno ili korjen nišana, stan nišana, vrat i turban ili kapa*.²² Dno nišana je neobrađeni dio stana koji se usađuje u zemlju. Ono je ponekad šire od stana ili je oblikovano tako da mu, nakon usađivanja daje bolju stabilnost. Stan nišana je dio između dna nišana i vrata. On je mjesto gdje se mogu postavljati natpisi i ukrasi. Natpisi su pisani bosančicom, arapskim pismom ili latinicom. Kod muslimana ih zovemo *tarih*.²³ Primarno mjesto u *tarihu*, kako piše Mustafa Sušić, zauzima veličanje Allaha Uzvišenog, naglašavanje Njegove svemoći i nadmoći i Njegove neprolaznosti. To se radi kroz ispis različitih poruka u različitim formama, kao što je ova: „*Allahu huve-l-baki – Samo je Allah vječan*.“²⁴ Nakon toga ispisuju se podaci o umrlom, takozvani *generički log*. U njemu se navodi ime umrlog, ime oca i prezime. Nakon generičkog sloga ispisuje se dova, najčešće sljedeća: „*El-merhum ve-l-magfuru lehu – Ovdje se nalazi preminuli, neka mu bude oprošteno*.“ Isti autor nas informiše da se, poznatim ličnostima iz društvenog i vjerskog života, ponekad, na nišanima ispisuju citati koji govore o prolaznosti dunjalučkog života kao i realnosti dolaska smrti. Na kraju se ispisuje hidžretska godina preseljenja, odnosno smrti. Kod uglednijih ljudi ovdje se ponekad upiše dan i mjesec. U nekim slučajevima godina smrti se ne ispisuje brojevima nego se ona dobije pretvaranjem posljednjeg stiha kronograma u brojke,

20 Muftić, F., *Foča, stećci i nišani*, TKP Šahinpašić, Sarajevo, 2000., str. 60.

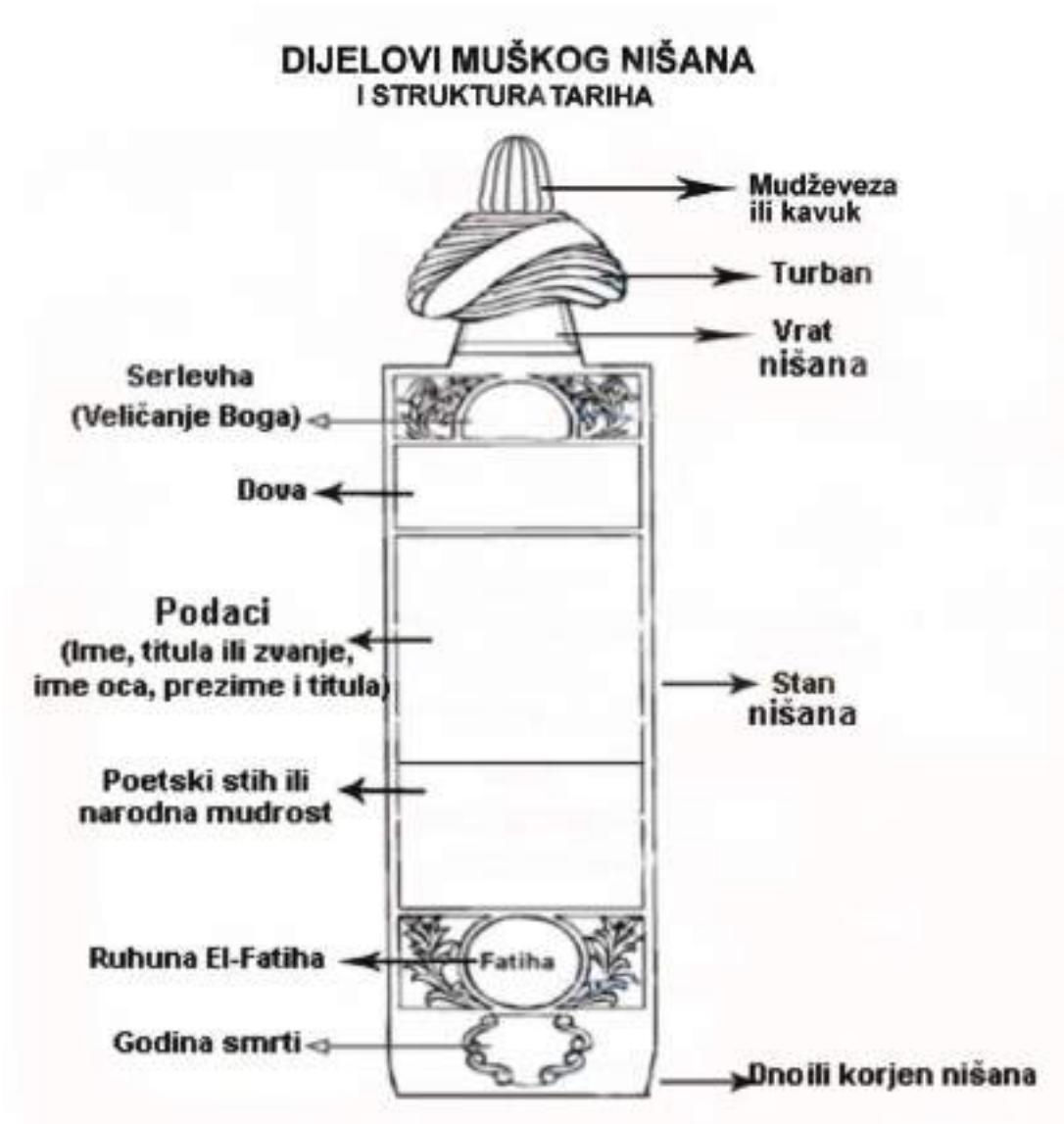
21 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, str. 47.

22 Čaušević, M., *Umjetnost bašluka*, Most-Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Godina XXXI, br.195, Mostar, 2006., str. 74. (Dalje: Čaušević, M., *Umjetnost bašluka*)

23 Tarih – arapska riječ koja znači: istoriju/povijest, natpis sa datumom gradnje, popravke, smrti. (Vidjeti u: Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, str. 601.)

24 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 175.

jer svaki arapski harf ima svoju brojčanu vrijednost.²⁵ Na bosanskim nišanima XIX i XX vijeka javljaju se određena odstupanja od naprijed navedenog pravila. Tako na jednom nišanu u Mjesnom mezarju Grivići tarih počinje pisanjem godine smrti na vratu, a nastavlja na stanu nišana. (Slika br. 59) Takođe, na nekim nišanima se tarih piše u skraćenoj formi i ne sadrži sve navedene elemente.

Slika br.1: Dijelovi nišana; Prema: Mahmut Ökçesiz, *Otoman gravestones*

²⁵ Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 174-175.

Pored pisanja teksta arapskim pismom, od početka dvadesetog stoljeća do danas, na nišanima, se ispis vrši i latiničnim pismom. Do pojave mašinske obrade nišana i mašinskog pisanja tariha, oni su pisani ručno i to vrhunskim kaligrafskim ispisom u reljefu, kakav često nije moguće postići ni savremenom tehnologijom. U tradicionalnu izradu nišana sa utvrđenim pravilima, početkom XX vijeka, kako piše Mustafa Sušić, unosi se kičeraž koji je polovicom dvadesetog stoljeća postao prisutan na svakom mjestu.²⁶ Kako ovakav odnos prema skrnavljenju simbolike i uloge nišana nije naišao na javnu, ali ni teološku kritiku takva praksa je nastavljena sve do danas. Oblici nišana se izrađuju po zahtjevu naručioca ne vodeći računa o tome šta oni, a posebno njihovi turbani u muslimanskoj tradiciji nadgrobni spomenika simboliziraju. Turban na nišanu već duži vremenski period ne odražava stvarni društveni status umrlog niti govori išta o njemu.

Vrat nišana je prelazni dio stana u turban. Javlja se u kvadratičnom ili valjkastom obliku. Neki nišani iz prve etape razvoja nišana nemaju vrat pa je turban postavljen direktno na stan nišana. Do toga je dolazilo iz razloga što domaći klesari nisu dovoljno poznavali nišan, njegove dijelove i njegov oblik.²⁷

Turban kao završni dio nišana ima višestruku simboliku. Turban je, zapravo, kapa sa namotanim sarukom oko nje. Kod nekih turbana saruk je namotan do samoga vrha, a kod drugih se ostavlja gornji dio kape slobodan. Taj, neomotani dio kape nazivamo *kavuk*. Ukoliko je on ukrašen vertikalnim prugama onda se to zove *mudževeza*. Turbani su se izrađivali u raznim oblicima, a njihovi oblici su označavali društveni status ili profesiju umrle osobe. Turbani na nišanima su predstavljali kopiju kape odnosno turbana koju je rahmetlija nosio za života. Mudževeza na turbanu ukazuje da je umrli imao bolji društveni status u odnosu na umrle na čijem turbanu nema mudževeze.

2. Osnovne vrste nišana

Kako bi se što jednostavnije razumio pojam, nastanak i razvoj, te simbolika bosanskih nišana treba ih podijeliti po vrsti ili tipu i oblicima turbana na njima.

Osnovnu podjelu nišana na muške i ženske prvi je dao Seid Mustafa Traljić.²⁸ Razlike u ovoj podjeli su uglavnom uočljive mada takvih razlika nije bilo u prvoj fazi nastanka nišana. Meho Čaušević u svojoj podjeli, pored navedenih, dodao je i *dječije nišane* kao posebnu vrstu.²⁹ Međutim, isti autor u drugom dijelu knjige kaže da je osnovna forma dječjeg nišana identična muškom odnosno ženskom nišanu, u zavisnosti od spola djeteta i da dječiji nišani predstavljaju smanjenu formu muških i ženskih nišana odraslih.³⁰ Zapravo, turbani na dječijim nišanima iz Osmanskog perioda oslikavaju društveni status ili zvanje roditelja djeteta, tako da na dječijim nišanima imamo turbane sa ulemanskim ili hadžijskim obilježjem, što može izazvati određen vid zabune.³¹

26 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 176.

27 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1, str. 10.

28 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 196.

29 Čaušević, M., *Umjetnost bašluka*, str. 75.

30 Ibidem.

31 Klinčević, N., *Bosanski nišani*, autor-izdavač, Sarajevo, 2018., str. 34. (Dalje: Klinčević, N. *Bosanski nišani*.)

Slika br.2: Dječiji nišani iz Dupovaca

2.1. Muški nišani

U svim razvojnim epohama i kod svih klesarskih škola muški nišani su urađeni u obliku četverokutne ili osmokutne prizme, a uzglavni nišan, usto, prelazi gore u nešto tanji vrat i završava turbanom, kakav je umrli nosio.³² Ovakvi nišani se najčešće nalaze na području hadžičke općine.³³ Nakon vojnih reformi u Osmanskom carstvu umjesto turbanom, nišan je završavao fesom.³⁴

2.2. Ženski nišani

Od nastanka nišana do danas, ženski nišani su izrađivani u obliku stele. Završavali su na dvije vode, polukružno ili ravnom plohom. Kod jedne forme ženskih nišana njihov završni dio asocira na žensku kapu koja se nosila u prošlim stoljećima. To je *ženski fes* sličan muškom, u njegovoj obrnutoj formi, koji je u svom gornjem dijelu bio širi u odnosu na donji. Ženska kapa na nišanu je bila dominantna u odnosu na svoj postament, kako bi se isključila svaka asocijacija na ljudski lik. Ovu vrstu ženskih nišana u narodu su nazivali još i *djevojački nišani* iako su se pojavljivali kao ženski nišani općenito.³⁵ Uzglavni ženski nišani su vrlo često ukrašeni u čemu se posebno ističe kapa. Na vrhu kape, najčešće, nalazi se mala jabuka. Najljepši, ali vrlo rijetki su ženski nišani sa solufama. O njima je pisao Petar Knoll koji između ostalog kaže: „Solufe su fine vanredno ukusne, pravilne plastične rezbarije na kamenu, koje sigurno potječu od drevnih originala, jer podsjećaju na tokarsku umjetnost Istoka. I ornamenti su pretežno orijentalni, ali imade među njima i narodnih ornamenata“.³⁶ Na hadžičkom području takvih nema.

32 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 285.

33 Primjer muškog nišana pogledati na slici br. 12, *Korino greblje*, Drozometva.

34 Ibidem.

35 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 176.

36 Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*, str. 9.

Slika br. 3: Ženski nišani s kapom u mezarju Luke

Slika br. 4: Ženski nišan sa solufama, Klinčević, N., Bosanski nišani, str. 34.

3. Nastanak i razvoj bosanskih nišana i njihovi oblici

Osmanlije su nišane donijeli u Bosnu i Hercegovinu kao dio vlastite kulture i tradicije. Oni vijekovima krasi muslimanska mezarja svojom blistavošću, lijepim izvedbama i svojom raznolikošću. Kao što se sve u životu čovjeka vremenom mijenja tako su se mijenjali i prilagođavali vremenu i okolnostima i bosanski nišani. O tome se danas jako malo zna.

Mora se istaći da je istraživanje i publikovanje, uopće, bosanskog kulturnog nasljeđa iz vremena Osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, u prošlosti, jako marginalizirano. To je, na indirektan način, značajno uticalo na odstupanja od izvornih običaja u mnogim oblastima života bosanskog Muslimana. Ista sudbina je zadesila i tradicionalne običaje bosanskih Muslimana u oblasti memorijalne arhitekture. Njihovi nadgrobni spomenici su u svojim različitim, ali standardizovanim, oblicima stoljećima davali prepoznatljivost jedne kulture i tradicije. Iz nepoznatih razloga ta tema nikad nije pobudila interesa u naučnoj i stručnoj javnosti na bosanskohercegovačkom prostoru pa i šire. Prvi koji se zanimao za bosanske nišane bio je poznati hrvatski historičar umjetnosti Petar Knoll koji se, pišući o muslimanskoj arhitekturi u Bosni, samo dotakao muslimanskih nadgrobničkih spomenika.³⁷ Nešto detaljnije, o bosanskim nišanima je pisao Seid Mustafa Traljić. On je vrlo precizno i slikovito opisao nastanak

³⁷ Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni i Hercegovini*, str. 229-297.

i razvoj nišana u Bosni i Hercegovini, njihovu osnovnu podjelu, funkciju i svrhu, kao i druge njegove opservacije vezane za nišan. Posebno se osvrnuo na oblike turbana koji simboliziraju vrstu kape koju je umrli nosio.³⁸ Nešto kasnije, o nišanima je pisao i Alija Bejtić kroz sveobuhvatnu obradu spomenika osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini. U osvrtu na nišane kao dio spomeničke osmanske arhitekture Alija Bejtić piše o razvojnim epohama nišana na području Bosne i Hercegovine i klesarskim školama koje su bile ovdje zastupljene. Dodatno je obogatio saznanja o muslimanskoj memorijalnoj kulturi.³⁹ Istraživanjem bosanskih nišana bavio se i Šefik Bešliagić. On je studiozno obradio nišane XV i XVI vijeka, i tom radnjom obuhvatio sve aspekte sagledavanja nišana od historijskog, vjerskog, do arhitektonskog i arheološkog. Posebnu pažnju posvetio je ukrasima i epitafima na nišanima. Čini se da je upravo on dao najjednostavniju podjelu nišana iz tog perioda. Po njemu nišani iz *prijelaznog doba* dijele se na stubove i stele, a stubove na *obeliske i nišane sa turbanom*.⁴⁰ Stubovi su četvrtaste ili ponekad oktogonalne prizme, približno iste širine i debljine koju četvrtasti ili valjkasti vrat spaja sa turbanom. Nišani oblika oktogonalne prizme su vrlo stari i mogu datirati u XVI i XVII vijek.⁴¹ Stubovi sa piramidalnim završetkom i kuglom na vrhu, ali i bez kugle, obično su relativno visoki pa ih nazivamo obeliscima. Stele su uspravne ploče koje završavaju na dvije vode, polukružno ili ravnom plohom.⁴² Posljednje, nama poznato, djelo koje obrađuje prelazni period sa stećaka na nišane objavio je akademik Ibrahim Pašić.⁴³ Ovo sveobuhvatno djelo je, zapravo, studija sa velikim brojem obrađenih stećaka i starih bosanskih nišana u Bosni i Hercegovini, ali i kritičkim osvrtima na rezultate ranijih istraživanja i stavove autora o pitanjima uzajamne veze i međusobne uslovljenosti između stećaka i nišana od druge polovice XV pa do kraja XVI vijeka.

3.1. Vrste nišana i oblici turbana na njima

Najobuhvatnije istraživanje nišana na području Bosne i Hercegovine obavio je Mehmed Mujezinović jedan od najpoznatijih bosanskohercegovačkih orijentalista, na bazi čega je napisao trotomno djelo pod nazivom *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Mada se Mehmed Mujezinović u ovom djelu, primarno, bavi islamskom epigrafikom, on je napravio vrlo temeljitu analizu nastanka i razvoja nišana, te izvršio njihovu načelnu podjelu po etapama razvoja.⁴⁴ Za to su mu, kao dobra podloga, poslužili stavovi Seida Mustafe Traljića i Alije Bejtića, izneseni u naprijed navedenim djelima.

Prva etapa, prema Mehmedu Mujezinoviću, obuhvata period nastanka prvih nišana u Bosni i Hercegovini, pa do kraja XVI vijeka. Dijele se u tri skupine. *U prvu skupinu spadaju nišani oblika većih obeliska sa prikraćenom piramidom na vrhu na*

38 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

39 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 285.

40 Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 12.

41 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

42 Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 12.

43 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*.

44 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10-15.

kojoj se nalazi ispupčenje u obliku polulopte. Ovi nišani su vjerovatno i najstariji.⁴⁵

Ovakve polulopte, prema pisanju Ibrahima Pašića, na prvim bosanskim nišanima ne bi trebalo poistovjećivati sa polujabukama (poluloptama ili kvrgama) koje se javljaju na nišanima iz istog vremena, a nalaze se na drugim dijelovima nišana. Polulopte na vrhu piramidalnog završetka nišana su znatno veće od onih koje se nalaze na bočnim stranama stana nišana ili na njegovom turbanu. Eklatantan primjer čine polulopte na nišanima u Bakićima kod Olova. Ona, zapravo: „Supstituirala turban, koji klesari u prvim godinama islama u Bosni nisu znali klesati.“⁴⁶ Polulopte ili kugle koje simboliziraju turban javljaju se na mnogim nišanima rane faze, a najznačajniji su nišani u Kalimanićima i Imamovićima u Žunovi kod Sokoca, te na uznožnom nišanu Isa-bega Ishakovića u Sarajevu. Nišani sa ovakvim poluloptama, ali manjim nego onim u Kalimanićima, zabilježili smo u Vrančićkom greblju kod Hadžića i Zovičkom mezaru kod Pazarića, Općina Hadžići.

U drugu skupinu spadaju nišani oblika većih rustičnih stela koje se završavaju na dvije vode, zapravo slično uspravnim stećcima⁴⁷. Šefik Bešliagić smatra da su stele na dvije vode najstariji muslimanski nadgrobni spomenici u Bosni. Objašnjenje leži u činjenici da ih je najjednostavnije izraditi od kamena, posebno ako na njima nema reljefnih motiva ili ih ima jako malo.⁴⁸ One se s razlogom mogu nazvati nišanima prijelaznog doba, jer predstavljaju kombinaciju osmanlijsko-islamskih stela sa srednjovjekovnim stećcima na dvije vode.

Treću skupinu čine nišani sa nevješto klesanim turbanima, gdje ima slučajeva da je klesar zbog nedovoljnog poznavanja nišana, turban klesao direktno na stanu nišana bez vrata.⁴⁹ Neukost prvih bosanskih klesara u izradi nišana ogledala se i u činjenici da se na nekim nišanima iz tog vremena javlja predug ili prekratak vrat nišana. Iz tih razloga je, kako kaže Ibrahim Pašić, vrat na nišanu Isa-bega Ishakovića u haremu Careve džamije u Sarajevu dug, čak, 32 cm.⁵⁰ U ovoj etapi se javljaju i veliki bosanski nišani sa turbanom. Često su visočiji od dva metra. Po mišljenju Ibrahima Pašića oni datiraju u XVI vijek, jer je to vrijeme intenzivnijeg prelaska na Islam, kada bosanski stećak silazi sa historijske scene. „‘Post mortem’, stećak je nastavio svoj život u monumentalnosti nišana, visokih od dva do četiri metra.“⁵¹ Pojavom manjih nišana u okruženju njihovih visokih prethodnika prestaje tradicija postavljanja monumentalnih nišana svake vrste.

Nišani, prve, najstarije epohe u Bosni i Hercegovini imaju dosta zajedničkih elemenata sa srednjovjekovnim nadgrobni spomenicima - stećcima i označavaju grobove prvih bosanskih muslimana, starih *Dobrih Bošnjaka*.⁵² Prvi bosanskohercegovački nišani nisu izrađivani posebno za žene i muškarce. Oblici su bili isti, a razlika se mogla

45 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

46 Pašić I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, str. 71.

47 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

48 Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 13.

49 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

50 Pašić I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, str. 313.

51 Ibidem.

52 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 11.

naći samo u heraldičkim oznakama.⁵³

Na nišanima rane faze vrlo često se javljaju različiti ukrasi kao što su: krug (sunce), polumjesec, rozete (zvijezda), luk sa strijelom, polujabuke, čomaga (kijča), sjekirica (balta), mač, sablja, koplje, štit, grozd i razovrsne vrste vrpce i frizovi. Na njima ćemo, uz ukrase, pronaći i epitafe ispisane bosančicom. U narodnoj tradiciji, kako kaže Mehmed Mujezinović, ovi nišani se nazivaju šehidskim, gazijskim ili nišanima od fetha i obilježavaju mezarove turskih boraca poginulih pri osvajanju Bosne.⁵⁴ Prema Šefiku Bešlagiću šehidom ili šehitom, u turskom i arapskom jeziku, nazivaju muslimane koji junačkom smrću poginu u borbi za vjeru. Gazijom se u arapskom jeziku nazivaju ratnici koji se posebno ističu svojim junaštvom, a naziv *od fetha* je nastao od arapske riječi *feth* što znači osvajanje.⁵⁵ Pojašnjavajući vezu prvih bosanskih nišana u Bosni i Hercegovini i srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika – stećaka, i Vladimir Ćorović prve muslimanske nišane naziva *šehitskim (muslimanskim) grobnim spomenicima*, a Vladislav Skarić groblja gdje se nišani nalaze naziva *šehidskim*.⁵⁶

Narodnu predaju o „Šehidskim nišanima“ Muhamed Hadžijahić pojašnjava kao tendenciju prikrivanja ranijeg neislamskog porijekla umrlog, jer nikako nije odgovaralo u tom vremenu kazati da tu, ispod nišana, leži poislamljeni stari Bošnjakin. „(...) već je radije iskonstruisan mit o ‘šehidima’, poginulim borcima za vjeru, kojih je uostalom prilikom zauzeća Bosne 1463. bilo vrlo malo.“⁵⁷

Možemo se složiti da nije bilo velikih borbi osmanske vojske pri osvajanju Bosne, pogotovo ne na svim njenim dijelovima. Na drugim područjima, kakvo je i hadžičko, vjerovatno borbi nije bilo uopće. Međutim, ovakvi nišani se mogu naći i na područjima gdje nije bilo borbi Osmanskih vojnika u tom, a ni kasnijem vremenu. Sa tog aspekta se, opravdano, postavlja pitanje generalizacije takve predaje. Za područja u kojima je osmanska vojska, vodila borbe pri zauzimanju Bosne, kao što je Istočna Bosna, šehida i gazija je svakako bilo, a predaja o njima je imala za cilj veličanja junaštva i predanosti poginulih u borbi za državu i vjeru. Nišani kojima su obilježavani njihovi mezari nazvani su „šehidskim“. U konačnici, možda takvi nišani obilježavaju i mezare domaćih spahija ili merdova koje je on, sa sobom, vodio u rat. Mada je upitna vjerovatnoća da su vojnici tog ranga dopremani sa dalekih ratišta, nakon pogibije, u mjesta njihovog življenja radi ukopa. Možda sa nekih bližih područja u kojima su ratovali.

Dosadašnja istraživanja upućuju da epitafa na orijentalnim jezicima, na bosanskim nišanima, nema prije sredine XVI vijeka. Do tada se, u pravilu, izrađuju stare forme bosanskih nišana. Ukoliko se i nađe neki nišan domaće provenijencije, iz ovog perioda, rađen u formi osmansko-islamskih nišana onda je on redovno bez tariha. Nišani XVI vijeka koji na sebi imaju ispisane tarihe na orijentalnim jezicima su, prema Mehmedu Mujezinoviću, *skopski nišani*.⁵⁸ Ime su dobili po Skoplju, imenu grada u čijoj

53 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 196.

54 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 11-13.

55 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 12.

56 Ćorović, V., *Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku*, Naše starine III, Sarajevo, 1955, str. 145.

57 Pašić, I., *Od stećaka do nišana*, str. 400. (U: Hadžijahić, M., *Porijeklo bosanskih muslimana*, Sarajevo, 1991.)

58 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 13.

blizini se nalazio kamenolom Arandelovo u kojem se vadio mermer za njihovu izradu i gdje su nišani pravljeni. Neki su dovoženi bez tariha pa je on ovdje upisivan po narudžbi porodice umrlog.⁵⁹ Osnovna karakteristika *skopskih nišana* je to što su rađeni od kristalnog mermera. Druga karakteristika je da su imali ispisan tarih na sve četiri strane nišana. Vrlo su malih dimenzija, visine do jednog metra, a presjeka stana 12 do 15 cm. Nišani su precizno klesani, a ženske kape su posebno ukrašavane. *Skopski nišani* potječu iz XVI vijeka.⁶⁰ Iz tariha ispisanih na *skopskim nišanima* na području Visokog se, takođe, vidi da oni potječu iz 1550, 1569. i 1516. godine.⁶¹ I kod Mehmeda Mujezinovića ima *skopskih nišana* iz sredine XVI vijeka.⁶² Na hadžićkom području takvih nišana nema, ali ima njihovih kopija koji nemaju tariha na sebi. Pojava *skopskog tipa nišana* u Bosni i Hercegovini predstavljala je uvođenje u bosanskohercegovačku tradiciju čisto osmanske forme nadgrobnih spomenika i prevazilaženje oblika i vrsta nišana prelazne faze koji su bili kombinacija stećka i nišana. U istom periodu, kako informiše Šefik Bešliagić, na području Bosne se javljaju *stambolski nišani*.⁶³ Izrađivani su od kristalnog mermera u Skoplju i postavljani na grobove visokih uglednika u Bosni i Hercegovini na samom početku osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Takvi su vezirski nišani u Travniku.⁶⁴

U XVI vijeku se javljaju nišani čiji stan predstavlja oktogonalna prizma.⁶⁵ Njih možemo naći i kasnije, a zastupljeni su i kod muških i kod ženskih nišana.

Druga etapa razvoja bosanskih nišana, uslovno rečeno, obuhvata XVII vijek kada se javljaju kopije *skopskih nišana* u Bosni i Hercegovini, ili kako Mehmed Mujezinović kaže „čista kopija skopskih nišana,“ koji se klešu u Bosni. Pravili su ih domaći klesari koji su već usavršili svoj klesarski zanat u smislu poznavanja vrsta i formi nišana.⁶⁶ Razlika između *skopskih nišana* i njihovih domaćih kopija je u tome što se na domaćim nišanima tarih ispisuje samo na jednoj (prema Kibli okrenutoj) strani stana nišana. Od početka XVII vijeka počinju se klesati i posebna vrsta ženskih nišana, što nije bio slučaj kod nišana prethodne epohe. Ženski nišani su rađeni u obliku manjih stela ili pak nišana sa ženskom kapom koja je u obliku obrnutog fesa. Preljepo ukrašene kape su obilježavale djevojačke kabure i zvali su se *djevojački nišani*.

Treća etapa razvoja bosanskih nišana obuhvata razdoblje od početka XVIII vijeka pa do 1878. godine.⁶⁷ U ovoj vremenskoj epohi, kako objašnjava Mehmed Mujezi-

59 Klinčević, N., *Bosanski nišani*, Sarajevo, 2018, str. 37.

60 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 13.

61 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici iz osmanskog perioda na području Općine Visoko*, Medžlis IZ Visoko, 2012., str. 67, 90, 108. (Dalje: Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*)

62 Mujezinović, M. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 13 i 53.

63 Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 14.

64 Ibiem.

65 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 196.

66 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14.

67 Ibidem.

nović, uvodi se praksa da nišan označava stalež i profesiju umrlog. To se postizalo različitim oblikovanjima završnog dijela nišana – turbana. Otuda su i nastali nazivi: *ulemanski, derviški, pašinski, aginski, trgovački, esnafski turban*.⁶⁸ U Osmanskom sultanatu, različiti oblici i forme turbana odnosno kapa nosili su se od kada je Sultan Mehmed II Fatih, nakon osvajanja Carigrada 1453. godine, propisao standarde za oko stotinu različitih kapa koje su bile sastavni dio vojnih uniformi i kapa koje su nosili divanski ljudi, ali i sav civilni establišment.⁶⁹ Oblici kape su se prenosili na nadgrobne spomenike umrlih, koji su kazivali sve o njima.⁷⁰ Samo u janjičarskoj vojsci je, prema tim standardima, bilo propisano sedam vrsta turbana: *bork, čatal kalafat, dardagan, dolama saruk, serdengeçdi, uskuf, kavuk*.⁷¹ Među najznačajnijim kapama koje su označavale profesiju ili status su: *hartavi, horosan, kalavi, kyatibi, makdem, nezkep, orfi, pašinski, selimi*. Ulema i drugi pripadnici vjerske službe su se mogli prepoznati i kojem derviškom tarikatu pripadaju. Ženski nadgrobni spomenici anadolijskog područja predstavljaju vrhunac arhitektonske umjetnosti. Svi ti ukrasni motivi na nišanima, zapravo, personificiraju izgled muslimanske nagizdane žene toga vremena.⁷² Trebalo je da prođe puno vremena, od uspostave osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini da bi u istoj počela primjena propisanih standarda o oblicima turbana ili kapa i njihovom reflektovanju na nadgrobne spomenike u istoj formi.

Na hadžićkom području imamo vrlo skroman fond nišana čiji turbani govore o statusu ili profesiji umrlog. Vrijedno je istaći da turbani na dva nišana u *Muhibića greblju* u Odžaku kod Tarčina predstavljaju vjerodostojnu kopiju, ranije spomenutog, janjičarskog *čatal kalafat* turbana. Isto tako, općina Hadžići posjeduje nišane iz rane faze i kasnijeg doba kakvi nisu evidentirani nigdje na području Bosne i Hercegovine niti su obuhvaćeni ijednom ranije utvrđenom tipologijom nišana. U *Oseničkom mezarju* nalazi se nišan sa valjkastim stanom na koji se, bez vrata, nastavlja valjkasti turban većeg promjera od stana, a na vrhu turbana se nalazi polujabuka. U istom mezarju je evidentiran nišan koji, takođe ima valjkast oblik stana i na koji se, bez vrata, nastavlja aginski turban, a na turbanu se nalazi kapa nešto manjeg promjera nego što je turban. Visoka je svega nekoliko centimetara. U mezarju na Trzni nalazi se nišan čiji turban je loptastog oblika, potpuno ravne površine.

Jedan od tipova nišana iz treće razvojne faze je *ulemanski nišan*. Prepoznaje se po mušebek i čatal turbanu.⁷³ Pored navedenih turbana, kako piše Seid Mustafa Traljić: „U nekih hodža nije saruk sasvim obal, nego ima posve plitki reljef od poprečnih zavojaja.“⁷⁴ Mušebek turbani obilježavaju kabure visoko obrazovanih ljudi kao što su: muf-tije, muderisi, hafizi itd.⁷⁵ Ponekad tarih otkriva da nišan obilježava imamski kabur, a

68 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14.

69 Ökçezis, M., *Turkey gravestones-The world famous ottoman army - male gravestones*, (<http://www.turkeygravestones.com>), pristup. 1.12.2018.g. (Dalje: Ökçezis, M., *Turkey gravestones*.)

70 Ibidem.

71 Ibidem.

72 Ibidem.

73 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15

74 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

75 Mujezinović, M. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15. i Henda, S., i Mutapčić, S., *Stara sarajevska groblja*, Galerija Novi hram, Sarajevo, 1998.

oblik turbana na nišanu nema takav oblik.

U ovom periodu se javljaju i *derviški nišani*, i ima ih više vrsta. Svaki derviški tarikata je, kako objašnjava Mehmed Mujezinović, imao poseban oblik turbana. Nišani mevlevijskih šejhova i derviša imaju turban sa sarukom sastavljenim od više horizontalnih prevoja preko kojih ide jedan ili dva kosa prevoja. Nišani pripadnika *na-kšibendijskog tarikata* imaju turban u obliku čunja pri čijem dnu je jače izražen horizontalni prevoj. Nišani pripadnika *kederijskog tarikata* su slični prethodnim i imaju turban oblika čunja sa vertikalnim oprugama, samo što kaderijski turban ima nešto zaobljeniji završetak.⁷⁶ Ova podjela derviških turbana ne treba se shvatati kruto. Vrlo često iz tariha na nišanu zaključujemo da je umrli pripadao sufijama dok oblik turbana ne prati taj status. Kod obilježavanja mezara pripadnika određenih derviških tarikata nije pravljen razlika u obilježavanju mezara šejha u odnosu na mezar derviša. Svaki tarikata je imao svoj oblik turbana na nišanu.⁷⁷ Međutim, kako kazuje Ćazim Hadžimejlić, razlika između turbana derviša i njihovih šejhova je, svakako postojala.⁷⁸

Aginski nišani postavljani su nad kaburovima aga-serturnadžija⁷⁹ odnosno janjičarskih zapovjednika, a karakteristični su po tome što imaju gore nešto širi turban, a na oba uzdužna kraja su vodoravno presječeni i imaju po više uzdužnih gužvi.⁸⁰ Aginski nišani mogu da obilježavaju i mezare veleposjednika - gazde, mjesnih prvaka ili dobro stojećih ljudi.⁸¹ Na području hadžičke općine sreću se i valjkasti aginski turbani sa kosim, skoro vertikalnim, dubokim reznjevima. Na oba kraja su odsječeni horizontalno. Neki imaju mudževezu na vrhu. Takve turbane Mustafa Traljić pripisuje posjednicima – agama koji su pripadali janjičarskom odžaku.⁸² Kaburi nekih aga su obilježeni nišanima čiji turban čine vertikalne gužve sa prevojem i mudževezom.⁸³

Nišane trgovaca, posjednika i drugih viđenijih ljudi, prema Mehmedu Mujezinoviću, karakterizira *saruk* sa krupnim gužvama i prevojem preko njih.⁸⁴ U ovoj grupi turbana javljaju se razne njihove varijacije. Zato, uz njih, detaljnije informacije možemo dobiti iz tariha, ako ga ima. Turbane sa približno vertikalnim reznjevima Seid Mustafa Traljić pripisuje posjednicima.⁸⁵

Pored toga što je oblik turbana i vrsta saruka na njemu određivala društveni status i profesiju umrlog, to je dodatno potvrđivao nastavak na vrhu turbana koji nazivamo kavuk i mudževeza. Kavuk je, zapravo kapa. U ovom slučaju je to gornji dio kape, na koji nije namotan saruk. Ukoliko se na tom ispupčenju nalaze vertikalne pruge, onda se to zove „mudževeza“. I jedno i drugo znače da je umrli imao nešto bolji status

76 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

77 Ibidem.

78 Zabilježka recenzenta prof. dr. Ćazima Hadžimejlića, na rukopisu ove knjige.

79 Serturnadžija = oficirski čin u janjičara-zapovjednik turnadžija. (Vidjeti u: Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, 361.)

80 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

81 Škaljić, A., *Turcizmi...*, str. 72.

82 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 199.

83 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 128 i 130.

84 Ibidem, str.15.

85 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

u odnosu na umrle na čijem turbanu njih nema. Mudževeza označava veći društveni status od kavuka.

Po obliku nišana i turbana slični prethodnim su i *esnafski* turbani, samo što nemaju kosih prevoja preko gužvi i manjih su dimenzija.⁸⁶ Neki istraživači novijeg doba i autori publikacija koji se bave bosanskim nišanima, u ovu grupu nišana svrstali su i nišane s turbanom iz vremena prije XVIII vijeka od kada turban simbolizira profesiju ili status. Radi se o monumentalnim nišanima s turbanom, rađenim od breče. Neki od njih su ukrašeni motivima koji ih svrstavaju, po narodnoj predaji, u „šehidske ili gazijske“ nišane, dok drugi nisu. Nišani tako velikih dimenzija, bez obzira što naizgled imaju prostu izvedbu turbana, vjerovatno nisu esnafski. Oni se, po Ibrahimu Pašiću, najčešće nalaze u malim grupama i čine zasebna greblja, ali se mogu naći tako grupisani i na velikim savremenim grebljima i datiraju u XVI vijek.⁸⁷

Mada *pašinskih nišana* nema na području Bosne i Hercegovine osim u Travniku, treba ih spomenuti jer su obilježavali mezare sultana, paša i vezira. Pašinski turban ima oblik četvrtaste podrezane piramide. Na njemu se nalaze prevoji u obliku plitkih traka, a ponekad su označeni i tugovi.

Iako se vrlo često, iz tariha, može zaključiti da je umrli bio *hadžija*, čini se nevjerojatnim da nije postojao zaseban oblik turbana za obilježavanje njihovih kaburova. Ne postoji naučno-stručni rad u kojem se u potpunosti definiše oblik *hadžijskog nišana* ili eventualno drugo obilježje na nišanu ili turbanu koji bi trebao da ukazuje na to. Seid Mustafa Traljić smatra da turbani sa velikim sarukom i velikim zavojima na njemu ukazuju da je umrli bio hadžija.⁸⁸ Alija Nametak, opet *mušebek turbane* smatra *hadžinskim (hadžijskim)*, dok turban sa vertikalnim gužvama i mudževezom, te stalaktitnim ukrasima po vrhu stana nišana, naziva *hadžijskim (trgovačkim)*.⁸⁹ Mehmed Mujezinović ih u kategorizaciji nišana i turbana uopće ne spominje, mada vjerski i društveni status tih ljudi takvo što zaslužuje. Možda zato što titula hadžija nije profesija i što se ona u svojstvu titule dodaje uz profesiju svakog pojedinca. U svakom slučaju, za ovu kategoriju ljudi ćemo saznati njegov status iz tariha, ukoliko ga ima na nišanu. Novi stav u ovom pogledu iznosi Nihad Klinčević u svom istraživačkom radu *Bosanski nišani*. Po njemu, hadžijski nišan se prepoznaje po tome što se iznad stana nišana nalazi stalaktitna trouglasta dekoracija.⁹⁰ Sa ovim stavom se teško složiti s obzirom da se trouglasti stalaktitni ukrasi javljaju vrlo često na nišanima različitih tipova.

Četvrta etapa razvoja nišana počinje provođenjem vojnih reformi u Osmanskom carstvu, od 1832. godine (poznat pod imenom *tanzimat*). Fes postaje nacionalno obavezujući sastavni dio narodne nošnje muslimana, ali i drugih konfesija. O tome Alija Bejtić kaže: „Turski vojnici i ostali građani, osim svećenstva, po tim reformama umjesto turbana nose od 1832. god. isključivo fesove, a oblik te kape počinje se od

86 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

87 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, str. 101.

88 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

89 Nametak, A., *Islamski kulturni spomenici turskog doba u BiH*, Državna štamparija Sarajevo, 1939., str. 24-25. (Dalje: Nametak, A., *Islamski kulturni spomenici turskog doba u BiH*)

90 Klinčević, N., *Bosanski nišani*, Sarajevo, 2018., str. 81.

tada javljati i na nišanima i kasnije zauzima sve veći mah“.⁹¹ To je vrijeme kada se i na nišanima vojnih zapovjednika javljaju turbani u obliku fesa sa širokom kićankom, koji je smjenio do tada poznate aginske turbane.⁹²

Kada je 15.6.1826. godine sultan Murat II dekretom ukinuo janjičarsku vojsku i osnovao nizamsku, uveo je i novu vrstu kape. U želji da se ona prilagodi zapadnom trendu gdje je dominirao šešir, napravio je kapu koja liči na njega, ali bez oboda. Kada se vraćao iz Maroka, kako nas informiše Mahmut Ökçezis, susreo se sa Husrev-pašom i njegovom vojskom koji su nosili tu vrstu kape. Mjesto susreta je bilo nedaleko od malog sjevernoafričkog grada Fezz, po kome je i dao ime kapi.⁹³ Prema pisanju istog autora, u vremenu od 1826 do 1925. godine promjenjene su tri vrste fesa:

- o *Mahmudi fes*, 1826 – 1860. Imao je valjkast oblik.
- o *Azizi fes*, 1861 – 1876. Imao je konusni oblik pri čemu je donji promjer bio znatno širi od gornjeg. Bio je spljoštenog oblika.
- o *Hamidi fes*, 1876 – 1925. Ima oblik Azizi fesa, ali je znatno visočiji od njega. Zadržao se u takvom obliku sve do danas.⁹⁴

Od početka XIX vijeka, kaže Mustafa Sušić, nastaje dekadentna faza u razvoju bosanskih nišana. Ona se ogleda u činjenici da se sve manje izrađuju tradicionalni oblici nišana korišteni 200-300 godina unazad, a pojavljuju se neke nove netradicionalne forme, koje polovicom XX vijeka postaju pravi kičeraž.⁹⁵ Danas je taj kičeraž još izraženiji. Ukupnost društvenih zbivanja u Bosni i Hercegovini u zadnjih trideset godina, trebala bi da nas osvijesti i u ovoj veoma važnoj oblasti nadkaburske skulptorske umjetnosti, i da nas vrati našoj tradiciji.

Kad govorimo o simbolici različitih oblika turbana moramo se, makar na kratko, osvrnuti na jedan vrlo bitan detalj. Radi se o mudževezi koja se, kod nekih nišana, nalazi na vrhu turbana. Prema osmanskoj tradiciji i standardima u Osmanskoj carevini ona označava mezar visoko pozicioniranih ljudi u osmanskoj vlasti, kao što su prinčevi, valije, ljudi u nižim nivoima vlasti imenovani od strane Visoke Porte.⁹⁶ Jednom riječju prvaci ili čelni ljudi u određenim oblastima ili na određenim administrativnim područjima.

Na prostoru Bosne i Hercegovine mogu se pronaći nišani pravljani od zelenog andezitnog kamena. Ne javljaju se često, niti u većem broju, na jednom lokalitetu. Na nekim grebljima, hadžičke općine, nalazi se samo jedan, a na drugim više primjeraka.⁹⁷ To su nišani muslimana koji su ovdje doselili iz Mađarske (takozvane Undurije) nakon okončanja osmanske vlasti u njoj. Po tome su dobili naziv *undurski nišani* i ne spadaju u tipologiju nišana po oblicima stana i turbana, ali zaslužuju naći svoje mjesto u ovoj knjizi. Na njima nema natpisa osim što vrlo često na stanu nišana nalazimo

91 Bejtović, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 285.

92 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

93 Ökçezis, M., *Turkey gravestones*.

94 Ibidem.

95 Sušić, M., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, str. 176.

96 Ökçezis, M., *Turkey gravestones-Mücevveze*.

97 Lokve 3, Mokrine 1, Kućice 1, Raštelica 1, Luke 1.

samo godinu njihovog podizanja. Bili su u upotrebi u XVIII i XIX vijeku.⁹⁸

3.2. Drugi oblici nadkaburskih obilježja kod muslimana

Kako se može primijetiti, svi raniji autori koji su se bavili pitanjem muslimanskih nadgrobnih spomenika i vršili njihovu klasifikaciju, to su činili samo u odnosu na nišane, a zaboravili su na dvije vrlo značajne vrste nadkaburskih obilježja muslimana, a to su santrači i kubure (sanduci).

O *kuburi*, kao muslimanskom nadgrobnom spomeniku, informiše nas Seid Mustafa Traljić, koji kaže: „Neki opet grade iznad mezara pravi sarkofag („kubura“) od nekoliko kamenih ploča. Obično je sa svake strane po jedna uspravna ploča, a po vrhu je ili jedna velika, koja pokriva čitavu šupljinu sanduka, ili ih je nekoliko manjih, koje se učvrste željezom ili olovom“.⁹⁹ Ponekad se na toj ploči ostavi otvor da voda može natapati zemlju u kaburu. Kubura kao nadgrobnni spomenik nije tako česta na prostoru Bosne i Hercegovine. Javlja se od sredine XVI vijeka.¹⁰⁰

Santrač predstavljaju vertikalno posađene kamene ploče, kojima je okružen mezar.¹⁰¹ Santrači gotovo nikad ne dolaze samostalno, redovno ih prate nišani. *Kubure* i *santrače* su pravili samo bogatiji ljudi.¹⁰² Neki kaburovi su obilježeni samo santračima i oni su u tom slučaju skromnijih dimenzija. Prema Ibrahimu Pašiću: „U taj su se prostor, sa velikom vjerovatnoćom, ukopavale umrle žene.“¹⁰³ Drugi kaburovi su ograđeni santračima većih dimenzija, a na uzglavnom santraču je uklesana rupa u koju se usađivao uzglavni nišan. Uznožni nišan (ajakluk) je ponekad usađivan isto kao i uzglavni, a ponekad, direktno, u zemlju, sa unutrašnje strane uznožnog santrača.¹⁰⁴ Santračom je, vrlo često, ograđen znatno veći prostor nego što je potreba jednog mezara. U „Turskom greblju“ u Raštelici kod Tarčina, kod jednog santrača je zabilježena širina čak 3,8 metara. Prema mišljenju Ibrahima Pašića, takvi santrači ograđuju grobni prostor jednog bošnjačkog roda i u njemu se nalazi više mezara. Obično je u tom prostoru postavljen samo jedan par nišana. Tezu o broju mezara ispod jednog para nišana unutar santrača, treba uzeti s rezervom iz razloga što se ne temelji na rezultatima arheološkog istraživanja. Istina, mi danas možemo vidjeti vrlo često moderne santrače urađene od niskih betonskih ograda u čijem, suverenom, prostoru se nađe po jedan ili više mezara obilježenih savremenim nišanima. Na hadžićkom području su mezari sa santračima evidentirani samo na nekoliko lokaliteta. Najvrijedniji primjerci santrača se nalaze na „Turskom greblju“ u Raštelici i „Starom greblju“ u Češću kod Tarčina. Neki od santrača, još uvijek, imaju nišane usađene u kamena postolja. Drugi nemaju nišana niti tragova da su se tamo nalazili. Vjerovatno je mezar ograđen samo santračem. Santrači, skromnijih dimenzija, se javljaju još u „Svatovskom greblju“ na

98 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnni spomenici*, str. 197.

99 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnni spomenici*, str. 194.

100 Zabilješka recenzenta doc. dr. Harisa Derviševića na rukopis ovog djela.

101 Ibidem

102 Ibidem.

103 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 86.

104 Santrači na starom *Turskom greblju* u Raštelici pokazuju sve raznolikosti, ali i njihovu monumentalnost.

Raglju i „Šehidskom greblju“ Herica kod Lokava.

Neki grobovi na nekropolama stećaka su ograđeni samo vijencem od kamena. Šefik Bešlagić je, na području Kalinovika evidentirao nekoliko takvih grobova. O ovakvim srednjovjekovnim grobovima je pisao i Milovan Gavazzi tvrdeći, kao i Šefik Bešlagić, da se radi o grobovima pripadnika Crkve bosanske slabijeg imućnog stanja.¹⁰⁵ Suprotno mišljenje ima Jasenko Mulaomerović, koji kaže: „Može se zaključiti da grobovi obilježeni vijencem na nekropolama stećaka ne pripadaju siromašnim pripadnicima Crkve bosanske, kako to zaključuju Šefik Bešlagić i Milovan Gavazzi, niti su dio megalitske tradicije ponovo rođene na ovim prostorima (Gavazzi), nego su, zapravo, grobovi prvih muslimana (konvertita) koji su se nastavili sahranjivati na, za njih i dalje, svetom prostoru.“¹⁰⁶ Ovo, za sada neriješeno pitanje, mogu razriješiti samo odgovarajući arheološki nalazi. Ovakav jedan grob, ograđen vijencem od kamena, evidentiran je na mezarju „Herica“ kod Lokava.

Turbeta su posebni oblici nadkaburskih obilježja koja su podizana na mjestima gdje su se ukopavali jedan ili više umrlih, a podizana su islamskim uglednicima kao što su: paše i begovi, šejhovi, derviši, šehidi itd. Prva turbeta se, prema Aliji Nametku, počinju graditi u vrijeme kada se islam proširio izvan granica arapskog svijeta.¹⁰⁷ S dolaskom Osmanlija u Bosnu i Hercegovinu počinje gradnja turbeta i na njenom području. Ona predstavljaju izvornu islamsku kulturu u obilježavanju kaburova značajnih muslimana. Zbog toga je potpuno neprihvatljiv stav Petra Knolla da su: „ (...) zatvorena turbeta, u muslimanstvo, preneseni kršćanski mauzoleji, a otvorena turbeta kršćanske ciborije.“¹⁰⁸ Najznačajnije i najveće turbe u Bosni i Hercegovini je Gazi Husrev-begovo turbe u Sarajevu, sagrađeno 1531. godine.

4. Orijentacija nišana

Narodi su, u dugoj historiji tradicije pokapanja svojih umrlih vodili računa, između ostalog, i o pravcu okretanja njihovih grobova. Neki su se orijentisali prema geografskim stranama svijeta, neki prema različitim duhovnim i religijskim vjerovanjima, neki prema nebeskim tijelima i sl. Srednjovjekovni bosanski stećci su se simbolično okretali pravcima istok – zapad, ali i pravcem sjever – jug. Islamska tradicija nalaže orijentaciju kaburova pravcem sjeveroistok – jugozapad tako da desna strana lica bude okrenuta prema *Kabi* odnosno Mekki. Međutim na području Bosne i Hercegovine je evidentiran značajan broj mezara i nišana koji su okrenuti pravcem istok – zapad, ili, sjever – jug. Čak ima slučajeva da je mezar okrenut pravcem JI – SZ. Istina, ovakvih slučajeva je manji broj. Pitanje orijentacije nišana, ali i nagrobnih spomenika drugih konfesija kao i stećaka, treba posmatrati sa određenom rezervom. S obzirom na način

105 Bešlagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*, IRO V. Masleša, Sarajevo, 1979., str. 45.

(Dalje: Bešlagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*)

106 Mulaomerović, J., *Grobovi s krugom od kamena u nekropolama stećaka: jedna drugačija interpretacija*, Godišnjak za 2016., BZK Preporod, Sarajevo, 2017., str. 306

107 Nametak, A., *Islamski kulturni spomenici turskog doba u BiH*, str. 31.

108 Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*, Književnik, Zagreb 1929., objavljeno u: časopisu Most br. 112-113, Mostar 1999., str. 9. (Dalje: Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*)

određivanja strana svijeta bez odgovarajućih uređaja, moguća su određena odstupanja, ali ne i previše. Često se na terenu može vidjeti orijentacija grobova ili mezara koja nije u duhu njihove tradicije. Tako su, primjera radi, neki stećci u nekropoli „Bastahe“ na Oseniku okrenuti pravcem SI – JZ. Jedna grupa nišana novijeg doba u mezarju „Luke“ u Lukama kod Tarčina je okrenuta pravcem I – Z, dok je većina stećaka u nekropoli „Medvjedice“ kod Tarčina okrenuta pravcem S – J.

Jedan od prvih autora koji se bavio ovom problematikom bio je etnolog Emilijan Lilek saradnik Zemaljskog muzeja Sarajevo. Međutim nije uspio odgonetnuti razloge odstupanja od strogo poštovane islamske tradicije po pitanju orijentacije nišana.¹⁰⁹ O tome je svoj naučni stav dao akademik Ibrahim Pašić koji kaže da je orijentacija najstarijih muslimanskih grobova u pravcu sjever – jug, ili u pravcu istok – zapad, nastala pod uticajem orijentacije stećaka.¹¹⁰ Istina, ovakav stav je provejavao i kroz radove drugih autora, ali ne ovako eksplicitno. Prema tome orijentacija starih bosanskih nišana implicira njihovo datiranje u ranu fazu nastanka i razvoja nišana, odnosno drugu polovicu XV i početak XVI vijeka. Analogno navedenom stavu mogli bismo reći da i stari bosanski nišani koji su orijentirani pravcem JI – SZ mogu biti datirani u isti vremenski period, jer ovakva orijentiranost može biti rezultat pogreške pri pokušaju određivanja pravca I – Z ili S – J. Mezara sa ovakvom orijentacijom nema puno, ali ih ima širom Bosne i Hercegovine.¹¹¹ Istraživanje obavljeno za potrebe ove knjige je pokazalo da na području hadžičke općine imamo nekoliko lokaliteta na kojima nalazimo nišane koji nisu orijentirani u duhu islamske tradicije. Uglavnom se radi o najstarijim nišanima, a nalaze se u: *Svatovskom greblju* Ragalj, *Turskom greblju* kod Raštelice, *Oseničkom greblju*, *Korinom greblju* u Drozgometvi, *Vrančićkom – Drininom greblju*, *Šehitlucima* u Grivićima, *Zovičkom mezarju* i *Svatovskom greblju* Hambare u Lokvama. Istu orijentaciju imaju usamljeni mezari : *Divov mezar* kod Ljubovčića i *Šehidski nišan* u Raštelici. U *Korinom greblju* u Drozgometvi nalaze se tri para nišana orijentirani pravcem JI – SZ.

5. Vrsta kamena za izradu nišana

Možda se čini nevažnim govoriti o vrsti kamena od koje su izrađivani nišani, u kontekstu nišana kao muslimanskih nadgrobnih spomenika, te njihovog nastanka i razvoja. Naučna istraživanja koja su se bavila kamenom kao arhitektonsko – građevinskim materijalom u Bosni i Hercegovini i rezultati do kojih se došlo u tim istraživanjima, nude nam informacije o vremenima ili vremenskim razdobljima njihove upotrebe. To na indirektan način pomaže kod utvrđivanja starosti bosanskih nišana gdje se njihova starost na drugi način ne može utvrditi. Na isti način dolazimo do vrlo značajnih podataka o lokalitetima gdje se vršila eksploatacija materijala od kojeg su izrađivani nišani, a indirektno i mjestima gdje su funkcionisale klesarske radionice koje su oblikovale nišane i nudile ih tržištu. Klesarske škole su pokrivale

109 Lilek, E., *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 1894.g, knj. 1, str. 165.

110 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 84.

111 Ibidem, str. 85.

određene regije, a bile su vezane za kamenolome sa odgovarajućom vrstom kamena. Takvi centri su se nalazili u Sarajevu, Foči, Mostaru, Vlasenici, Jajcu i Bihaću.¹¹²

Vrsta kamena za izradu nišana u Bosni i Hercegovini zavisila je od prirodnih nalazišta kamena koji je ispunjavao određene arhitektonsko-građevinske karakteristike te imao pozitivne osobine za lakšu i kvalitetniju ručnu obradu. Tako je jedna, ili dvije vrste kamena korištena za izradu nišana na području jedne regije. Najčešće vrste kamena korištene za izradu nišana od XV do XX vijeka u Bosni i Hercegovini su: vapnenac (krečnjak), krečnjačka breča, sedra (siga, travertit, biga ili aragonit), miljevina i tenelija, bihacit (bihački sitnozrnasti slatkovodni krečnjak) i andezitni tuf zelene boje. Pored njih javlja se, istina rjeđe, glaukonitski lapor, zeleni diabaz i makedonski bijeli mermer. Mramorni nišani su izrađivani u Makedoniji, a ne u Bosni i Hercegovini.¹¹³ Sarajevski klesari su koristili krečnjak i krečnjačku breču iz majdana „Hreša“ kod Sarajeva. To je bio osnovni građevni materijal sarajevskog područja od druge polovice XV pa sve do sredine XIX vijeka. Od njega je, kako pišu Ismir Hajdarević i Alojz Filipović, sagrađen veliki broj arhitektonskih objekata među kojima i muslimanskih sakralnih objekata te nadgrobnih spomenika - nišana.¹¹⁴ Breče je bilo i u selu Mratinići kod Kreševa.¹¹⁵ Vlasenički klesari su za izradu nišana koristili zeleni andezitni tuf čiji kamenolom se nalazio u selu Rajići kod Nove Kasabe.¹¹⁶ U Jajcu i okolini korištena je lahko obradiva jezerska sedra (siga ili aragonit). Travnički kraj je koristio sedru iz majdana sa područja Prusca. Nalazište sedre postoji i niže izvorišta rijeke Miljacke kod Pala.¹¹⁷ Bihaćki klesari su za izradu nišana imali, vjerovatno, najkvalitetniju vrstu takozvanog slatkovodnog vapnenca kojeg su u novije doba nazvali „bihacit“.¹¹⁸ Miljevina i tenelija su laporovi vapnenci slične strukture i jako su zastupljeni u izgradnji nišana. Korišteni su od kraja XV pa do XX vijeka. Njihova nalazišta su u majdanu „Mukoša“ južno od Mostara te na području Posušja.¹¹⁹ Muljika je sedimentni kamen koji je nastao višemilenijskim taloženjem mulja koji je cementiran s oolitnim kalcijevim karbonatom. Slične boje i svojstava je kao miljevina i tenelija. Osjetljivi su na vlagu. Primaju čak do 10% vlage što nije slučaj niti sa jednom drugom vrstom kamena. Vrlo su pogodni za obradu.

U literaturi se ne spominju nalazišta građevinskog kamena na području Hadžića,

112 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 287.

113 Ibidem, str. 285.

114 Hajdarević I., i Filipović, A., *Arhitektonsko-građevinski kamen sa područja Centralne Bosne*, u: *e-Zbornik: elektronički zbornik radova Građevinskog fakulteta*, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, broj 10/215, str. 119. (Dalje: Hajdarević I., i Filipović, A., *Arhitektonsko-građevinski kamen sa područja Centralne Bosne*)

115 Ibidem, str. 148..

116 Hajdarević, I., i Babajić, E., *Arhitektonsko-građevinski kamen Bosne*, u: *e-Zbornik: elektronički zbornik radova Građevinskog fakulteta*, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Posebno izdanje za 2018. g., str. 68.

117 Režhak, V., *Manje poznate prirodne rijetkosti u BiH*, Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti BiH, *Naše starine*, 1958., str. 106-109.

118 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 287.

119 Hajdarević I., i Filipović, A., *Arhitektonsko-građevinski kamen sa područja Centralne Bosne*, str. 136.

barem kad su u pitanju ranija vremenska razdoblja. Većina njih je otvorena u XX vijeku i radi se uglavnom o kamenolomima krečnjačkih i dolomitnih stijena koje se koriste za proizvodnju kamenih agregata. Nema podataka da su se koristili kao arhitektonsko građevinski materijal. Kamenolom u Dupovcima kod Hadžića je otvoren nakon dolaska austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu. Kamen je korišten za proizvodnju kreča pa se i sam kamenolom zvao „Šprungova krečana“.¹²⁰ Kamenolom u Donjem Zoviku je korišten jednokratno u drugoj polovici XX vijeka, a za kamenolom u Garovcima nema odgovarajućih informacija. Ne isključuje se mogućnost da se u nekom od tih kamenoloma, ili pak na drugom mjestu, ovog krečnjakom bogatog područja, u davna vremena vadio kamen za izradu nišana.

Kad su u pitanju stari nišani hadžićkog kraja, od njihovog nastanka pa do XX vijeka, za pretpostaviti je da su nabavljani kao gotovi proizvodi iz centara gdje je vršena njihova masovnija proizvodnja: Sarajevo, Jajce i Mostar. Ako su postojali lokalni klesari ovoga kraja, onda je moguće da su oni nabavljali neobrađeni kamen sa navedenih kamenoloma, ili su koristili kamen iz lokalnih majdana od kojih su klesali nišane. A da je to moguće govori činjenica da je Sumarnim popisom sandžaka Bosna 1468/69. godine, u selu Dolna Izbavak, Nahija Gradčac, popisano devet zidara među kojima je možda bilo i klesara.¹²¹

Nišani hadžićkog kraja su, u najvećem broju, izrađivani od *vapnenca* kamena, *krečnjačke breče*, ali i od *sedre (sige)* te *miljevine*, *tenelije* odnosno *muljike*.

Na širem području sarajevske regije najzastupljeniji su nišani od karbonatnih stijena – krečnjaka. Tako stanje je i sa starim bosanskim nišanima hadžićkog područja. Zastupljeni su u svim vremenskim epohama od nastanka nišana do početka XX vijeka, kada krečnjak zamjenjuju drugi lahko obradivi materijali.

Hadžićki nišani iz XV i XVI vijeka, koji su rađeni od krečnjaka i krečnjačke breče, vjerovatno su nabavljani iz Sarajeva. Na to ukazuje njihova sličnost sa nišanima od krečnjaka i breče koji se nalaze na mezarjima na području: Sarajeva, Hrasnice, i Visokog. Eklatantan primjerak takvih nišana su dva nišana na mezarju Isa-bega Iškovića u haremu Careve džamije u Sarajevu, na mezarju Nadkovači, kod Ali-pašine džamije, u Velikom parku, u Sarajevu.¹²² Istina, moguće da su postojali i lokalni klesari koji su nabavljali kamen iz kamenoloma Hreša pa ih obrađivali u vlastitim radionicama, mada prevelika sličnost vrsta i oblika nišana te njihove obrade tu mogućnost skoro da isključuje.

Najstariji hadžićki (šehidski ili gazijski) nišani su rađeni od krečnjaka i breče. Na žalost niti na jednom nema tariha kako bismo mogli tačnije utvrditi njihovu starost. Međutim, na području Visokog evidentirano je nekoliko takvih nišana datiranih u 1497, 1546. ali i 1833. godinu.¹²³ To nam potvrđuje da je breča korištena jedan dugi vremenski period kao osnovni arhitektonsko – građevinski materijal na području

120 *Kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe za područje Urbanističkog plana Hadžići*, Gradski zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa, Sarajevo, 1987., str. 7.

121 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/9.*, Islamski kulturni centar, Mostar, 2008., str. 243. (Dalje: Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69*)

122 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 311, 312, 318.

123 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 19, 47, 58, 59, 71, 72.

Sarajeva i njegove okoline.¹²⁴ Hadžički nišani, rađeni od breče, su skoro svi isti. Svi *obelisci* liče jedan drugom, svi nišani sa turbanom i stele takođe.

Slika br. 5: Nišani od breče u mezarju „Kahrimani

Slika br. 6: Nišan od zelenog tufa. Mezarje „Zagrebnica“, Lokve

Na dva mezarja na području Općine Hadžići nalazi se i nekoliko nišana rađenih od *zelenog andezitnog tufa*. Takve vrste kamena nema na području Hadžića, ali i šire. Nabavljan je iz Vlasenice.¹²⁵

Jedan od vrlo često korištenog materijala za izradu nišana je lahkoobradiva miljevina, koju neki još zovu i muljika ili miljuša.¹²⁶ U upotrebi je bila od početka XVII do XX vijeka.¹²⁷ Neki autori ovakve nišane nazivaju i *vodeni nišani*. U narodu postoji vjerovanje da će svaki čovjek na *ruz-i mahšeru* (sudnjem danu) nositi svoje nišane, pa je zato bolje postavljati *vodene* nišane nego *kamene*, jer će se oni dotle istopiti.¹²⁸ Takvih nišana ima i na hadžićkom području i to u značajnom broju.

124 Hajdarević I., i Filipović, A., *Arhitektonsko-građevinski kamen sa područja Centralne Bosne*), str. 119.

125 Ibidem str. 68.

126 Traljčić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 207.

127 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 97-121.

128 Ibidem, str. 208.

Slika br. 7: Nišan od Miljevine iz "Grivičkog greblja"

Slika br. 8: Nišan od sedre iz Vukovića

Sedra kao građevinski materijal za nišane ne spominje se u dostupnoj literaturi niti se to može zaključiti na osnovu fotografija nišana. Primijećeno je da su jako slabo ili nikako zastupljeni na mezarju Kovači, Alifakovac, Zmajevac i Ravne Bakije u Sarajevu. Za razliku od toga na hadžićkom području je sedra druga po zastupljenosti kod izrade nišana. Nismo otkrili ni jedan tarih na nišanima od sedre koji bi nam pomogao u utvrđivanju vremena u kojem je ona korištena. Nedostatak tariha je razumljiv iz razloga što je sedra grube strukture i jako podložna eroziji pod uticajem atmosfere. Svjesni te činjenice, klesari vjerovatno nisu ni ispisivali tarih na njima, a i ako ga je bilo, teško da se mogao dugo očuvati. Brojčano najveće grupacije nišana od sedre nalaze se u mezarju kod džamije u Binježevu, u haremu džamije Grivići i mjesnom aktuelnom mezarju Vukovići. Vjerovatno da je sedra vađena na hadžićkom području ili drugim bližim lokalitetima. Danas imamo lokalitet sjeverno od Drozgomette, prema Oštriku, koji nosi naziv „Seda“. Predaja kaže da je sedre bilo i uz rijeku Orahovicu od Smucke do Orahovice.¹²⁹ Sedre se moglo naći i uz rijeku Željeznicu kod Krupca.

129 Kazivao Proha Adnan /1979/, Grivići. Zapisao Alađuz Vahid 2018.

Zeleni andezitni tuf se javlja na nekoliko mezarja (mjesno mezarje Lokve, Luke, Mokrine). Nišani od zelenog kamena označavaju kabure muhadžira koji su došli iz Undurije (Ugarske) kad se ona oslobodila turske vlasti. Javljaju se u XVIII i XIX vijeku.¹³⁰

Slika br. 9: Nišan od zelenog tufa sa Lokava

Slika br. 10: Amorfni nišan, „Grivičko greblje“

Za postavljanje amorfni nišana, na svim područjima u Bosni i Hercegovini, korišten je kamen koji se mogao naći u neposrednoj blizini. Tako se na hadžićkom području za amorfne nišane koristio krečnjak, plavi i zeleni eruptivni kamen, i sl.

6. Ukrasni motivi na starim bosanskim nišanima

Ukrasi na starim bosanskim nišanima su veoma bogati i vrlo raznoliki, a u umjetničkom smislu zaslužuju istu pažnju, koliko i sami oblici nišana, mišljenje je Alije Bejtića.¹³¹ Jedni se oslanjaju na dekor stare bosanske tradicije a drugi na osmansku ornamentiku. Reljefni motivi na starim bosanskim nišanima su nedvojbeno rezultat uticaja klesarske tradicije bosanskih stećaka, mišljenje je Šefika Bešlagića.¹³² U prilog toj tvrdnji ide i činjenica da se ukrasni motivi na bosanskim nišanima javljaju od samog njihovog nastanka, kada stare domaće klesarske škole nastavljaju, vijekovima prakticiranu, tradiciju ukrašavanja nadgrobnih obilježja. Naravno da ukrasi na nišanima, kao ni ranijim stećcima, nisu rezultat volje klesara nego tradicije ukrašavanja i značenja pojedinih motiva, ali prije svega zahtjeva naručioca nadgrobnog spomenika.

¹³⁰ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 197.

¹³¹ Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 287.

¹³² Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 60.

Po mišljenju Alije Bejtića, tradicija klesanja nadgrobnih spomenika u drugoj polovici XV i početkom XVI vijeka se, na neki način, odupirala islamskim propisima koji zabranjuju likovno izražavanje na njima.¹³³ Međutim, treba imati na umu da reljefna dekoracija nišana nije bila strana ni u njihovoj postojbini. Osmanski nišani su, također, vrlo često na sebi nosili određene reljefne dekoracije, tako da je tradicija reljefnog ornamentiranja nadgrobnih spomenika bila zastupljena i u islamskom svijetu i mogla je imati uticaja i na bosanske nišane. Tim prije što je većina motiva na bosanskim nišanima vezana za ratničku opremu i naoružanje osmanske vojske. Tako, Petar Knoll, poznati hrvatski historičar umjetnosti: sablje, handžare, noževe, sjekire, buzdovane, puške, pištolje, polumjesec, zvijezde, heksagrame, zastave i ibrike, svrstava u motive orijentalnog porijekla povezane sa turskim životom i muslimanskom vjerom.¹³⁴

Reljefni motivi na nišanima *prijelaznog doba* nisu toliko raznoliki kao što je to slučaj na stećcima, zbog čega ih je Šefik Bešlagić podijelio samo na dvije grupe: *figuralne* i *nefiguralne* motive¹³⁵ za razliku od stećaka gdje je u 11 kategorija obradio 61 grupu osnovnih motiva sa stotinama različitih ukrasa.¹³⁶

6.1. Nišani sa figuralnim motivima

Kada govorimo o figuralnim i nefiguralnim motivima na nišanima moramo naznačiti da se radi o nišanima iz druge polovice XV i početka XVI vijeka. Razlog tome je činjenica da se neki od motiva javljaju i u kasnijim fazama razvoja bosanskih nišana u kojima oni nemaju isto značenje.¹³⁷

Mada na hadžićkom području nisu evidentirani nišani sa figuralnim motivima, iznijet ćemo samo neke njihove osnovne karakteristike i statističke podatke, za područje Bosne i Hercegovine, a koji se odnose na nišane prelazne faze.

Prema informacijama Šefika Bešlagića: „Na području grada Sarajeva i području općina: Trnovo, Kalinovik, Sokolac, Rogatica, Foča, Olovo, Nevesinje, Prozor i Glamoč postoji 29 nišana na čijim stranicama su isklesana 43 raznovrsna figuralna motiva. U 24 slučaja javljaju se životinjske predstave: ptica, konja, jelena, srna, pasa, zmija, lavova i veprova. Ljudske figure se javljaju u 19 slučajeva. Tu su dvije samostalne i jedna u sceni lova, zatim dvije predstave ljudske glave i 14 predstava ruke, koje nadomještaju čitave ljudske figure.“¹³⁸ Motivi konja, psa, ptice i jelena na nišanima, prema Šefiku Bešlagiću, obično su korišteni kod prikaza lova, što ukazuje da nišan pripada lovcu. Ovdje treba razlikovati značenje ptice na nišanima u odnosu na pticu na stećcima. Javlja se vrlo često na stećcima, i to u nekoliko oblika. Po Šefiku Bešlagiću ona simbolizira *pokojnikovu dušu*. Soko, kao ptica grabljivica u starom Rimu, po Edinu Bujaku, predstavljala je vlast, simbol diviniziranog tj. vladara.¹³⁹

133 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 288.

134 Knoll, P., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni i Hercegovini*, str. 7.

135 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 25-77.

136 Bešlagić, Š., *Stećci-kultura i umjetnost*, str. 136-140.

137 U *Hasanovića greblju* u D. Hadžićima, na nišanu iz XX vijeka nalazi se urezan motiv noža, ili u Mjesnom mezarju *Luka* u Mokrinama na nišanu, takođe, iz XX vijeka urezan je motiv sablje.

138 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 36.

139 Bujak, E., *Stećkopedija: kameno blago stare bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo, 2018., str. 135.

Na muslimanskim nišanima ptica simbolizira sokola koji je služio za lov (sokolarenje), a ono je bilo veoma zastupljeno u osmansko doba. Po njemu su i neka sela dobijala ime. Tako je popisom 1604.g. evidentirano selo Sokolar na mjestu gdje su danas Garovci.¹⁴⁰ Konj je u Osmanskoj carevini bio vrlo cijenjena životinja, a njegov motiv na nišanu ukazuje da je nišan pripadao nekome ko se družio sa konjima, isticao na megdanu ili kao jurišni konjanik takozvani akindžija u bitkama.¹⁴¹ Nišani sa figurom jelena, koju obično prati simbol luka i strijele pripadaju: „(...) uglednijim ljudima koji su se isticali kao lovci na jelene“.¹⁴² Predstava lava se javlja samo na nišanima Mahmuta Brankovića i Radivoja Oprašića i može se smatrati podsjećanjem na grbove njihovih predaka na kojima je sastavni dio bio i lav.¹⁴³ Motiv zmijske na nišanu mogao bi ukazivati da su vlasnici nišana ili liječili narod i stoku od ujeda zmijske ili su sami umrli od zmijskog ujeda.¹⁴⁴ Predstava psa na nišanima je sastavni dio lovačkog kolorita kao i na stećcima.

Mada je klesanje ljudske figure ili glave čovjeka na nišanima po islamskim propisima zabranjeno, ipak su predstave ljudske figure na području Bosne i Hercegovine evidentirane 19 puta, bilo kao kompletne figure, prikazi glave ili predstave ruku.¹⁴⁵

Pojava ruke sa *otvorenim dlanom* na nišanima, piše Šefik Bešlagić, može se tumačiti simbolikom iste ruke na stećcima, iako to i ne mora biti baš tako. U razmatranju značenja ruke sa otvorenim dlanom na nišanu treba imati na umu da su šitski muslimani *dva otvorena dlana* upotrebljavali kao sjećanje na hazreti Aliju četvrtog halifu, da su žene muslimanske u nekim afričkim zemljama na lančiću nosile privjesak sa otvorenom šakom i prstima koji su nazivali *hazreti Fatimina ruka*, te činjenicu da muslimani pri započinjanju namaza dižu ruke sa otvorenim dlanovima spram ušiju izgovarajući tekbir.¹⁴⁶

6.2. Nefiguralne predstave na nišanima

Najčešći nefiguralni motivi na starim bosanskim nišanima, prema Šefiku Bešlagiću, su: sablja, mač, luk sa strijelom, čomaga (kijača, topuz), polumjesec, rozeta (zvijezda), krug (disk), polujabuka, koplje, štit, sjekirica (balta), krst, nakovanj, spirala, grozd, i raznovrsne vrpce i frizovi od cik-cak ili horizontalnih linija.“¹⁴⁷ Astralni motivi zvijezde (rozete), polumjeseca i sunca na nišane su preneseni sa stećaka i vrlo često su u društvu jedni s drugim.¹⁴⁸ Različiti oblici rozeta simboliziraju zvijezde, a polumjesec je prikazan kao jedna četvrtina kruga (mlad mjesec). Motiv kruga u vidu

140 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. god.*, str. 207.

141 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 40.

142 Ibidem, str. 42.

143 Ibidem, str. 43.

144 Ibidem, str. 49.

145 Ibidem, str. 50-56.

146 Ibidem, str. 56.

147 Ibidem, str. 59.

148 Bešlagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*, str. 533.

Slika br. 11: „Svatovsko greblje“, Ragalj, sunce i polumjesec

urezane kružnice javlja se vrlo rijetko, a Šefik Bešlagić, ga smatra predstavom sunca.¹⁴⁹ Značajan broj navedenih ukrasa javlja se i na starim nišanima hadžičkog kraja. Evidentirani su na 15 mezarja i jednoj nekropoli stećaka i to: *Musića greblje* u Donjim Hadžićima, *Korino greblje* u Drozgotmetvi, *Karavdića greblje* u Garovcima, *Hrnjića greblje* u Garovcima, Mjesno mezaje *Kahrimani*, *Podgora Korča*, *Hambare* na Lokvama, *Nišani Breza*, *Ragalj* kod Budmolića, *Merušica u Raštelici*, *Tursko greblje* Raštelica, Mjesno mezarje *Trzanj*, *Vrančičko greblje*, *Zovički mezar* u Zoviku, *Divov mezar* kod Ljubovčića i *nekropoli stećaka Grebčanića* Lokve.

Prema Seidu Mustafi Traljiću, značenje simbola sunca, polumjeseca i zvijezda može da se posmatra i kao tradicionalno značenje na stećcima odnosno kao nastavak tradicije ukrašavanja nadgrobnih spomenika, ali i kao isključivo islamski simboli.¹⁵⁰

Drugu grupu nefiguralnih motiva na nišanima, piše Šefik Bešlagić, čine simboli rata, lova i turnira. Među njima su: *luk i strijela*, *sablja*, *mač*, *koplje*, *čomaga (kijača)*, *sjekirica (balta)* i *štit*.

Luk i strijelu, kao ukrasne simbole nalazimo na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima. Korišteni su kao ratničko oružje za borbu na daljinu sve do pojave vatrenog oružja, pa i nešto duže od toga. Luk i strijela vrlo rijetko ukrašavaju srednjovjekovne nadgrobnike. Nalaze se na svega 100 stećaka u Bosni i Hercegovini, što je relativno malo. U Centralnoj i Istočnoj Bosni gotovo da ih i nema na stećcima. Osmanlije su dolaskom na ove prostore donijeli savremeniji, *kružni luk* i

Slika br. 12: Šehidski nišan „Korino greblje“ Drozgotmetva (luk, strijela i nož)

149 Bešlagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*, str. 164 i 171.

150 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 202.

bio je jako zastupljen u naoružanju osmanske vojske. Zbog te činjenice se luk i strijela vrlo često javljaju na starim bosanskim nišanima i na područjima gdje ih na stećcima nije bilo. Istina, oblik luka i strijele na starim nišanima je motiviran srednjovjekovnim lukom i strijelom, ali to treba razumjeti kao nastavak tradicije klesanja luka i strijele na stećcima širom Bosne i Hercegovine. Luk i strijela na stećcima, prema Alojzu Bencu označavaju ratnike, a prema Šefiku Bešlagiću oni pripadaju nižim plemićima, simboliziraju vlast, ali i obilježavaju grobove ljudi koji su bili istaknuti ratnici ili su se iskazivali u ratnim igrama. Takvo objašnjenje dolazi u obzir i kod nišana, mišljenje je Šefika Bešlagića.¹⁵¹ S druge strane, Vejsil Čurčić smatra da luk i strijela na starim nišanima označavaju vrstu čete kojoj je poginuli pripadao.¹⁵²

Mač i sablja se javljaju na starim bosanskim nišanima širom Bosne i Hercegovine, mada ih kao ratničke ukrasne motive na stećcima nalazimo vrlo rijetko ili skoro nikako u centralnoj i istočnoj Bosni te u dolini rijeke Neretve.¹⁵³ Na hadžićkim starim nišanima su evidentirana tri ukrasa u obliku sablje, sedam ukrasa u obliku mača i četiri ukrasa u obliku noža. Prema većini istraživača mač i sablja na srednjovjekovnim stećcima predstavljaju attribute vojnih i uglednih lica. Prema Šefiku Bešlagiću oni simboliziraju vlastelinski status, ali i vlast, a prema P. Anđeliću mač je oduvijek simbol ratnika.¹⁵⁴ Ukras mača na nišanima ima isto značenje kao i na stećcima, mišljenja je Šefik Bešlagić.

Ibrahim Pašić, također, smatra da oružje isklesano na nišanima ima statusni karakter. Bosanski nišani sa predstavama oružja nalaze se nad grobovima ratnika, a ratnici su bili svi vojno sposobni muslimani od janjičara i spahija do kapetana.¹⁵⁵ Motivi mača i sablje klesanih na prvim nišanima imaju poseban značaj. Isklesan motiv mača na nišanu, prema Ibrahimu Pašiću, može biti pouzdan pokazatelj da nišan obilježava mezar domaćeg stanovnika Bosne, koji je prešao na islam, ali koji se do svoje smrti nije odvojio od svog srednjovjekovnog oružja. Ima i obrnutih situacija. Na jednom stećku u nekropoli Mramorje kod Olova nalazi

Slika br.13: Tubasta sablja, Mjesno mezarje „Trzanj“.

151 Bešlagić, Š., *Stećci-kultura i umjetnost*, str. 236.

152 Ibidem, str. 236.

153 Ibidem, str. 225.

154 Ibidem, str. 225.

155 I. Pašić, *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 27.

se uklesan motiv osmanske sablje.¹⁵⁶ Ovdje je bosanski čovjek, kako kaže Ibrahim Pašić, vjerovatno, bio Osmanski vojnik pri čemu mu je sablja bila osnovno oružje, ali se prilikom ukopa zadržao na svojoj staroj srednjovjekovnoj tradiciji. Nišani sa predstavom mača ne mogu nikako biti Osmanski.¹⁵⁷

Buzdovan je vrlo rijedak ukrasni motiv na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima- stećcima. Svega 16 stećaka, na čitavom području koje oni pokrivaju, na sebi imaju plastičnu kijaču. Na starim bosanskim nišanima se javlja mnogo češće što potvrđuje masovnost njegove upotrebe u osmanskoj vojsci. S toga, Šefik Bešlagić kijaču smatra sastavnim dijelom, primarno, osmanske borbene vojne opreme.¹⁵⁸

Kijača ili čomaga je jedna vrsta buzdovana koji je bio sastavni dio opreme otomanskih vojnika. Naime, buzdovan, kao napadno oružje za blisku borbu javlja se još kod starih Slavena. Sastoji se od manje drške koja završava kvrgom odnosno okruglastom glavom. Kod Slavena ali i mnogo kasnije izrađivan je od drveta. U srednjem vijeku su ojačavani ekserima sa ovećom glavom kako bi se pojačala njegova efikasnost. Bio je sastavni dio i osmanske vojske, ali nešto drugačijeg oblika. Osmanlije su ga nazivale kijača, odnosno čomaga. U osmanskoj vojsci se javljaju i željezni buzdovani koji su imali glavu sa perima, a zvali su ga *perni buzdovan*.

Oblik kijače koja se javlja na starim bosanskim nišanima dovodi do zabune i sumnje u vjerodostojnost naziva dodijeljenog ovom ukrasu. Istina, glava buzdovana je, u principu, okrugla ili kruškolika. Prema mišljenju Nihada Klinčevića, kijača najviše podsjeća na udaraljke mehterana (muzičara-bubnjara u turskim vojnim orkestrima).¹⁵⁹ Međutim, Šefik Bešlagić upozorava da treba imati na umu da se i u sred-

Slika br. 14: Ukrasi sablje i noža, „Podgora“, Korča

Slika br. 15: Ukrasi kijače, „Vrančičko greblje“

156 I. Pašić, *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 27.

157 Ibidem.

158 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 60.

159 Klinčević, N., *Bosanski nišani, nastanak, razvoj i simbolika*, autor-izdavač, Sarajevo 2016., str. 29- 32.

njem vijeku, ali i osmanskom dobu kod drvenih kijača javlja oblik sa malo povijenom kratkom ručkom koja završava ekscentričnom kvrgom (glavom).¹⁶⁰ Isto tako, poistovjećivanje kijače sa mehteranskim udaraljkaма isključuje činjenica da se na jednom nišanu, na njegove tri strane, nalaze ukrasi: mač, sablja i kijača.¹⁶¹

Sjekirica, takođe, predstavljala sastavni dio naoružanja i opreme osmanske vojske, mišljenje je Šefika Bešlagića, a često se u literaturi za nju koristi naziv *balta*. Navedeni simboli se smatraju atributima ljudi koji su se posebno isticali u borbi i ratničkim igrama.¹⁶² Prema narodnom vjerovanju navedeni simboli ukazuju na oružje od kojeg je merhum poginuo. Isto tako ima mišljenja da bi: „Oni mogli biti znakovi čina koji je dotični čovjek zauzimao u vojsci (...)“¹⁶³

Polujabuke, ili kvрге, koje se javljaju na nišanima iz XV i početka XVI vijeka imaju različita tumačenja. Po nekim autorima one simboliziraju sunce kao što je to slučaj na stećcima.¹⁶⁴ Prema drugima: „Kvrge (polulopte, polujabuke) na nišanima označavaju rane koje su junaci zadobili u ratu i od njih podlegli“.¹⁶⁵

Slika br. 16:
Uzglavna stela, „Musića greblje“, Donji Hadžići, (ukras - kvрге)

Zbog česte zastupljenosti na nišanima od XVIII do XX vijeka smatramo potrebnim obratiti pažnju i na geometrijske oblike i bordure kao jednostavne i kombinovane ukrase.

Geometrijske motive čine vrpce kao što su uvijeno ili tordirano uže, cik-cak vrpce i vrpce od kosih paralelica, koje imaju svrhu da podijele i ograniče plohe nišana. *Bordure* su brojni rubni ukrasi, ili okviri drugih ukrasa, koji ponekad služe i za podjelu prostora. Javljaju se u sljedećim oblicima: tordirano uže, cik-cak linija, bordure od kosih paralelica, talasasta linija, bordure sastavljene od krugova i polukrugova, te rijetke mrežaste bordure. Bordure u obliku naizmjeničnih pozitivna i negativna istostraničnih trouglova, javljaju se na nišanima kao razdjelnica između stana i vrata nišana. Nisu tako česte i nalaze se na nišanima bogatih i uglednih ljudi tog vremena.

160 Bešlagić, Š., *Stećci-kultura i umjetnost*, str. 239.

161 Šehidski nišan u mezarju *Podgora* Korča. Na tri strane stane nišana nalaze se plastike tri navede na oružja.

162 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 60.

163 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 202.

164 Bešlagić, Š., *Stećci-kultura i umjetnost*, str. 175.

165 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 202.

Slika br. 17: Geometrijski oblici na nišanu, Mezarje „Lug“, Binježevo

Slika br. 18: Stalaktitna bordura, „Grivičko greblje“

Na ženskim nišanima možemo naći i dosta floralnih motiva. Među njima su: razni cvjetovi, lozice, latice, grančice, ruže, grozdovi, ljiljani i dr. Za osmanske nišane na području Anadolije, kako piše Mahmut Ökçezis, posebno su važni ukrasi ruže, stablo čempresa, palma, grožđe. Ruža je simbol ljepote i čistoće. Ruža na ženskim nadgrobnim pločama znači da je umrla osoba dženetski stanovnik jer je ruža dženetska biljka. Ruža je, takođe, simbol Poslanika s.a.v.s.¹⁶⁶ Čempres je visoko stablo s puno grana koje odlikuju dug život, i simbolizira dženetsku vječnost umrle osobe. On, također označava osobu koja stremi Bogu. Tumačeći ajete Kur’ana koji govore o grožđu smatra se da grožđe na nadgrobnim spomenicima znači da je umrla osoba bila posvećena Kur’anu zbog čega će joj biti oprostene grijesi na Sudnjem danu, mišljenje je Mahmuta Ökçezisa.¹⁶⁷ Palma je dženetsko drvo, po čemu palma na ženskom nišanu simbolizira dženetsku pripadnost umrle osobe. Na anadolskim nadgrobnim spomenicima može se naći i ukrasa u obliku: noža, kotača, svadbenog vela. Bodež pokazuje da je umrla imala vrlo kratak život ili je preminula od bolesti.

Slika br.19: Turski ženski nišan s ukrasima; Izvor: www.turkey-gravestones.com

166 Zabilješka recenzenta doc.dr. Dervišević, H., na rukopisu ove knjige.

167 Ökçezis, M., *Turkey gravestones -Female gravestones.*

Kotač simbolizira težak život umrle na dunjaluku. Svadbeni veo znači da je umrla osoba bila djevojka jer nije mogla naći nikoga da se uda. Solomonov pečat na nišanu izražava da je umrla žena bila posvećena muslimanka - derviš.¹⁶⁸

7. Stari bosanski nišani Općine Hadžići

Dokaz srednjovjekovnog života na području hadžičke općine su male i velike nekropole stećaka razasute po njenoj čitavoj teritoriji. O kontinuitetu naseljenosti hadžičkog područja u vrijeme osmanske uprave govore mezaristani sa različitim vrstama nadgrobnih spomenika. Oni predstavljaju neumorne i vjerodostojne svjedoke svoga vremena. Vjerno čuvaju mnoge tajne i neispričane priče. Dobru podlogu takvoj priči prave i osmanski popisi koji su vršeni od samog dolaska Osmanlija u Bosnu i Hercegovinu. O broju naseljenih mjesta prilikom uspostave osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini govori Sumarni popis iz 1468/69. godinu. Tada je u nahiji Gradčac popisano 17 naseljenih mjesta i osam pustih (napuštenih) sela.¹⁶⁹ U dugom vremenskom periodu dešavale su se razne migracije stanovništva, harale su kuge i uništavana čitava sela, mijenjala se demografska slika ovog, kao, uostalom, i drugih područja širom Bosne i Hercegovine. Mezarja sa starim bosanskim nišanima širom hadžičke općine nepogrešivo svjedoče o rasporedu naseljenih mjesta. Njihove vrste i oblici, posebno oblici turbana od početka XVIII vijeka nam govore o društvenoj i socijalnoj strukturi stanovništva. Broj starih nišana u mezarjima, opet, upućuje na veličinu naseljenih mjesta na određenom širem prostoru. Naseljena mjesta su bila grupisana u džemate, a džemati su bili vezani za džamije. U jednom popisu iz 1841. godine na području današnje Općine Hadžići evidentirana su četiri džemata: *Hadželi, Drozgometva, Pazarić i Korča*.¹⁷⁰

Prema istraživanju starih bosanskih nišana, koje je obavio Mehmed Mujezinović, na području Općine Hadžići evidentirano je samo nekoliko ukrašenih nišana i to: u Garovcima, u *Hasanovića greblju* u Donjim Hadžićima, na *Šehitlucima* i u haremu džamije u Grivićima, kod podvožnjaka za Igman u Hadžićima, pored Ormanjskog puta u *Vrančićkom greblju*, kod željezničke stanice u Pazariću i haremu pazaričke džamije.¹⁷¹ To nikako ne odgovara stvarnom stanju na terenu. Zbog toga, ali i za potrebe ove knjige, u 2017. godini je izvršeno njihovo temeljito terensko istraživanje. Tom prilikom su evidentirana 83 lokaliteta na području hadžičke općine na kojem se nalazi jedan ili više nišana. Od toga su: 55 aktivnih mezarja, 12 usamljenih mezara sa jednim ili dva nišana, 14 starih potpuno zaboravljenih i zapuštenih grebalja među kojima i četiri sa veoma vrijednim primjercima nišana iz druge polovice XV do XVIII vijeka. U Kahrimanima se nalazi izdvojeno *Šehidsko mezarje 1992-95. g.*, i ono se ne koristi za ukope mjesnog stanovništva. Na *Kopišnju* kod Hadžića se nalazi gradsko greblje

168 Zabilješka recenzenta doc. dr. Dervišević, H., na rukopisu ovove knjige.

169 Aličić, A., *Sumarni popis Sandžaka Bosna 1468/69.*

170 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara u općini Hadžići do 1878. god.*, Prilog za proučavanje istorije Sarajeva, Sarajevo, 1974., str. 70-71. (Dalje: Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*)

171 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 22-24.

za područje Hadžića. Četiri mezarja su urbanizacijom ili na drugi način uništena (staro Žunovačko, Doljansko, Bajramovića i Rizvino greblje). Neka mezarja sa vrijednim primjercima starih bosanskih nišana su u fazi potpunog uništenja zbog čega je potrebna hitna intervencija sa ciljem njihove zaštite. Među njima se nalaze: *Tursko greblje* u Raštelici, *Staro greblje* u Češću, *Svatovsko greblje* na Raglju, *Neznano greblje* u Kasatićima, *Šehitluci* u Mokrinama, *Gurovića greblje* na Mostarskom raskršću, *Cigansko greblje* u Drozgometvi.

Od ukupnog broja evidentiranih mezarja, njih 50 je uvakufjeno kao vlasništvo Medžlisa Islamske zajednice Sarajevo. Jedno mezarje se vodi u vakufu Medžlisa Islamske zajednice Kiseljak. Šest mezarja se nalaze u vlasništvu Općine Hadžići, a četiri u vlasništvu mjesnih zajednica. Najveći broj starih zaboravljenih mezarja i usamljenih nišana (njih 14) nalazi se na privatnim posjedima, a šest na šumskom zemljištu u vlasništvu Šumskoprivrednog društva „Sarajevo-šume”.

Popisom grebalja i starih bosanskih nišana na njima, obrađeno je 600 nišana koji imaju kulturno-historijsku ili spomeničku vrijednost. Od toga je 453 stuba i 136 stela. Na 17 grebalja evidentirano je 28 ukrašenih nišana sa 57 ukrasa. Luk i strijela se pojavljuju pet puta, sablja tri, a mač sedam puta, nož četiri puta, kijača pet puta, kvrge, krug (sunce) i polumjesec po šest puta, zvijezde dva, a rozete tri puta.

Pored toga evidentirano je i obrađeno: 21 nišan sa aginskim odnosno janjičarskim turbanom, dva nišana sa janjičarskim čatal kalafat turbanom, 19 derviških nišana, 14 ulemanskih, 19 nišana sa ženskom kapom, 15 nišana sa fesom, preko 70 rustičnih stela itd.

Vidjeli smo, ranije, da u pogledu tipologije nišana u Bosni i Hercegovini nema potpuno usaglašenih stavova. Zapravo, svaku podjelu nišana po vrstama i oblicima je vrlo teško generalizirati za jedno šire područje.

Za potrebe ove knjige odlučili smo primjeniti podjelu koju je sačinio Mehmed Mujezinović.¹⁷²

Smatramo da je ona najvjerodostojnija, jer je utemeljena na rezultatima više od hiljadu obrađenih bosanskohercegovačkih nišana, a autor je uzeo u obzir i načelne podjele nišana koje su sačinili njegovi prethodnici.¹⁷³ Takođe, većina autora je u svom istraživanju koristila i turske izvore što je bar djelomično uticalo i na utvrđivanje tipova nišana i turbana. Naravno, ni jedna podjela nišana ne može biti sveobuhvatna, i potpuno precizna, a ona koju ćemo mi koristiti u ovom radu je urađena da bude čitaocu razumljiva.

- o *Stubovi.* U kategoriju stubova spadaju: obelisci, stubovi sa piramidalnim završetkom, stubovi koji završavaju skraćenom piramidom i polujabukom, te monumentalni stubovi koji završavaju turbanom.

172 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj 1, str. 10-15.

173 Nametak, A., Traljić, S. M., Bejtić, Alija.

Slika br. 20: Obelisk - Šehidski nišan, Ormanjski put Grivići

Slika br. 21: Monumentalni stub sa turbanom, „Grivičko greblje“

- o *Stele.* U ovu grupu spadaju rustične i monumentalne stele iz druge polovice XV i XVI vijeka.

Slika br. 22: Rustične stele, „Musića greblje“ Donji Hadžići

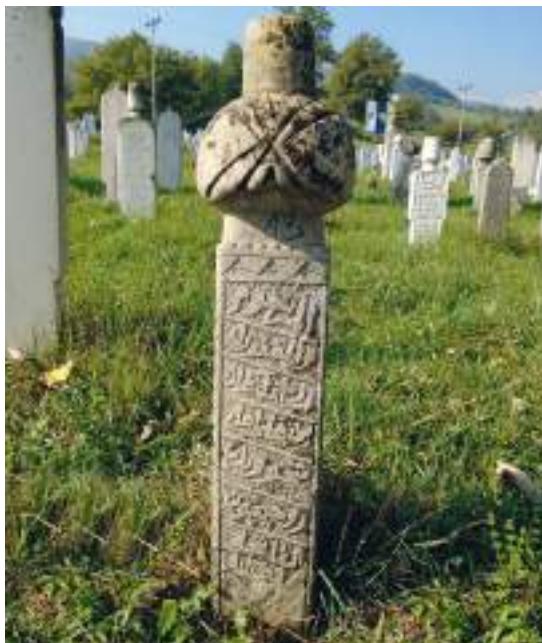

Slika br. 23: Monumentalne rustične stele, „Zovički mezar“

- o *Nišani sa čatal turbanom, odnosno turbanom na pero – ulemanski nišan*
Ovdje treba obratiti pažnju na imitacije čatal turbana na nišanima s kraja XIX i XX vijeka, rađene urezivanjem linija na tijelu turbana u obliku slova „V“ i obrnutog slova „V“, u nizu, koja se vrhovima dodiruju. Negdje se na takvim nišanima, iz tariha, može zaključiti da je umrli pripadao ulemanskom sloju, a tamo gdje nema tariha primjenjivana je analogija.

Slika br. 24: Ulemanski nišan sa turbanom na pero, „Karavdića greblje“ Garovci

Slika br. 25: Imitacija čatal turbana, „Grivičko greblje“

- o *Derviški nišani.* Na hadžićkom području su evidentirani samo derviški nišani *nakšibendijskog tarikata*. Najviše ih ima u Kahrmanima (5), u Zovičkom mezarju (3), i u Grivićima 3. Svi derviški nišani sa ćulahom su tipizirani. Visina im se kreće od 50 do 70 cm. Svi su kvadratnog presjeka od 15 do 17 cm. Visina ćulah od 15 do 25 cm i njihov promjer od 13 do 17 cm. Jedan nišan u Karavdića greblju ima obilježja *mevlevijskog* derviškog nišana.

Slika br.26: Derviški nišan, Mezarje „Lug“, Binježevo

- o *Aginski nišani.* Na području Hadžića mogu se naći dvije vrste aginskih nišana. Jedni imaju konusan turban koji je u gornjem dijelu nešto većeg promjera. Kod drugih je turban valjkastog oblika. I jedni i drugi su gore i dole ravno podrezani. Turban ukrašavaju kose, skoro vertikalne gužve, a na vrhu turbana je najčešće mudževeza.

Slika br. 27: Aginski nišan, „Kućičko greblje“

- o *Janjičarski nišan sa čatal kalafat turbanom.* Mada se u ranijim podjelama nišana ne spominju janjičarski nišani kao posebna vrsta nišana, odnosno poseban oblik turbana, smatramo to neophodnim uraditi ovdje. Razlog tome je činjenica da se u turskoj literaturi janjičarski nišani obrađuju kao posebna, najzastupljenija, vrsta nišana. Ima ih više tipova, a jedna od njih odgovara nekim nišanima u Odžaku kod Tarčina. U turskoj literaturi ih nazivaju „čatal kalafat“ turban i označava mezar janjičarskih aga, oficira (komandira, komandanata i njihovih zamjenika).¹⁷⁴

Slika br. 28: Janjičarski nišan sa čatal kalafat turbanom, Muhibića greblje „Jelašje“ Odžak

- U našim mezarjima se nalazi i jedan broj nišana čiji turban predstavlja imitaciju janjičarskog nišana sa mudževeze čatal turbanom. Oni datiraju u drugu polovicu XIX i XX vijek.

Slika br.29. Nišan sa imitacijom janjičarskog nišana, Mezarje „Kahrimani“

174 Ökçezis, M., *Turkey gravestones - the janissary*

- o *Nišani sa turbanom u gužve i prevojem preko njih - nišani bogatih i uglednih ljudi.* U kategoriju bogatih i uglednih ljudi spadaju: posjednici, trgovci, mjesne čeribaše, subaše, čifčije, divanski ljudi koji su živjeli ovdje na svojim posjedi- ma, itd. Nišanima koji obilježavaju njihove mezare dali smo jedinstven naziv „nišani sa turbanom u gužve i prevojem preko njih“. Tamo gdje turban završa- va kavukom ili mudževom dodali smo prefiks *kavukli* ili *mudževeze*. Oni se mogu, uslovno, skraćeno nazvati i „begovski nišani“. Uporište za taj naziv nalazi se u jednoobraznim nišanima *sa turbanom u gužve i prevojem preko njih* koje je Mehmed Mujezinović obradio u tri toma „Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini“, gdje tarih na nišanu potvrđuje begovski ili aginski status umr- log.¹⁷⁵ Begovi su bili zapovjednici u osmanskoj vojsci na raznim nivoima, ali se od XVIII vijeka begovi i age pojavljuju kao vlasnici velikih posjeda i nekretni- na. Nišani iz ove grupe su, na području hadžičke općine, među najvrijednijim i najljepšim nišanima. Oni su reprezentativni, imaju prelijepo rađene velike turbane *sa krupnim gužvama i prevojima preko njih*. Na njima se, uglavnom, nalazi mudževeza ili kavuk. Najčešće se na turbanu ovih nišana nađu kvрге (polujabuke), mašna koja simbolizira završetak saruka te trouglasti stalaktitni ukrasi po vrhu stana nišana. Takve nišane su mogli imati samo najbogatiji ljudi.

Slika br. 30: Begovski nišan, „Kahrimani“ Pazarić

Slika br. 31: Esnafski nišan. Mjesno mezarje „Luka“, Mokrine

- o *Nišan sa turbanom u gužve bez prevoja - esnafski nišan.* U ovu grupu spadaju svi *nišani u gužve* koji nemaju prevoja preko njih i nešto su manjih proporcija od begovskih nišana. Nazvali smo ih „nišan sa turbanom u gužve bez prevoja“. Na nišanima gdje turban završava kavukom ili mudževom, u naziv smo do- dali „kavukli“ ili „mudževeze“. Treba napomenuti da svi *nišani u gužve*, kako

175 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 41, 100, 104, 489, i Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2. str. 34, 61, 463.

ih Mehmed Mujezinović naziva, nisu samo *esnafski*. Pored njih u toj grupi su i nišani ostalog svijeta.

- o *Ženski nišani s kapom*. Počinju se koristiti kad i *ušćupski nišani* u Bosni i Hercegovini, jer su i jedni i drugi, zapravo, prvi tradicionalni osmanski nadgrobni spomenici. Oni predstavljaju nešto modifikovan osmanski nišan sa *hotoz* ženskom kapom, koji su vrlo rasprostranjeni u mezarjima u Republici Turskoj.¹⁷⁶

Slika br. 32: Ženski nišan s kapom, Mjesno mezarje „Luke“, Tarčin

Slika br. 33: Ženski nišan s imitacijom ženske kape, Mjesno mezarje „Katunišće“, Vrbanja

Slika br. 34: Ženske stele, Mezarje „Lug“, Binježevo

- o *Ženske stele*. Od početka XIX vijeka u praksu se uvode stele koje obilježavaju ženske kabure. Jedna je uzglavna a druga uznožna. Uzglavne stele imaju lijepu ukrase, i uglavnom su slične izrade. Nišan sa ženskom kapom se sve rjeđe javlja.
- o *Nišani sa fesom*. Kao što smo već ranije kazali, postojale su tri vrste fesova za relativno kratko vrijeme. Na području hadžičke općine smo evidentirali *mahmudi fesove* sa valjkastim oblikom, i *hamidi fesove* sa oblikom koji je zadržan i do danas. *azizi fesovi* nisu evidentirani na području Hadžića.

Slika br. 35: Nišan sa mahmudi fesom, „Oseničko greblje“, Osenik

Slika br. 36: Nišan s hamidi fesom, „Grivičko greblje“

176 Ökçezis, M., *Turkey gravestones – types, hotoz*

- o *Kubure*. O njima je bilo govora ranije. Važno je napomenuti da je na hadžićkom području evidentiran jedan mezar na kome se nalazi kameni zid i liči na kuburu, kako je opisuje Seid Mustafa Traljić. Ona, svakako, ima poseban značaj. Spada u red najstarijih nadgrobnih spomenika i pripada nekom iz reda bogatih ljudi tog vremena.¹⁷⁷ Međutim, ne postoji dovoljno uvjerljivih karakteristika koje bi ukazivale radi li se o kuburi ili srednjovjekovnom zidanom grobu. Mišljenja smo da se radi, vjerovatno, o kuburi. Ovu dilemu može razriješiti samo arheološko istraživanje.

Slika br. 37: Kubura - nadgrobnni spomenik, "Vrančičko-Fatića" greblje

177 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnni spomenici*, str. 194.

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

“Smrt od koje bježite doista će vas stići. Zatim ćete Onome koji poznaje i vidljivi i nevidljivi svijet vraćeni biti i On će vas o onom što ste radili obavijestiti.”
(Kur'an, sura Džuma, 8)

STARI BOSANSKI NIŠANI HADŽIĆKE REGIJE

7.1. Džemat Grivići

Džemat Grivići se, najvjerojatnije, javlja krajem XIX vijeka nakon što je ovdje preseljena džamija iz Drozgometa. Prema austrougarskom popisu iz 1895. godine u Grivićima se nalazila džamija, a u Drozgometu jedan mekteb.¹⁷⁸ Do tada je džemat nosio naziv „Drozgometva“. Grivići se prvi put, u pisanim izvorima, spominju 1841. godine kao „Garevići“ u sastavu džemata Drozgometa u koji ulaze još: Vrančići i Mokrine.¹⁷⁹ Očigledno da je, nešto ranije, došlo do podjele Drozgometa na tri sela (Drozgometva, Grivići i Vrančići). No i dalje je Drozgometva predstavljala centar istoimenog džemata. Područje današnjih Grivića je, vjerovatno, uvijek bilo najnaseljeniji dio Drozgometa. O tome svjedoči velika nekropola stećaka na lokalitetu „Brce“, ali i veliki broj starih bosanskih nišana u *Grivićkom greblju* koje veže za navedenu nekropolu. I uvijek, kada se u pisanim izvorima spominje Drozgometva treba imati na umu da je današnje grivićko područje bilo njen najnaseljeniji dio. Ostaje pitanje zašto je onda napravljena prva džamija u Drozgometu, a ne u Grivićima. Odgovor bismo znali kada bismo znali u kojem dijelu tadašnje Drozgometa je rođen Atik Gazi Ali-paša, Veliki vezir Osmanskog carstva. Možda mjesto i vrijeme izgradnje prve džamije u Drozgometu ima veze sa Ali-pašom.

Današnji Džemat Grivići obuhvata sela: Kućice, Dupovci, Grivići, Vrančići, Drozgometva, Selimovići i Koščan. Na navedenom području nalazi se 14 mezarja. Nekā su još uvijek aktivna, a nekā su se prestala davno koristiti. Među njima su: „Šehitluci“ Grivići, „Šehitluci“ Vrančići, „Cigansko greblje“ Selimovići, „Harem“ u Drozgometu i „Staro greblje“ Koščan.

7.1.1. „Šehitluci“, Grivići

Mezarje se nalazi na prevoju sjeverno od Blaca u Grivićima odnosno sjeveroistočno od zaseoka Kore. Čini ga mala grupa velikih nišana među kojima su i tri sa turbanom i jedan derviški nišan. Ovdje se nekad nalazila visoka hrastova šuma čijom sječom je došlo do određenih oštećenja na nišanima. Danas je mezarje zaraslo u visoku šikaru. Obzirom da se u mezarju nalaze stari bosanski nišani rane faze te da se radi o monumentalnim nišanima vjerovatno je mezarje korišteno za ukop bosanskih gazija i mjesnih uglednika XVI vijeka.¹⁸⁰ Potvrda tome jesu nišani istih karakteristika sa područja Općine Visoko koji su, po tarihu, datirani u navedeno vremensko razdoblje.¹⁸¹ Uz to, Ibrahim Pašić, smatra da: „Veliki nišani na malim bosanskim nekropolama su nišani s turbanom, koji ih datiraju uglavnom u 16. stoljeće“.¹⁸² Na nišanima ovog mezarja nema nikakvih natpisa koji bi dali više informacija o njima. Nažalost, zadnjih godina nišani su nepažnjom čovjeka oštećeni, a neki i zavaljeni. Za sada je ovdje

178 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 14–15.

179 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 70–71. (Na bazi originalnih dokumenata koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, tabelu sa podacima popisa sačinio je Mula Muhamed Mestvica 1841.)

180 *Kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe za područje Urbanističkog plana Hadžići*, Gradski za vod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa, Sarajevo, 1987., str. 24.

181 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 70-72.

182 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

moguće pronaći šest mezara sa deset nišana. Neki mezari nemaju uznožnog nišana. U bližem okruženju nalaze se kameni fragmenti koji bi mogli poticati od nišana, a ima i stela koje su zavaljene i prekrivene travom i zemljanim naslagama. Za izradu nišana korišten je kamen krečnjak i krečnjačka breča. Nišani ovog mezarja su orjentirani pravcem I – Z.

Na ovom mezarju redovno su se učile kišne dove u vrijeme dugih sušnih perioda u toku godine, posebno ljeti. Narod vjeruje da su neki od ovih nišana biljezi prvih bosanskih šehida sa ovog područja po čemu je mezarje i dobilo ime Šehitluci.¹⁸³

Neki nišani u ovom greblju imaju neprocjenjivu kulturno-historijsku i etnološku vrijednost te spadaju među najljepše nišane na području hadžičke općine.

Slika br. 38: „Šehitluci“, Grivići

Nišani sa slika 39 i 40 svojim dimenzijama predstavljaju najveće muslimanske nadgrobne spomenike na području Općine Hadžići. Uzglavni nišan je visok 205 cm, a na njegovom vrhu se nalazi turban čiji obim prelazi 1,2 metra. Masa nišana je oko dva kubika, težine od približno četiri tone po čemu predstavlja najveći nišan na području hadžičke općine. Naget je prema zapadu i prijeto opasnost od rušenja. Stan nišana čini prizma kvadratne osnove promjera 34 x 30 cm. Sve oštre ivice na stanu nišana su zasječene pod 45° širine 5 centimetara. Uznožni nišan je, takođe, kvadratna prizma, promjera 40 x 30 cm, koja se završava u vidu nešto strmije piramide. Ivice krova su duge 43 cm. Ukupna visina nišana je 180 cm. Njegova masa je nešto manja od uzglavnog nišana. Po vrhu stana nišana nalazi se ukras u vidu plastičnog tordiranog užeta.

Ovi nišani potvrđuju tezu o prelasku sa velikih i masivnih stećaka na velike i masivne nišane.¹⁸⁴ Ipak, preciznost izrade ovih nišana sugerira da oni potiču iz vremena kada su bosanske tašdžije već savladale umijeće klesanja nišana.

183 Kazivao Koro Izet /1957/, Grivići. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

184 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj 1, str. 13.

Slika br. 39: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Slika br. 40: Obelisk sa piramidnim završetkom

Slika br. 41: Stele na dvije vode

U centralnom dijelu mezarja nalaze se dvije rustične stele (slika broj 41), iznadprosječnih dimenzija, koje obilježavaju jedan mezar. Jedna je nageta prema zapadu, a druga prema istoku. Uzglavna stela je masivna kvadratna prizma poprečnog presjeka 59 x 14 cm koja završava na dvije vode. Strane krova su duge po 38 cm. Njegova ukupna visina je 185 cm.

Uznožni nišan je, takođe, stela kvadratnog presjeka 64 x 20 cm, visoka 155 cm. Završava na dvije vode, a strane krova su duge 55 cm.

Dva metra južnije od prethodnih, nalazi se drugi par stela. Obje su nagete prema zapadu. Uzglavna stela je gotovo zavaljena na zemlju. Visoka je 145 cm, presjek 45 x 19 cm, strane krova 39 cm. Uznožni nišan ima visinu 160 cm, a poprečni presjek 43,4 x 17 cm. Nemaju vidnih fizičkih oštećenja, ali je neophodna njihova zaštita.

Slika br. 42: Stele na dvije vode

Slika br. 43: Nišan s kavukli turbanom u gužve bez prevoja

Sjeverozapadno od glavne grupe nišana, na oko trideset metara udaljenosti, nalazi se jedan par vrlo starih nišana. Smješteni su uz zidanu ogradu jednog porodičnog imanja. Uzglavni nišan je visoki stub sa turbanom i kavukom na vrhu. Grube je izrade, sa vidljivim oštećenjima. Dio turbana je vertikalno odlomljen, kavuk na turbanu je takođe odlomljen, a ima i oštećenja na stanu nišana. Turban ima vrlo plitke kose režnjeve koji imaju, nepravilno, desno motanje, što može biti rezultat neznanja prvih domaćih

klesara. Nišan je visok 191 cm. Turban je promjera 33 cm. Njegov parnjak se nalazi u šikari pored jedne vočke. Visok je 124 cm, poprečnog presjeka 31 x 13 cm. Nišani su rađeni od krečnjačke breče, a orijentirani su pravcem I – Z.

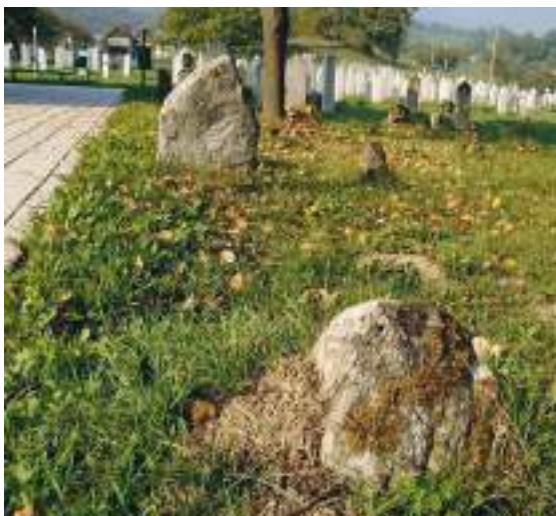
7.1.2. „Grivičko greblje“, Grivići

Mezarje se nalazi u haremu grivičke džamije. Jedno je od najvećih mezarja na području hadžičke općine. U njemu se nalazi veliki broj starih bosanskih nišana iz različitih vremenskih razdoblja. Raspoređeni su sjevernim dijelom mezarja po čitavoj njegovoj dužini. Tu je i nekoliko reprezentativnih nišana iz *rane faze*. Za ovo mezarje je karakteristično da se u dodiru s njim nalazi velika nekropola „Brce“. Ovdje bi se, uslovno, moglo govoriti o kontinuitetu sahranjivanja u prelaznoj fazi sa stećaka na nišane. Grivičko područje ima dug kontinuitet urbanog područja. To vidimo i po broju starih bosanskih nišana u Grivičkom greblju, ali i stećaka u obližnjoj nekropoli.

Slika br. 44: Panorama „Grivičkog greblja“

Dvije vrlo niske rustične stele nalaze se uz samu stazu ispred ulaza u džamiju. Vrlo su loše obrade. Stele završavaju na dvije vode, a uznožna je odlomljena. Moglo bi se reći da datiraju u ranu fazu nastanka bosanskih nišana odnosno kraj XV ili početak XVI vijeka.¹⁸⁵

Slika br. 45:
Rustične stele

185 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

Desetak metara od ovog nišana nalazi se još nekoliko vrlo starih stela i nišana sa turbanom. Dosta njih je rađeno od sedre. Neki su bez vrata što sugerira njihovu pripadnost ranoj fazi bosanskih nišana.¹⁸⁶ Jedan mezar obilježavaju dva nišana oktogonalnog oblika.

Nekoliko metara zapadno od staze, ispred džamije, nalazi se par oktogonalnih nišana. I uzglavni i uznožni nišan su lijepo klesani sa precizno urađenim ivicama, koje se svode u jednu tačku na vrhu stuba. Karakteristični su po obliku, a takvi se, po Seidu Mustafi Traljiću, javljaju u XVI i XVII vijeku¹⁸⁷, mada se javljaju i kasnije. Postoji urbano predanje u Sarajevu da nišani ovog tipa bez turbana obilježavaju mezarove ljudi koji su od strane vlasti presuđeni na smrtnu kaznu obezglavljenja.¹⁸⁸

Slika br. 46: Oktogonalni nišani

Slika br. 47: Nišan s kavukli turbanom u gužve

U središnjem dijelu mezarja nalazi se nekoliko visokih, precizno oblikovanih nišana iz rane razvojne faze. Među njima je jedan od najviših nišana na području hadžićke općine. Samo je onaj u „Djevojačkom greblju“ kod Tarčina nešto višiji.

Raspon između uzglavnog i uznožnog nišana je preko 3,5 metara. Uzglavni nišan čini: stan, vrat, turban i kavuk. Visok je 230 cm, poprečnog presjeka 30,5 x 23 cm. Turban ima promjer 34 cm. Kavuk je visok 15 cm. Uznožni nišan je odlomljen. Visok je 93 cm sa poprečnim presjekom 26x19 cm.

Nišani su rađeni od breče, a mogu se datirati u XVI vijek.¹⁸⁹ Nemaju na sebi ukrasa zbog čega, po narodnoj predaji ne spadaju u red *šehidskih ili gazijskih nišana*. Međutim ovako velike i monumentalne nišane mogli su podizati samo bogatiji ljudi tog vremena. A da je takvih ljudi bilo na ovom području možemo vidjeti iz vjerodostojnih osmanskih popisa. Prema popisu iz 1468/69. go-

186 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

187 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

188 Predaju prenosi Adnan Busuladžić od rahmetli Seida Strika. (zapisao Aladžuz Vahid, 2019.g.)

189 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

dinu navodi se da je selo Drozgotetva bilo u vlasti ulufedži-baše, oca Sulejman-begova. Spominje se i Salih čeribaša (vojni starješina), koji je ovdje živio kao posjednik zemlin hasa od koga je imao prihod od 500 akči godišnje. Nešto kasnije, 1526. godine, u popisu bosanske vojske pred bitku na Mohaču *Drozgotetva* se spominje kao timar spahije Mehmeda, sa timarskim prihodom od 8.299 akči. Spominju se i merdovi (vojnici koje spahija vodi u rat): Skender iz Bosne, Husein iz Filibe i Bahčajiš iz Edirne.¹⁹⁰ Za sada nije moguće provjeriti da li se ovi nišani mogu vezati uz nekog od navedenih timarnika ovog područja.

Pored ovog nišana u greblju se nalazi još sedam sličnih njemu, ali nešto manjih dimenzija. Na slici broj 48 prikazan je jedan od ovakvih nišana. Uzglavnik je kvadratična prizma sa valjkastim vratom i turbanom sa kavukom. Turban je valjkastog oblika sa kosim gužvama. Uznožni nišan je stela na dvije vode. Pripada nekom od uglednih ljudi ovog kraja. Teško je pretpostaviti kome, jer nišani pripadaju vremenu kada turban još uvijek nije simbolizirao status, položaj i zvanje umrlog.¹⁹¹

Slika br. 48: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Slika br. 49: Derviški nišan

U ovom dijelu Grivičkog mezarja nalaze se i tri *derviška nišana nakšibendijskog tarikata*. Svi su istog oblika, iste obrade i približnih dimenzija. Njihovo grupisanje na ovom mjestu sugerira na moguće postojanje tekije na području koje je pokrивao džemat kome su oni pripadali.

Na slici broj 49 nalazi se standarni oblik *nakšibendijskog* deviškog nišana. Visok je 60 cm, poprečnog presjeka 13 x 15 cm. Čulah je visok 22 cm, najvećeg promjera 13 cm. Rađen je od breče.

190 Aličić, A., *Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1256. godine*, Sarajevo, 1977., str. 200.

191 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14/15.

Slika br. 50: Nišan s mudževaze turbanom u gužve i prevojem

U ovom greblju se nalazi jedna veća skupina nišana čiji oblici turbana sugeriraju da su nastali u periodu od XVIII do polovice XIX vijeka.¹⁹² Radi se, uglavnom, o turbanima sa kosim gužvama sa i bez prevoja.

Na slici broj 50 je uzglavni nišan koji po obliku sugerira na obilježje nekog mjesnog uglednika: hadžije, posjednika, trgovca ili bega.¹⁹³ Nadprosječne je visine. Njime dominira veliki turban sa mudževazom. Po vrhu stana nalazi se krupni stalaktitni ukras. Visok je 134 cm. Uznožni je oblika stele na dvije vode. Nišani su iz XVII vijeka ili kasnije. Nišani su od krečnjačke breče.

U ovom mezarju se nalaze još dva ovakva nišana.

Ovaj nišan ima isti oblik kao i prethodni. Stan nišana je kvadratne osnove, vrat valjkast, a turban čine vertikalne gužve sa jednim prevojem. Nema mudževaze, a na vrhu turbana je mašna (zasječeni završetak saruka). Uzglavni nišan je, vjerovatno, bio polomljen pa ustabiljen betoniranjem postolja u koje je usađen. Uznožni nišan je stela. Raspon prednjeg i zadnjeg nišana je 370 cm.

Slika br. 51: Nišan s turbanom u gužve i prevojem preko njih

Nišan na slici broj 52 karakterizira turban čiji prečnik je nesrazmjerno veći od njegove visine, a donji dio je kao podrezan. Čine ga vertikalne debele gužve sa prevojem. Izgleda kao pečurka. Moguće da se radi o kopiji *skopskih nišana* iz XVII vijeka.¹⁹⁴ Po vrhu stana je krupni stalaktitni ukras.

Slika br. 52: Nišan s kavukli turbanom u gužve i prevojem preko njih

192 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14/15.

193 Ibidem, str. 15.

194 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 181.

Nišan broj 53 se nalazi u zapadnom dijelu mezarja. Karakterističan je po obliku turbana koji izgleda kao dvije smaknute polulopte. Jedinstven je za hadžičko područje. Jedan ovakav se nalazi kod Ali-pašine džamije u Sarajevu i datiran je u 1218. hidžretsku godinu, odnosno 1803. godine nove ere.¹⁹⁵ Nišani sa *čatal turbanom* obilježavaju mezare uleme. Visok je svega 43 cm. Stan nišana čini kvadratna prizma poprečnog presjeka 13 x 13 cm. Turban ima oblik *smaknutih polulopti*, a sve površine su mu glatke. Promjer turbana je 22 cm. Kavuk je u gornjem dijelu nešto širi.

Slika br. 53: Nišan sa čatal turbanom

Na slici broj 54 nalazi se usamljen nakšibendijski derviški nišan. Nema nikakvih posebnosti u odnosu na druge nišane ove vrste. Visok je 40 cm, kvadratnog presjeka stana 13 x 7,5 cm. Čulah je visok 16, a promjera 8 cm.

Slika br. 54:
Derviški nišan

Slika br. 55: Nišan s mudžezveze turbanom u gužve, bez prevoja

Stan nišana je kvadratna prizma koja je pri vrhu ukrašena plitkim stalaktitnim ukrasima. Iznad nje se nalazi nazubljeni plastični obruč kao i granica između stana od vrata nišana. Na jednoj bočnoj strani su nestandardni ukrasi u vidu kompozicije horizontalnih i vertikalnih linija sa tačkastim udubljenjima na njihovom dnu.¹⁹⁶ Turban čine horizontalne gužve sa visokom mudžezvezom na vrhu. Podsjeća na „burme“ saruk koji se javlja vrlo rijetko. Nišan pripada trećoj fazi razvoja nišana. Rađen je od kamena tenelija ili miljevina.

195 Mujzinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 404.

196 Hasanspahić, M., *Nišani i stara mezarja na olovskom području*, str. 421.

Ovdje se radi o ženskom nišanu iz vremena mlađeg od XVII vijeka, jer se u to vrijeme pojavljuju ženske kape koje obilježavaju ženske (djevojačke) nišane.¹⁹⁷ Stan je kvadratna prizma sa ženskom kapom na vrhu. Na jugoistočnoj strani stana nalazi se tarih koji je veoma oštećen. Po vrhu stana je, u plitkom reljefu, prikaz stalaktitnih ukrasa, a iznad toga je plastični obruč nazubljen samo sa jugoistočne strane. Sa iste strane, na vratu se nalazi prikaz ženske ogrlice. Iznad ogrlice, na kapi se nalazi prikaz neobične kompozicije geometrijskih oblika koji bi mogli da simboliziraju djevojačku krunu, koju sa obje strane okriljuju jelove grančice. Uznožni nišan je u obliku stele. Nišani broj 55 i 56 imaju slične ukrase, približno iste su veličine i rađeni su od istog kamena, pa se može pretpostaviti da obilježavaju mezare muža i žene.

Slika br. 56: Nišan sa ženskom kapom

Za Grivičko mezarje je karakteristično da ima najveći broj nišana sa tarihom pisanim arapskim pismom na području hadžičke općine. Datiraju se tek u drugu polovicu XIX vijeka. Najstariji tarih u ovom mezarju je iz 1875. godine. Nekoliko najinteresantnijih i najvrijednijih ćemo predstaviti u ovom radu.

Nišan sa slike broj 57, nalazi se pet metara zapadno od džamije uz samu stazu. Obilježava mezar prvog imama grivičke džamije Ahmeda ef. Dželilovića. Na njemu se nalazi tarih u kojem piše: „*El-merhum bu džami šerifin imami Ahmed efendi ibn Bekir Dželilović, ruhićun el-fatiha 1329 (?) sene, što u prevodu znači:*

Od Boga milošću darovan imam ove časne džamije Ahmed efendija sin Bekira Dželilovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1931.g.“¹⁹⁸

Nišan je visok 67 cm. Čine ga stan nišana kvadratnog presjeka i turban sa improvizovanim gužvama. Nišan je rađen od kamena miljevina ili tenelija.

Slika br. 57: Nišan s kavukli turbanom improvizovanih gužvi

197 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14.

198 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

Slika br. 58: Nišan sa čatal turbanom

Nišan sa slike broj 58 je desetak metara zapadno od staze ispred džamije. Čini ga pravougaona prizma na kojoj se nalazi imitacija čatal turbana. Iz tariha se može vidjeti da umrli nije iz reda uleme, nego je bio hadžija, koji, takođe, spada u red učenih ljudi. Izgleda da su i njihovi kaburi obilježavani nišanima sa čatal turbanom.¹⁹⁹ Na tarihu piše:

„*El-merhum vel magfuru leh el-hadži Agan ibn Ali-aga Šehović, ruhićun el-fatiha 1329 sene, što u prevodu znači:*

Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi, hadžija Agan sin Ali-age Šehovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1911.g.“²⁰⁰

Stan je prizma kvadratne osnove na čijoj jugoistočnoj strani se nalazi ispisan tarih arapskim pismom. Neobičnost pisanja ovog tariha je u tome što je na vratu nišana ispisan hidžretska godina i „sene“, pa se ispod toga nastavlja tekst na stanu nišana. Po tome je jedinstven na području hadžičke općine. Poseban je i po tome što se tarih nalazi na bočnoj strani nišana u odnosu na njegovu tradicionalnu orijentaciju. Na tarihu piše:

„*1292 sene (...) Mula Muhammed bin Jusuf Čović, ruhićun Fatiha fi s 17, što u prevodu znači: 1875.g., (...) mulla Muhamed sin Jusufa Čovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 17.*“²⁰¹

Slika br. 59: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Nišan čini kvadratna prizma, vrat i turban sa vertikalnim gužvama i prevojem preko njih. Tarih je ispisan reljefnim arapskim pismom u negativu kvadratnog polja na stanu nišana. U njemu piše:

„*El-merhum vel magfuru leh Muhammed ibn Husejn Hrgić, ruhine el-fatiha 1300, što u prevodu znači: Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Muhamed sin Husejna Hrgića, za njegovu dušu prouči Fatihu 1883.g.*“²⁰²

Slika br. 60: Nišan s kavukli turbanom u gužve bez prevoja

199 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

200 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

201 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

202 Ibidem.

Posmatrajući nišane sa tarihom u ovom mezarju, može se vidjeti da su svi rađeni od kamena miljevina ili tenelija čija nalazišta su južno od Mostara ili u Posušju. Zbog svoje mehkoće kamen je veoma pogodan za obradu. Ženski nišani su stele na dvije vode sa identičnim ukrasima na stranu nišana gdje se nalazi tarih. Očigledno su rađeni u istoj klesarskoj radionici. Među njima je samo jedan nišan od krečnjaka.

Neki nišani imaju neobičan oblik i ukrase. Na slici broj 61 prikazan je jedan od njih. Sličan njemu nalazi se u mezarju Dupovci, a oba su iz 1941. godine. Možda je njihova sličnost u toj posebnosti zasnovana na rodnoj ili nekoj drugoj vezi umrlih. Turban asocira na ljudsku glavu sa fesom. Na bočnoj strani turbana nalazi se jedna kvrga (polujabuka). Na tarihu piše:

„Merhum Salih ibn Agan 1359. el-fatiha, što u prevodi znači: Od Boga milošću darovan Salih, sin Aganov, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1941g.“²⁰³

Slika br. 61: Nišan sa nestandardnim turbanom, bez gužvi i prevoja

U mezarju smo evidentirali još nekoliko tariha pisanih arapskim pismom, mada nišani ne spadaju u kategoriju starih bosanskih nišana. Razlog za njihovo uvršćavanje u ovu knjigu je arapsko pismo u tarihu koje nije tako često na nišanima u drugim mezarjima. Cilj njihovog evidentiranja je da vratimo sjećanje na naše nedavne pretke, koji su, kako se čini, u znatnoj mjeri zaboravljeni. To potvrđuje činjenica da među njima ima nišana koji su potpuno utonuli u zemlju tako da se tarih i ne primjećuje. Radi se o sljedećim tarihima:

- *„El-Merhume, Islamović Mustafa efendi(nin) Zevdžesi Habibe hanuma bint El-hadži Osman efendi Šahović, Ruhićun El-Fatiha, sene 1341. fi ševal 18“, što u prevodu znači:
Od Boga milošću darovana, Habiba hanuma(?), žena Islamović Mustafa efendije i kći Osmana efendije Šehovića, 2. juna 1341.“ (1922.g.)*
- *„El-merhume Hanifa bint Agan Šehović ve Muhammed Čović zevdžesi, ruhićun el-fatih fi 1329 sene 21 šaban, što u prevodu znači
Od Boga milošću darovana Hanifa kći Agana Šehovića i žena Muhameda Čovića, za njenu dušu prouči Fatihu, u 1329 godini 21 šabana. (16. avgust 1911g.)*
- *Merhume Habiba bint Began Drina, ruhićun el-fatih sene 1341, što u prevodu znači:*

203 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

Od Boga milošću darovana Habiba kći Begana Drine, za njenu dušu prouči Fatihu 1341 godine. (1922.g.)

- *Merhum Salih ibn Agan 1351 el-fatiha, što u prevodu znači: Od Boga milošću darovan Salih, sin Aganov, za njegovu dušu prouči Fatihu 135. hidž.god. (1933.g.)*
- *Merhum Mustafa ibn Agan Šehović, ruhine el-fatiha, 1342 sene, što u prevodu znači: Od Boga milošću darovan Mustafa, sin Agana Šehovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1342 godine. (1923.g.)*²⁰⁴

7.1.3. „Kučićko greblje“, Dupovci

Nalazi se istočno od Dupovaca, iznad stare industrijske pruge koja vodi u TRZ Hadžići. U njegovom istočnom dijelu, na samom ulazu, nalazi se dvadesetak mezara obilježenih starim bosanskim nišanima. Među njima ima i vrijednih primjeraka kao što su dva *aginska nišana*.

Predaja kaže da je u Kućicama u osmansko doba živjela bogata porodica Hrgić koja je imala velike posjede od Ban brda do današnjeg TRZ Hadžići. Starješine domaćinstva su bili najbogatiji njegovi članovi, po čemu su imali društveni položaj i zvanje age. Možda neki od aginskih nišana u ovom mezarju pripada njima.²⁰⁵

Slika br. 62: Stari bosanski nišani u "Kučićkom greblju"

Ovaj nišan je jedan od najstarijih u mezarju. Stan nišana čini konusna prizma kvadratne osnove, sa većim presjekom donjeg dijela. Turban se nastavlja na stan nišana, bez vrata. Po tome bi mogao datirati u XVI vijek. Turban čine kose gužve desnog motanja sa vrlo lošom obradom. Desno motanje saruka je pogrešno i vrlo rijetko se javlja na nišanima. Ono može biti odraz neznanja prvih bosanskih klesara koji su se bavili izradom nišana.

Slika br. 63: Nišan s kavukli turbanom u gužve s prevojem

204 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E., 2018.g.

205 Kazivao Dupovac Ernad /1962/ Hadžići. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

To je još jedan razlog za pretpostavku zbog koje bi ovaj nišan mogao spadati među najstarije. Na njemu se nalazi visoki kavuk koji podsjeća na derviški turban. U ovom mezarju se nalazi još jedan nišan bez vrata. Rađen je, kao i ovaj, od sedre.

U središnjem dijelu mezarja desetak metara zapadno od industrijske pruge nalaze se dva aginska nišana. Nišan sa slike broj 65, čini prizma kvadratne osnove, vrat i turban na kojem se nalazi prugasta mudževa. Ovakvi nišani obilježavaju mezare bosanskih aga koji su, uglavnom, bili janjičarski zapovjednici - serdengedždije.²⁰⁶ Na nišanu nema tariha niti ukrasa. Vjerovatno datira u XVIII vijek.

Slika br. 64: Nišan sa aginskim turbanom

Nekoliko metara jugozapadno od prethodnog nalazi se drugi aginski nišan iste izrade i gotovo istih dimenzija (slika broj 65).

Slika br. 65: Nišan sa aginskim turbanom

Slika br. 66: Nišan sa čatal turbanom

Nekoliko metara od sjeveroistočne ograde mezarja nalazi se nišan sa čatal turbanom vrlo zanimljive i neobične izrade. Uzglavni nišan čini konusna prizma kvadratne osnove sa širim donjim dijelom. Vrat je vrlo visok, a na njemu turban preko koga unakrsno prelaze dvije široke trake, koje prave čatal u donjem dijelu turbana. Kavuk je odlomljen. Nišan je prelomljen na dva mjesta, ali još uvijek stoji kompaktno. Uznožni nišan je valjkasti konusni stub. Izrađeni su od zelenog anduzita. Najvjerojatnije označavaju kabure muhadžira koji su došli iz Unđurije (Ugarske) kad se ona oslobodila osmanske vlasti. Javljaju se u XVIII i XIX vijeku.²⁰⁷

²⁰⁶ Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

²⁰⁷ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

Nišan se nalazi nedaleko od aginskih nišana, nešto bliže savremenim mezarima. Uobičajene je forme nišana treće razvojne etape i obilježava mezar nekog od mjesnih uglednika, posjednika ili trgovaca tog vremena.²⁰⁸ Turban čine vertikalne gužve sa prevojem, a na vrhu turbana se nalazi prugasta mudževeza. Nišan je fine izrade i dobro očuvan. Na turbanu se nalazi ostatak kvrge ili mašne. Vrlo precizne je izrade i dobre očuvanosti. U mezarju se nalazi još jedan nišan istog oblika i približnih dimenzija.

Slika br. 67: Nišan s mudževeze turbanom u gužve i prevojem

7.1.4. „Dupovačko groblje“, Dupovci

Između rijeke Zujevine i magistralnog puta M-17, stotinjak metara prije „Kamenoloma“ Hadžići nalazi se aktivno *Dupovačko greblje*. U njegovom centralnom i jugozapadnom dijelu nalazi se četrdesetak starih nišana (negdje u paru, a negdje samo uzglavni). U centralnom dijelu mezarja koncentrisan je veći broj vrlo starih amorfni nišana.

Pedeset metara jugozapadno od mezarja nalazio se han, koji je radio do 1878. godine, do dolaska austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu. Zbog toga se čitav prostor zove „Han“. Posljednji handžija je bio Vejsil Dupovac sin Uzeira, a unuk Sulejmana Dupovca zv. „Suljić“. Njegovi potomci „Suljići“ bavili su se trgovinom i ugostiteljstvom. Druga loza Dupovaca, „Ibilovići“, koja je nastala od Dupovac Ibrahima zv. „Ibila“ bavila se je zanatstvom i oni su proizvodili poznate puške „Dupovke“ po čemu su Dupovci i poznati.²⁰⁹

Slika br. 68: Stari dio mezarja u „Dupovačkom greblju“

Slika br. 69: Nišan s mudževeze turbanom vertikalnih gužvi

Centralnim dijelom mezarja dominira nišan jednog od zadnjih puškara iz Dupovaca, Ibrahima Dupovca „Ibila“. Po svojim dimenzijama, najveći je u ovom mezarju. Stan nišana je kvadratnog presjeka, a turban čini saruk sa vertikalnim gužvama i prevojem

208 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

209 Kazivala Šukman rođ. Dupovac Nura /1939/, Dupovci. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

preko njih, te mudževeza na njemu. Turban na uzglavnom nišanu je najveći na području hadžićke općine. Nišan je fine obrade i dobre očuvanosti. Raspon između prednjeg i zadnjeg nišana je 390 cm. Izrađeni su od krečnjaka, a klesani su na Han ploči kod Kiseljaka, kao i još neki nišani koji se nalaze u ovom mezarju.²¹⁰ Orijentisani su pravcem SI – JZ. Jedinstven je za ovo mezarje i zato donosimo njegove osnovne karakteristike. Visina uzglavnog nišana je 160 cm; presjek stana mu je 30 x 30 cm; saruk je promjera 45 i obima 158 cm; mudževeza je visoka 22 cm. Uznožni je visok 136 cm; presjeka 29 x 23 cm, na dvije vode.

Uzglavni i uznožni nišan su u obliku stele na dvije vode. Utonule su u zemlju. Njihov izgled bi ih, na prvi pogled, svrstao u red rustičnih stela, međutim njihova veličina i oštre ivice upućuju na nešto mlađi period.

Slika br. 70: Stele na dvije vode

Slika br. 71: Nišan sa ženskom kapom

Jedini je ženski nišan sa kapom u *Dupovačkom greblju* (slika br. 71). Ne može se utvrditi da li na njemu postoje ukrasi zbog čestog krečenja od čega su površine postale glatke. Na vrhu kape nalazi se mala polulopta. Ovdje se nalazi nekoliko okrečenih nišana. Iz novijeg su doba, ali ih rodbina kreči kako bi ih zaštitili od atmosferlija.

U *Dupovačkom greblju* je zabilježen, zaista, rijeđak primjerak nišana, ne samo za hadžićko područje, nego i šire. Radi se o ženskom nišanu sa muškim turbanom.

Kako se vidi, radi se o steli na kojoj je postavljen turban, a na turban kavuk. Iz tariha se vidi da nišan obilježava ženski mezar. Turban je kvadratnog oblika sa zaobljenim stranama i ćoškovima. U tarihu koji se nalazi na sjeveroistočnoj strani uzglavnog nišana piše:

„*El-merhum vel magfur Dupovac Fatima bint Husejn, ruhine el-fatiha, 17.05.1925.*

Prevod: Od Boga milošću darovana i kojoj su oprošteni grijesi Dupovac Fatima, kći Husejnova, za njenu dušu prouči Fatihu 17.5.1925.“²¹¹

Slika br. 72: Nišan sa četvrtastim turbanom

210 Kazivala Šukman rođ. Dupovac Nura /1939/, Dupovci. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

211 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević H., 2018.g.

Slika br. 73: Nišan s mudževeze turbanom u gužve bez prevoja

Iza naziva nišana mogu se vidjeti njegove osnovne karakteristike. Radi se o nišanu čiji stan je u donjem dijelu znatno većeg presjeka. Turban čini saruk sa vrlo krupnim kosim gužvama. Nišan je, vjerovatno, iz XIX ili XX vijeka i obilježava mezar nekog zanatlije.²¹² Mudževeza na turbanu je urađena vertikalnim reljefnim prugama. Po vrhu stana nišana urađena je duboka stalaktitna dekoracija. Nišan je rađen od miljevine ili tenelije.

Nišan sa slike broj 74 predstavlja jednu vrlo zastupljenu vrstu nišana sa standardizovanim oblikom turbana na kome urezane linije imitiraju saruk u gužve. Masovnije su se koristili u XIX i početkom XX vijeka. Svi su rađeni od miljevine ili tenelije koja je vrlo pogodna za obradu. Ovaj ima tarih iz koga se vidi da je iz kraja XIX vijeka. Na tarihu piše: „*Ah minel mevt, el-mevtu šerab kullu nasi šaribun, El-merhum vel magfuru leh El-hadži Salih bin Hadži Dupovac 1317 sene mahi zul-hidždže 9, mejjite ruhićun el-fatiha, što znači:*

Ah smrti, Smrt je piće, svaki čovjek će ga isпитi, Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi hadžija Salih, sin Hadžije Dupovca, 9. Zul-hidžeta mjeseca 1899.g.. za dušu umrlog prouči Fatihu.“²¹³

Slika br. 74: Stub sa kavukli sarukom

Slika br. 75: Dječiji nišani

Nišani obilježavaju mezare brata i sestre, dvoje male djece, umrlih 1941. godine u Dupovcima, gdje su živjeli kao muhadžiri iz Hercegovine. Iz tariha pisanog arabicom može se vrlo malo pročitati:

„*-el-merhum, Muhamed (Mehdi?) ibn (...) Jaganjac, 1358. (1940.g.)*

-Merhum (...) Jaganjac, 1359. (1941.g.)“²¹⁴

212 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

213 Čitanje i prevod: Kazazović E., i Dervišević, H., 2018.g.

214 Ibidem

Slika br. 76: Rustične stele i amorfni nišani u zapadnom dijelu mezarja

Najveći broj starih nišana u ovom mezarju je zastupljen u raznim oblicima stela i amorfnih nišana. Stele su, uglavnom, vrlo loše obrade i različitih dimenzija i oblika. Datiraju u XVI ili XVII vijek. Amorfni nišani su, takođe, vrlo različiti. Stiče se dojam da su njima obilježavani mezarovi u dugom vremenskom periodu. Neki su usađeni mnogo dublje u zemlju nego što ga ima iznad zemlje, kako bi ostao što duže na tom mjestu i čuvao mezar od prekopavanja za nove mezare.

7.1.5. „Vrančičko greblje“ ili „Drinino greblje“, Vrančići

Nalazi se sa desne strane Ormanjskog puta oko 300 metara od Grivića prema Ormanju. *Drinino* ili *Šehidsko* mezarje sa *Fatića mezarjem*, prema katastru, čini jednu cjelinu, ali su fizički dva zasebna mezarja. Podijeljena su seoskim putem koji sa Ormanjskog puta pravi ulaz na porodična imanja mještana Vrančića. *Šehidsko mezarje* je dodatno podijeljeno izgradnjom lokalnog puta za Ormanj (Ormanjski put). U sjevero-zapadnom, njegovom, dijelu nalazi se većina starih nišana i aktivno mezarje sela Vrančići. Preko puta njega, u jednom šumarku, na privatnom posjedu nalazi se nekropola od desetak mezara obilježenih starim nišanima. Među njima je i jedan ukrašeni, *šehidski nišan*. Opisujući stare bosanke nišane, Mehmed Mujezinović je napisao da se na ovom lokalitetu nalazi desetak starih nišana sa ukrasima mača i štapa.²¹⁵

Slika br. 77: Pogled na stare nišane

²¹⁵ Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 23.

Danas takvih nišana ovdje nema, osim jednog. Šehidski nišan zajedno sa devastiranim nišanima oko njega nalazi se u malom šumarku preko puta mjesnog greblja. Orijentirani su pravem I – Z, dok su nišani u aktuelnom mezarju, uključujući i najstarije, orijentirani pravcem SI – JZ. Stotinjak metara južno od ovog mezarja, sa desne strane puta za Ormanj, nalazi se još jedno staro mezarje. Katastarski naziv mu je Šehitluci, a u narodu malo ko i zna za njega.

Slika br. 78: Obelisk – Šehidski nišan, sjeverna strana sa ukrasom kijače

Slika br. 79: Obelisk – Šehidski nišan, jugoistočna strana sa ukrasom mača

Nišan se nalazi u istočnom dijelu, Ormanjskim putem, podijeljenog mezarja. Radi se o *obelisku* koji završava skraćenom piramidom i poluloptom na vrhu. Na nišanu se nalaze ukrasi sa dvije strane. Spada među najstarije bosanske nišane, koje još nazivaju: „nišani od fetha“, „šehidski“ ili „gazijski nišani“.²¹⁶

Na sjevernoj strani nišana nalazi se plastična *kijača*. Duga je 73, a široka 6 cm. Do kraja XX vijeka ovaj mezar je bio ograđen i okrečen. Nažalost, danas je *kijača* čitavom svojom dužinom odlomljena. Na jugoistočnoj strani nalazi se uklesan mač sa štitnikom na rukohvatu. Dug je 65 a širok 5 cm. Sve ivice na nišanu su oborene pod 45°. Stan nišana je na jugoistočnoj strani, sa dvije horizontalne linije, odvojen od piramidalnog završetka.

216 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 23.

Visina nišana je 157 cm, presjek 45 x 20 cm. Strane piramide su duge 36 cm odnosno 33 cm. Polulopta je promjera 6 cm.

Uznožni nišan je oblika stela na dvije vode. Na jugoistočnoj strani u njenom gornjem dijelu urezan je, u plitkom reljefu, trougao čije linije prate ivice krova stećka. Visina stele je 55 cm, presjeka 23 x 11 cm. Nišani su izrađeni od krečnjačke breče.

Uz šehidski nišan nalazi se grupa od desetak mezara obilježenih starim bosanskim nišanima. Danas je većina njih polomljena, ili zavaljena te zarasla u travu i sitno rastinje. Jedan od njih je sa turbanom, koji je potpuno utonuo u zemlju (slika broj 80).

Obzirom na veliku devastiranost mezarja nije moguće pronaći njegov uznožni nišan. Turban je ukrašen kosim režnjevima bez prevoja preko njih.

Slika br. 80: Nišan sa kavukli turbanom u gužve bez prevoja

Slika br. 81: Nišan s kavukli turbanom kosih gužvi

Stub nišana sa slike broj 81 oblika je kvadratne prizme poprečnog presjeka 23 x 19 cm. Turban čini saruk sa kosim gužvama bez prevoja. Promjer turbana je 18 cm. Ukupna visina nišana je 140 cm. Rađen je od krečnjačke breče. Orijentiran je pravcem SI – JZ. Nišan pripada nekom od mjesnih uglednika XVI ili XVII vijeka.²¹⁷

U mezarju se nalazi još nekoliko ovakvih nišana s turbanom. Svi su iste izrade, uglavnom manjih dimenzija od opisanog, i svi su rađeni od crvene breče.

Nekoliko metara sjeverozapadno od Ormanjskog puta nalazi se mezar koji obilježavaju dvije visoke stele. Obje završavaju na dvije vode. Na vrhu sjeveroistočne strane uzglavne stele urezan je trougao. Vrlo loše su obrade. Izrađeni su od krečnjačke breče. Vjerovatno datiranje u XVI, a možda i XV vijek. Uzglavna stela je visoka 136 cm, presjek 28 x 15 cm. U mezarju se nalaze još dva mezara obilježena stelama rađenim od breče.

Slika broj 82: Visoke stele na dvije vode

²¹⁷ Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 71.

Sve su iste izrade, gotovo istih dimenzija i oblika, pa bi se moglo reći da je i njihova starost ista.

Nišan čini stan u obliku kvadratne prizme presjeka 12 x 12 cm, vrat, i turban sa vertikalnim gužvama i prevojem preko njih. Promjer turbana je 16 cm. Na vrhu turbana se nalazi mašna gdje završava saruk. Uzglavni nišan je utonuo u zemlju, a nadzemna visina mu je 45 cm. Prema dimenzijama i izgledu ovdje se radi o *kopiji skopskih nišana* sa turbanom iz XVII vijeka.

Slika br. 83: Nišan s turbanom vertikalnih gužvi i prevojem

Nišan je kvadratnog presjeka stana, valjkastog vrata i turbana u obliku ćulaha (čunja). Nema svog para. Ovakvi nišani su označavali mezare derviša *nakšibendijskog reda*.

Slika br. 84: Derviški nišan

U zapadnom dijelu mezarja nalazi se nekoliko pari amorfni stela. Uglavnom obilježavaju mezar u paru. Jedna od njih se nalazi na slici broj 85. Stele su pravljene od domaćeg (lokalnog) kamena „plavca“. Obje su prelomljene. Amorfni nišani, kao nadgrobni spomenici, javljaju se u svim vremenskim razdobljima. Njima su obilježavani mezari umrlih osoba slabijeg imovnog stanja, čiji potomci nisu mogli kupiti skupe nišane. Ove stele su, na neki način, specifične po svojim dimenzijama. Obje stele imaju presjek 31 x 10 cm. Obično su amorfne stele manje. Pored pretpostavke da rustičnost stela kazuje da su umrli bili slabijeg imovinskog stanja, može se pretpostaviti da su nastale u XV ili XVI vijeku.

Slika br. 85: Amorfne stele

7.1.6. „Vrančičko greblje“ ili „Fatića greblje“, Vrančići

Istočno od Drininog greblja nastavlja se Fatića greblje, a razdvaja ih samo lokalni put. Mezarje se dobro održava, ali ne i stari bosanski nišani, koji imaju veoma značajnu kulturno-historijsku vrijednost. Ovdje se nalazi rijedak primjer muslimanskog nadgrobnog spomenika za koji se pretpostavlja da se radi o *kuburi*. U njemu se nalazi manji broj amorfnih starih nišana, nekoliko starih nišana od sedre, dva nišana od breče itd. Sve ukazuje da mezarje datira u ranu fazu starih bosanskih nišana isto kao i njegovo susjedno greblje.

Slika br. 86: „Fatića greblje“, snimak iz zraka

Svega pedesetak metara jugo-istočno od mezarja nalazi se nekropola stećaka sa pravoslavnim grobljem. Tako na ovom mjestu, u dužini od oko 300 metara, možemo vidjeti jedno do drugog, u nizu: *Pravoslavno groblje*, *Nekropolu stećaka*, *Đelkino greblje* pa *Drinino greblje*.

Neobičan nadgrobnni spomenik i jedini ove vrste na hadžićkom području nalazi se u zapadnom dijelu *Vrančičkog-Drininog greblja*, nekoliko metara od Ormanjskog puta. Sastavljen je od vertikalnih kamenih ploča koje čine pravougaoni sanduk. Pokrivene su jednom monolitnom kamenom pločom, koja je u jednom kraju pukla na tri dijela. Može se primjetiti da je pomjerena sa svog prvobitnog položaja, mada još uvijek u potpunosti pokriva sanduk. Prije nego što su neki „istraživači“ počeli otkopavati ovaj sanduk, unazad tri godine, on je bio u značajnoj mjeri prekriven zemljom i travom. Mogao se je vidjeti samo dio krovne i južne-bočne ploče. Danas to sasvim drugačije izgleda. Teško i nezahvalno je reći o čemu se ovdje radi. Postoji mogućnost da se radi o „kuburi“ ili zidanom srednjovjekovnom grobu iz prelaznog doba sa stećaka na nišane. Seid Mustafa Traljić ovakve građevine naziva *kuburom* i pripisuje ih islamskoj memorijalnoj arhitekturi. Gradili su, ih, kako kaže, samo bogati ljudi.²¹⁸ Slične grobnice je, 1979. godine, otkopavala i arheološki obradila A. Redžić-Šebić na području Presjeke kod Ustikoline. Istraživanje, koje je podrazumjevalo i antropološku analizu skeleta, nažalost, nije završeno do kraja.

²¹⁸ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnni spomenici*, str. 194.

Mišljenja je da su „takve grobnice podizali domaći plemići.“²¹⁹ Prema Ibrahimu Pašiću ti „bojažljivi“ grobovi, bez sumnje, pripadaju prvim bosanskim muslimanima kojima je trebalo vremena da nad svoje grobove postave nišane.²²⁰

Slika br. 87: Sarkofag ili „Kubura”

Djelomičnim pregledom vanjskih strana zidova i krova *kubure*, u Vrančićkom greblju, nisu uočljivi bilo kakvi ukrasi koji su djelo čovjeka. Prirodni reljefni oblici na njima se ne mogu smatrati takvim. Obzirom na jedinstvenost ovog nadgrobnog spomenika neophodna je hitna njegova zaštita. Vrsta kamena od koga je građena *kubura* nije utvrđena, a najvjerovatnije da se radi o kamenu nađenom na lokalnom nalazištu. Na pločama se ne primjeti vještačka obrada nego su to amorfni komadi kamena. Ovakvi memorijalni spomenici potiču iz rane faze nastanka nišana, odnosno XV ili XVI vijek.²²¹

Dimenzije krovne ploče su 275 x 63 cm; južna bočna vertikalna ploča je duga 200 cm, a izmjerena visina 40 cm (mada je visočija); debljina kamenih ploča se kreće od 10 do 20 cm. Mezar je orijentiran pravcem I – Z.

Vrlo interesantan i specifičan nišan, čiji su svi dijelovi valjkastog oblika. Turban najviše liči na aginski, međutim kamen od koga je rađen pomalo kvari percepciju nišana. Trake na turbanu su vrlo široke i imaju, vrlo rijetko, desno motanje. Turban je gore i dole ravno odsječen.

Slika br. 88: Aginski nišan

219 Pašić, I., *Od stećaka do nišana*, str. 401. (U: Redžić-Šebić, A., *Staromuslimansko groblje na Presjeci kod Ustikoline*, Radio Sarajevo-Treći program, 26, str. 543.)

220 Pašić, I., *Od stećaka do nišana*, str. 402.

221 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici spomenici*, str. 194.

Slika br. 89: Nišan sa kavukli turbanom

Slika br. 90: Nišan s mudževeze turbanom u gužve

Slika br. 91: Nišan s kavukli turbanom

Karakteristika nišana (slika broj 89) je ta što je turban postavljen direktno na stan bez vrata, čime se svrstava među nišane najstarijeg doba.²²² Nišan je valjkastog oblika gore nešto uži. Turban je, takođe, valjkast sa kosim debelim gužvama bez prevoja.

Nišan (slika broj 90) se nalazi u istočnom dijelu mezarja, na samom njegovom početku dolazeći iz pravca Grivića. Usamljen je, nema donožnog nišana. Radi se o stubu sa turbanom i prugastom mudževezom. Pruge na mudževezi se mogu primjetiti na ostatku odbijene kape. Turban čine kose gužve bez prevoja. Nišan je rađen od krečnjačke breče. Po svom obliku i vrsti kamena nišan spada u grupu nišana jedne klesarske radionice iz XVI vijeka kakvih ima na području čitave hadžićke općine, na području Visokog i drugim mjestima.²²³ Vjerovatno pripada nekom od spahija ili mjesnih bogatijih ljudi.

Nišan (slika broj 91) ima turban sa kosim debelim gužvama bez prevoja. Na vrhu turbana je kavuk. Jako je oštećen zbog čega je teško dati precizniji opis. Uznožni nišan je u obliku stele na dvije vode. Spada u red nišana iz XVI vijeka. Nišani su rađeni od breče. Orijentirani su pravcem SI – JZ.

7.1.7. „Šehitluci“, Vrančići

Stotinjak metara jugozapadno od *Drininog greblja*, između puta za Ormanj i starog puta Jakovik na jednom brijegu nalazi se staro mezarje koje nosi katastarski, a i narodni naziv „Šehitluci“. Duže je vremena potpuno zapostavljeno, a nišani su polomljeni i razbacani. Preko njega su u zadnjem ratu agresorske snage kopale rovove čime je učinjena dodatna devastacija mezarja. U njemu se danas mogu naći ostaci desetak nišana. Neke stele stoje još uvijek u paru, ali polomljene. Prema oblicima nišana oni potiču, vjerovatno iz XVIII i XIX vijeka. Na ovom mezarju su se učile kišne dove.²²⁴

²²² Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

²²³ Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 67, 90, 108.

²²⁴ Kazivao Fatić Džulejmen /1947/, Vrančići. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

Slika br. 92: „Šehitluci“ Vrančiči

Potrebno je napomenuti da se u evidenciji Zavoda za kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe Kantona Sarajevo nalazi lokalitet Šehitluk koji se nalazi zapadno od Ormanjskog puta. U nastavku se navodi da se u tom mezarju nalaze nišani prijelaznog oblika, ukrašeni motivima mača, štapa, polujabuke i polumjeseca.²²⁵ Očigledno se radi o pogrešci Kantonalnog zavoda jer se u ovim *Šehitlucima* ne nalazi ništa od onoga što oni navode.

Slika br. 93: Ostaci stela na „Šehitlucima“ Vrančiči

7.1.8. „Korino greblje“, Drozgometva

Mezarje se nalazi na blagoj zaravni jugoistočno od potoka Drozgometva, 300 metara zapadno od Društvenog doma. U njemu se nalazi više starih nišana. Zapravo, mezarje su koristile stare porodice Koro, Đelko, Fatić i dr. koje su do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine živjele u neposrednoj blizini ovog mezarja. Naseljavanjem pravoslavnog stanovništva, prije svega solunskih boraca i njihovih familija, u Drozgometvu poslije Prvog svjetskog rata, muslimanske porodice su bile ugrožene. Nedugo nakon toga su se iselile u Vrančiče, Košćan i Griviće. Od tada prestaje korištenje ovog mezarja. Muslimanske porodice u gornjem dijelu Drozgometve (Selimovići) ostale su na svojim ognjištima. Oni imaju svoje mezarje u Selimovićima. Nedaleko od *Korinog greblja* nalazila se stara džamija iz osmanskog doba. Ne zna se kad je sagrađena, ali se zna da je prenesena u Griviće krajem XIX vijeka. To potvrđuje austrougarski popis 1895. godine kojim je u Grivićima popisana jedna džamija, a u Drozgometvi jedan mekteb.²²⁶

U *Korinom greblju* su stari nišani grupisani u tri grupe. Na ulazu u mezarje, sa njegove lijeve strane nalazi se, u jednoj šikari, najmanje desetak polomljenih starih nišana koji su ovdje bačeni prilikom čišćenja mezarja. Pored njih se nalazi nekoliko fino rađenih nišana. Drugu grupu čine ukrašeni nišani u centralnom dijelu mezarja, a

225 *Kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe za područje Urbanističkog plana Hadžići*, Gradski zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa, Sarajevo, 1987, str. 24.

226 *Glavni rezultati popisa u Bosni i Hercegovini*, od 22.4.1895, Sarajevo, 1896., str. 6.

treća grupa je koncentrisana u jugozapadnom (gornjem) dijelu mezarja.

Kad govorimo o ovom, ali i drugim mezarjima na području Drozgotmetve, Vrančića i Grivića treba se napraviti kratak osvrt na urbanizaciju ove kotline od Hadžića do prevoja Koščan u periodu osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Kasnije ćemo vidjeti zašto je to važno kad budemo govorili o starim bosanskim nišanima u Grivićima, Vrančićima i Selimovićima. O nekim smo već govorili. Dolaskom osmanske vlasti u Bosnu i njenim definitivnim učvršćivanjem do kraja 1463. godine Drozgotmetva je bila najveće naselje na području današnje Općine Hadžići. Popisom iz 1468/69. godine u Drozgotmetvi je evidentirano 35 domova sa prihodom od 2.451 akči. Ako uzmemo da je ukupan prihod nahije Gradčac bio 6.205 akči, vidimo da je Drozgotmetva ostvarivala oko 40% tog prihoda. U Nahiji Gradčac je popisano ukupno 112 domova, od čega je na Drozgotmetvu otpadalo skoro 30%. U Drozgotmetvi je tada bilo čak 13 mlinova. Selo je bilo u ruci (u vlasti) ulufedži-baše²²⁷, oca Sulejman-begova.²²⁸ Spominje se i Salih čeribaša (vojni starješina), koji je kao posjednik zemlin hasa imao prihod od 500 akči godišnje. Takođe, u Drozgotmetvi je evidentirano i 15 čifluka.²²⁹ Drozgotmetva se kao selo u kadiluku Sarajevo spominje više puta u Sarajevskom sidžilu 1555–1558. Nešto prije, zapravo, 1526. godine, u popisu bosanske vojske pred bitku na Mohaču, Drozgotmetva se spominje kao timar Mehmeda spahije, sa timarskim prihodom od 8.299 akči. Spominju se i merdovi (vojnici koje spahija vodi u rat): Skender iz Bosne, Husein iz Filibe (Plovdiva) i Bahčajiš iz Edirne. Po popisu iz 1604. godine Drozgotmetva je imala 80 muslimanskih porodica, uglavnom na vlastitim baštinama. Imala je prihod od 11.000 akči. Selo je već tada bilo potpuno islamizirano. U to vrijeme je, ovdje, možda već postojala džamija. Drozgotmetva je u osmanskom popisu iz 1841. godine imala 35 domaćinstava i pokrivala sve od Hadžića do Lepenice. Poseban značaj Drozgotmetve je u tome što je u njoj krajem 15. vijeka rođen poznati osmanski vezir Gazi Ali-paša.²³⁰

Slika br. 94: „Korino greblje“ Drozgotmetva

Slika br. 95: Polomljeni stari nišani

227 *Starješina lokalnih snaga plaćeničke vojske u Osmanskom Carstvu*. Od ulufedžija – pripadnik lokalnih plaćeničkih snaga i baša- starješina, poglavar, prvak. (Vidjeti u: Škaljić, A., *Turcizmi srpskohrvatskom / hrvatskosrpskom jeziku*, str. 122)

228 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69.*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008. str. 107. (Dalje: Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69.*)

229 Čifluk je vrsta posjeda koji vlasnik obrađuje sam ili preko čifdžija. Vlasnik odnosno posjednik zemlje je čifluk sahibija, a bili su ustvari age ili begovi. (Vidjeti u: Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, str. 174.)

230 Kazazović E., *Veliki vezir Gazi Atik Ali-paša (1450?-1511)*, Općina Hadžići, 2018., str. 11-12.

U središnjem dijelu mezarja nalaze se dva para nišana sa ukrasima. Potpuno su odvojena od grupe starih nišana koji se nalaze dvadesetak metara istočno. No i pored toga, čini se da su oni zajedno činili jedno malo zasebno greblje. Ona pripadaju ranoj fazi bosanskih nišana, ili preciznije prvoj polovici XVI vijeka.²³¹

Slika br. 96: Nišan s kavukli turbanom u gužve, (ukrasi: nož, luk i strijela) Drozgometva (uzglavni)

Slika br. 97: Uzglavni i uznožni nišan

Uzglavni nišan je prizma kvadratne osnove na koju se nastavlja valjkasti vrat, a na njega turban sa fino rađenim kosim gužvama lijevog motanja. Na turbanu se nalazi lijepo rađeni kavuk.

Jugozapadna strana uzglavnog nišana je ukrašena nožem, a ispod njega je uklesan luk i strijela. Nož je dug 34, a širok 4,5 cm. Luk je dug 35 cm, a strijela 12 cm. Uzglavni nišan je visok 138 cm, poprečnog presjeka 27x18,5 cm. Vrat je visok 12 cm, promjera 18 cm. Turban ima promjer 30, a kavuk 12 cm. Nišani su rađeni od breče, a orijentirani pravcem I – Z. Uznožni nišan je stela na dvije vode. Visok je 178 cm, poprečnog presjeka 30 x 13 cm.

Slika br. 98: Nišan s mudževeze turbanom gužve, (uzglavni nišan, ukras noža)

Slika br. 99: Uzglavni i uznožni nišan

231 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

Nišani (slike broj 98 i 99), nalaze se par metara sjeverno od prethodnog ukrašenog nišana. Uzglavni nišan je kvadratnog oblika, vrat valjkast, a turban čine kose gužve koje se sužavaju i završavaju pod mudževezom i na dnu turbana uz vrat. Na turbanu se nalazi prugasta mudževeza. Sjeverozapadna strana uzglavnog nišana je ukrašena nožem dugim 30 cm, a širokim 3,5 cm. Uznožni nišan je dvovodna stela visoka 90 cm, sa presjekom 23 x 12 cm.

U istočnom dijelu mezarja, nedaleko od ulazne kapije nalaze se četiri para vrlo starih nišana, natprosječnih dimenzija. Dva su stubovi sa turbanom, a dva su stele. Svi su orijentirani pravcem JI – SZ sa otklonom prema pravcu I – Z. Tu se nalazi i jedan begovski nišan zarastao u šikaru, a na hrpi bačenih nišana nalazi se nišan sa turbanom od breče iz XVI vijeka.

Na ulazu u mezarje nalazi se mezar obilježen nišanima koji bi se mogli datirati u XVI vijek. Uzglavni nišan čini kvadratna prizma na koju se nastavlja valjkasti vrat, a na njega turban sa kavukom. Uznožni nišan je stela koja završava na dvije vode. Kavuk je odlomljen. Nišani datiraju u XVI vijek.²³²

Slika br. 100: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Uz samu gomilu nabacanih, polomljenih nišana, nalazi se begovski nišan sa turbanom u gužve i prevojem preko njih. Nišan čini fino obrađena kvadratna prizma, na koju se nastavlja valjkasti vrat, a na njega turban. Turban čine vertikalne, fino rađene, gužve, a preko njih debeli prevoj. Turban je bio odlomljen pa je zalijepljen. Nišan pripada trećoj etapi razvoja nišana. Obilježava mezar nekog uglednika tog vremena, možda bogatog posjednika, trgovca ili hadžije.

Slika br. 101: Nišan s turbanom u gužve i prevojem

Nišan se nalazi na hrpi starih polomljenih nišana u šikari, pored ograde, nedaleko od ulaza u mezarje. Privlači pažnju iz razloga što po obliku i vrsti kamena od kojeg je rađen pripada grupi nišana iz XVI vijeka. Kvadratnog je presjeka, valjkastog vrata, a turban čine kose fino rađene gužve. Na turbanu se nalazi jedna kvrga (možda mašna). Kavuk je oštećen.

Slika br. 102: Nišan s kavukli turbanom u gužve

²³² Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 71.

U južnom, zapravo gornjem, dijelu mezarja nalazi se nekoliko starih nišana vrlo loše obrade. Neki su od krečnjaka, a drugi od sedre. Tri uzglavna nišana su sa turbanom. Tu se nalazi i jedan par starih stela. Nemaju tariha ni ukrasa.

Slika br. 103: Jugozapadni dio mezarja sa starim nišanima.

Slika br. 104: Rustična stela

Rustične stele (slika broj 104) su vrlo loše obrade. Uzglavna stela je visoka 63 cm, poprečnog presjeka 36 x 11 cm. Donožna stela ima visinu 59 cm, poprečni presjek 23 x 8 cm.

7.1.9. „Harem“, Drozgozmetva

Prema austrougarskim karastarskim kartama stara džamija u Drozgozmetvi nalazila se dvadesetak metara južno od potoka Drozgozmetva u blizini izvora Konovik.²³³ Taj lokalitet danas nosi naziv Harem. Nekoliko metara sjeverno od mjesta gdje se nalazila džamija danas se nalazi jedan par aginskih nišana. „U blizini kuće Šakota Voje, stotinjak metara istočno odatve, nalazio se još jedan par nišana“ kazuje nam Bešo Fadil i nastavlja: „To mi je pokazao službenik u Vakufskoj direkciji u Sarajevu kad sam išao sa Hajdarević Hajrudinom iz Sarajeva da provjerimo status njive koja se zove „Vakuf“, jer je htio da je kupi.“²³⁴

Slika br. 105: Položaj džamije u Drozgozmetvi na austrougarskoj katastarskoj mapi iz 1882. godine

233 *Katastral Vermessungs Abtheilung, Vermessungsjaler, 1882., Bezirk Sarajevo, Gemeinde Drozgozmetva.*

234 Kazivao Bešo Fadil /1949/, Drozgozmetva. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

Ovdje se je nalazio još jedan par nišana, ali je vlasnik zemlje na kojoj se nalaze nišani, izvjesni Lubura, sredinom osamdesetih godina XX vijeka, izvadio jedan par nišana koji se nalazio nedaleko odavde i negdje odvezao. Nedugo nakon toga razbolila su mu se dva sina „sišli s uma“. Liječio ih je svugdje ali nije bilo lijeka.²³⁵

Nišani se nalaze na privatnom posjedu. Dugogodišnjim obrađivanjem zemlje mjesto gdje se nalaze nišani postalo je mali brežuljak. No, oni su uprkos svemu ostali još uvijek u svom prvobitnom stanju. Grubo su obrađeni i dobro očuvani. Uzglavni nišan je kvadratnog presjeka sa valjkastim turbanom kojeg čine približno vertikalni gusti režnjevi. Na njemu se nalazi prugasta mudževeza. Uznožni nišan je valjkastog oblika okruglog završetka. Razmak između nišana je 260 cm. Rađeni su od krečnjaka, a orijentirani su pravcem SI – JZ. Teško je reći kojem vremenskom razdoblju nišani pripadaju. Obzirom da se na hadžićkom području tarihi na nišanima javljaju tek početkom XIX vijeka, ovi nišani su stariji od tog vremena. Vjerovatno iz XVI-XVIII vijeka.

Slika br. 106: Aginski nišan valjkastog turbana i mudževezom

Uzglavni nišan je visok 82 cm, presjek stana je 19 x 19 cm. Turban je visok 32 cm, presjek 25 cm, a obima 86 cm. Mudževeza je visoka 18 cm, a obim je 17 cm. Uznožni nišan ima visinu 45 cm, a obim 20 cm.

7.1.10. Selimovića greblje „Glavica“, Drozgometva

Na području Selimovića (Buturovića) nalaze se dva mezarja. Jedno je aktivno sa jednim brojem starih bosanskih nišana, a drugo je tzv. *Cigansko greblje* u kome je evidentirano nekoliko starih bosanskih nišana s početka Osmanske uprave u Bosni.

Selimovića greblje se nalazi u jugoistočnom dijelu sela, preko puta novosagrađenog mesdžida. Stari nišani se nalaze u dvije grupe. Jedna je u njegovom istočnom, a druga u sjeverozapadnom dijelu. Gornji dio mezarja čine nišani od prve polovice XX vijeka do danas. U mezarju se nalazi nekoliko primieraka vrlo vrijednih starih bosanskih nišana.

Uzglavni i uznožni nišan su stare rustične stele iz rane faze nastanka i razvoja bosanskih nišana. Vjerovatno s kraja XV vijeka.²³⁶ Završavaju na dvije vode i u gornjem dijelu su nešto šire. Nalaze se zajedno sa nišanima koji nemaju vrata, a i oni spadaju među najstarije.

Slika br. 107: Rustične stele

235 Ibidem

236 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 13.

Slika br. 108: Nišan sa kavukli turbanom spiralnih gužvi

Karakterističan je po tome što saruk turbana čini jedna spiralno motana gužva koja ima početak i kraj, a nema prevoja preko nje. Turban je valjkastog oblika što je neobično s obzirom na vrstu saruka. Turban je postavljen direktno na stan nišana što ga svrstava u red najstarijih nišana.²³⁷

Nalazi se u istočnom dijelu mezarja. Radi se o stubu sa fesom bez kićanke, čiji uznožni nišan ima valjkasti oblik. Ovakvi nišani se javljaju poslije 1832. godine kada se u osmanskoj vojsci uvodi fes kao obavezan oblik kape.²³⁸ To se reflektiralo i na oblike turbana na nišanima koji su obilježavali mezare pripadnika osmanske vojske. Od druge polovice XIX vijeka fes je na nišanu postao opća pojava. Stan ovog nišana je kvadratnog presjeka sa kratkim vratom. Uznožni nišan je valjkastog oblika koji završava poluloptom. Predaja kaže da je ovo nišan drozgometljanskog džematbaše Selimovića iz vremena dok je postojala džamija u Drozgometvi.²³⁹

Slika br. 109: Nišan s fesom bez kićanke

Slika br. 110: Nišan s mudževeze turbanom u gužve sa prevojem

Nišan sa slike broj 110 vjerovatno obilježava mezar nekog od uglednih ljudi, bogataša, hadžija ili pak begova.²⁴⁰ Javljaju se u XVIII vijeku, a vjerovatno nije mlađi od prve polovice XIX vijeka. Stan nišana po vrhu ima plitke ukrase. Turban čini saruk kosih gužvi sa prevojem na koji se nastavlja prugasta mudževeza.

237 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

238 Ibidem, str. 15.

239 Kazivao Selimović Seno /1950/, Drozgometva. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

240 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

Nišan karakterizira tarih ispisan, u plitkom reljefu, na unutrašnjoj strani prednjeg nišana.

U tarihi piše:

„*Ah minel mevt, merhum Sulejman ibn Mustafa K(a)oro ruhine el-fatiha, 1213. Sene, što u prevodu znači:*

Ah smrti, umrli Sulejman sin Mustafe K(a)oro, prouči fatihu za dušu, 1795.g.“²⁴¹

Turban čine vertikalne gužve sa jednim prevojem. Vrlo loše je izrade pa se stiče dojam da se radi o imitaciji begovskog turbana koji ima isti oblik ali mnogo ljepšu obradu. Pripada tipu nišana koji obilježavaju mezare mjesnih uglednika, posjednika, hadžija, i sl.

Slika br. 111: Nišan s kavukli turbanom u gužve s prevojem

Aginski nišani obilježavaju mezare janjičarskih aga serturnadžija i serdengedždija. Očigledno jedan od njih je živio i ovdje. Vjerovatno je ovdje imao i svoje posjede. Na vrhu nišana se nalazi mala polujabuka. Nišan je prelomljen na pola, tako da je njegov donji dio zatrpan u zemlju kao osiguranje gornjem. Uznožni nišan je valjkastog oblika sa oblim završetkom.

Slika br. 112: Aginski nišan

7.1.11. „Svatovsko greblje“, Selimovići, Drozgometva

Mezarje se nalazi 200 metara zapadno od Selimovića u pravcu Koščana sa lijeve strane lokalnog puta Hadžići-Mokrine. Kroz ovaj lokalitet se u dva navrata prosjecao put čime je narušen integritet mezarja, a jedan broj nišana i mezara je uništen. Sedamdesetih godina XX vijeka, kad se prvi put prosjecala trasa puta za Koščan, radna mašina je odgurala tri mezara sa nišanima u potok Lanišće i zatrpana ih. Jedan od nišana je bio visočiji od dva metra, širine oko pola metra, na dvije vode.²⁴² Danas je u, gustoj šikari, moguće uočiti tri nišana koji obilježavaju tri mezara. Grupisani su na prostoru 10 x 10 metara. Nišani, po svojim karakteristikama, spadaju u kategoriju prvih bosanskih nišana s kraja XV i početka XVI vijeka.²⁴³ Sva tri nišana su samci.

Predaja kaže da su se ovdje susreli dvoji svatovi koji su išli po istu mladu. Jedni su se vraćali sa isprošenom mladom, a drugi su pošli po nju. Tu je došlo do okršaja pri čemu je bilo i poginulih. Poginulim borcima su podignuti nišani.²⁴⁴

241 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

242 Kazivao Selimović Seno /1950/, Drozgometva. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

243 Mujezinović, M.. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I, str.14-15.

244 Kazivao Selimović Seno /1950/, Drozgometva. Zapisao Alađuz Vahid 2017

Lokalitet gdje se nalazi mezarje, po katastarskim knjigama, nosi naziv *Staro groblje*. Tako ga zovu i neki mještani Selimovića i Koščana.²⁴⁵ Na katastarskim mapa-
ma iz 1882. godine ovaj lokalitet nosi naziv *Ciganski grob*, a na mjestu, danas eviden-
tiranih starih nišana, nalaze se ucrtani simboli muslimanskog groblja.²⁴⁶

Nišan se nalazi pet metara jugoistočno od asfaltnog puta, poslije druge krivine, puta od Seli-
movića prema Koščanu. Prilikom izvođenja zem-
ljanih radova na izgradnji puta, nišan je u većoj
mjeri zatrpan. Mada je otkopavanjem izmjerena
njegova visina od 110 cm, nišan je i dalje jako
stabilan što govori da je duboko u zemlji. Nišan
potiče iz rane faze bosanskih nišana. Vjerovatno
iz XV vijeka.²⁴⁷

Slika br. 113: Rustična stela
na dvije vode

Stela sa slike broj 114 nalazi se na vrhu
škarpe iznad betonske pozide između prve i
druge krivine puta Selimovići - Koščan. Stela se
nalazi u prvobitnom položaju i nema svog parnog
nišana. Vjerovatno iz XV/XVI vijeka.

Slika br.
114: Stela na
dvije vode

Nedaleko od prethodne nalazi se još
jedna usamljena stela, nešto većih dimenzija, od
koje je ostao samo njen donji dio koji je zasađen u
zemlju. Gornji dio nedostaje. U mezarju se nalazi
još ostataka od starih nišana koji vire iz nasipa
puta.

Slika br. 115: Stela

245 Kazivao Selimović Zaim /1942/, Drozgometva. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

246 *Katastral Vermefungs Abtheilung*, Vermefungsjsaler, 1882., Kreis Sarajevo, Bezirk Sarajevo, Gemeinde Hadžići.

247 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 13.

7.1.12. Mezarje „Koščan“

Staro greblje *Košćan* nalazi se u centru sela u sjeverozapadnom trouglu raskršća puta za Mokrine i Valage. Pored mezarja se nalazio stari mekteb zidan od čerpića, na čijem mjestu je prije desetak godina podignut novi mesdžid. U gornjem dijelu mezarja, uz sami put, nalazi se grupa starih nišana koji su rađeni od sedre i jedan broj amorfnih nišana.

Mezarje više nije aktivno, ali ga mještani uredno održavaju.

Slika br. 116: Mezarje „Koščan“

Slika br. 117: Nišan s kavukli turbanom spiralnih gužvi

Nišan sa slike broj 117 je karakterističan po tome što je turban postavljen direktno na stan nišana, kao i po tome što njegov turban čini jedna spiralno motana gužva bez prevoja. Ovo je rijedak slučaj na području hadžičke općine. Još jedan ovakav se nalazi u *Selimovića greblju*. Na osnovu toga može se datirati u XV ili XVI vijek.²⁴⁸

Slika br. 118: Rustične stela na dvije vode

Slika br. 119: Polomljene rustične stele

Radi se o stelama koje su u gornjem dijelu uže u odnosu na donji dio. Krovni dio je nešto oštiji od *modernijih stela* i očigledno se radi o rustičnim stelama lošije kvalitete izrade.

Nedaleko od prethodnih, nalazi se još jedan par rustičnih stela (slika broj 119), većih dimenzija, koje su polomljene na pola. Rađene su od kamena plave boje kojeg se može naći na ovom području.

248 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

7.1.13. Mjesno greblje „Prohino“, Košćan

Stanovnici Košćana se, od sedamdesetih godina XX vijeka, pokapaju na greblju *Prohino*. U njegovom istočnom dijelu nalazi se grupa amorfnih nišana skromnih dimenzija.

Slika br. 120: Mjesno mezarje „Prohino“ Košćan

7.1.14. Porodično greblje „Dolac“ kod Košćana

Dolac, kod Košćana, je porodično greblje Proha i Isića. Amorfnih nišana svjedoče da je greblje vrlo staro.

Po popisu iz 1468/69. god. selo *Dolci* (orig. *Dolča*, pripada Lepenici) je pusta mezra sa prihodom od 60 akči, koju je izvjesni Hajrudin kupio tapijom od bosanskog sandžakbega Isa-bega. Na nju je davao jednu desetinu od prihoda, a drugih obaveza nije imao.²⁴⁹ U istom popisu, ali u drugom poglavlju, spominje se, ponovo, selo *Dolča* koje pripada Lepenici. Ono je timar Ahmeda iz Skoplja, posadnika tvrđave Kreševo, sa pet domova i prihodom od 608 akči.²⁵⁰ Po svemu sudeći, ovo selo je u vrijeme popisa iz 1468/69. god. obuhvatalo šire područje od današnjeg. Možda je pokrivalo područje Košćana, Doca, i Oraha.

Slika br. 121: Porodično mezarje „Dolac“

249 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69.*, str. 54.

250 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69.*, str. 172.

7.2. Džemat Donji Hadžići

Polovicom XV vijeka na području Donjih Hadžića postojalo je malo selo Olovik. Preko puta njega se nalazilo selo Sokolar. Svoje čifluke u Oloviku sa lijeve strane rijeke imao je izvjesni Osman, a tri mlina na rijeci je uživao Ibrahim – čauš.²⁵¹ U ljetopisu Mula Mustafe Bašeskije za 1746 – 1804. godinu navodi se umrli Zaim spahija iz sela Hacelli (Hadžići).²⁵² U Donjim Hadžićima je sredinom XVIII vijeka sagrađena i prva džamija. Kasnije su izgrađena i dva mekteba. Hadžići su prvom polovicom XIX vijeka postali džemat koji je okupljao 11 sela, od današnjeg Mostarskog raskrća do Hadžića. Hadželi su tada bili centar društvenih i vjerskih zbivanja ove regije. Na području Donjih Hadžića kojima, danas, gravitiraju četiri mezarja, bio je dinamičan život stotinama godina. Na ovom području imanja su imali i živjeli vrlo ugledni ljudi tog vremena.

Donji Hadžići su gotovo čitavo vrijeme njihovog postojanja predstavljali sjedište džemata koji je nosio ime po njima. Prvi hadžićki džemat pod nazivom Hadželi, evidentiran je 1841.g., a u njega su ulazila sljedeća sela: Binježevo, Hadželi, Kasetići, Ibrići s Garovcima, Malotina, Kovačevac, Ušivak, Obrovac, Miševići i Žunovnica, sa ukupno 33 kuće i 102 muške glave.²⁵³ Administrativnim preuređenjem nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine došlo je do promjena i na ovom području. Popisom 1885. godine naseljeno područje Hadželi i novoosnovano naselje oko željezničke stanice dobili su jedinstven naziv Hadžići. Jačanjem naselja oko podignutih pilana i željezničke stanice te otvaranjem velikih privrednih društava na ovom području poslije Drugog svjetskog rata, došlo je do podjele Hadžića na dva dijela. Novonastali gradić oko željezničke stanice je dobio ime Hadžići, a starom naselju Hadželi dat je naziv Donji Hadžići.

Danas džemat Donji Hadžići obuhvata sljedeća sela i naselja: D. Hadžići, Garovci, Ušivak, Bjelotine i Musiće. Na području ovog džemata nalazi se sedam mezarja. Na svakome od njih nalazi se nekoliko starih bosanskih nišana.

7.2.1. „Musičko groblje“, Donji Hadžići

Mezarje se nalazi u trouglu raskrća lokalnih puteva Hadžići-Ušivak i Hadžići-kasarna Ušivak. U njemu se nalaze vrlo stari primjerci nišana. M. Mujezinović u svom kapitalnom djelu spominje izmještanje starog groblja iz Hadžića na lokalitet kod džamije u Donjim Hadžićima.²⁵⁴ Čini se da je interpretacija predaje, koju je zabilježio, nedovoljno precizna. Danas, u mezarju kod džamije nalazimo samo jedan stari bosanski nišan. Drugi izmješteni nišani su postavljeni u *Musičko groblje*. Nišani su premješteni u ovo mezarje 1960. godine, kada se uklanjalo staro Žunovačko (Stuparovo) groblje radi gradnje željezničke pruge normalnog kolosjeka i podvoznjaka za put prema Igmanu te naseljima Žunovnica i Kasatići. Ono se nalazilo između željezničke pruge i puta Hadžići – D. Hadžići odmah poslije današnjeg kruznog toka

251 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, Općina Hadžići, 2016, str. 142/132. (Dalje: Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*)

252 Bašeskija, M. M. Ševki, *Ljetopis (1746–1804.)*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1997., str. 204.

253 M. Hadžijahić, *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 70.

254 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 23.

saobraćaja.²⁵⁵ Nije poznato šta se desilo sa skeletnim ostacima umrlih iz ekshumiranih mezara.

Slika br. 122: „Musića greblje“, Donji Hadžići

U mezarju se nalaze dvije lijepo ukrašene rustične stele, jedinstvene na području Općine Hadžići. Postavljene su tako da obilježavaju jedan mezar. Spominje ih i M. Mujezinović,²⁵⁶ a i kazivač od kojeg bilježimo predaju o greblju.²⁵⁷

Uz glavna stela je oštećena pri njenom vrhu, tako da nije moguće odrediti oblik njenog završetka. Ukrašena je sa dvije jabuke (kvrge) na njenoj sjevernoj bočnoj i jednom na južnoj bočnoj strani. U gornjem dijelu istočne (unutrašnje) strane stele uklesan je luk i strijela. Nišan je visok 117 cm, širok 64, a debeo 21 cm. Promjer polujabuka je 10 cm. Datiraju u kraj XV i početak XVI vijeka.²⁵⁸ Rađeni su od krečnjaka.

Slika br. 123: Rustična uzglavna stela

Slika br. 124: Uznožni nišan-stela

255 Kazivao Rešidović Sakib /1956/, Donji Hadžići. Zapisao Aladžuz Vahid 2016.

256 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 23.

257 Kazivao Rešidović Sakib /1956/, Donji Hadžići. Zapisao Aladžuz Vahid 2016.

258 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

U donjem dijelu uznožne stele urezan je luk i strijela. Okrenuti su prema gore. Sa obje strane strijele urezane su oktogonalne rozete. U gornjem dijelu stele urezane su strelice okrenute prema zemlji. U centralnom dijelu stele nalaze se dvije rozete sa obje strane, te strijele izvan luka. Nišan je visok 86 cm, širok 53 a debeo 15 cm.

Obje navedene stele djeluju kao uzglavne. Nije poznato da li su one na prvobitnoj lokaciji stajale ovako, ili su odvojeno obilježavale po jedan mezar. Što je vrlo moguće.

Slika br. 125: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Nalazi se u centralnom dijelu mezarja. Ima oblik kvadratnog stuba koji završava turbanom sa kosima gužvama bez prevoja. Na njemu se nalazi nešto visočiji kavuk. Nema na sebi nikakvih ukrasa niti tariha. Ova vrsta nišana javlja se relativno rano pa sve do XVIII vijeka.²⁵⁹ Svakako da nišan obilježava mezar nekog bosanskog uglednika: trgovca, posjednika – bega ili spahije. U vezi toga treba istaći nekoliko činjenica koje korespondiraju sa naprijed izloženim. U gornjem (južnom) dijelu sela Žunovnica, sa zapadne strane današnjeg mlina, nalazi se lokalitet koji nosi naziv *Za kulom*.²⁶⁰ Ta činjenica indicira postojanje kule koja se nalazila nedaleko odatle. O njoj ne znamo ništa, ali možda ima veze sa spahijama i begovima ovog kraja. Početkom 17. vijeka u Žunovnici su posjede imali sinovi Sinan-bega,²⁶¹ a prema popisu bosanskih spahija iz 1711. godine, u Žunovnici je svoj timar imao spahija Mehmed.²⁶² Kako je ovaj nišan dislociran sa starog Žunovačkog greblja možda, upravo, on pripada nekome od navedenih uglednika, koji je ondje imao svoju kulu.

Nišan je visok 158 cm; presjeka 29 x 20 cm; vrat je valjkast, promjera 20 cm, visok 16 cm; saruk je visok 34 cm, obim 108 cm; kavuk visine 14,5 cm. Uznožni nišan je oblika stele. Gornji dio je odlomljen. Preostali dio stele je visok oko 40 cm, pravougaonog presjeka 28 x 18 cm.

Nišani su izrađeni od krečnjačke breče. Orijentirani su pravcem SI – JZ.

259 Ova vrsta nišana zastupljena je u starom mezarju *Nadkovači* u Sarajevu, a iz njihovih tariha se vidi da, uglavnom, pripadaju XVIII vijeku. (zabilježio: Alađuz, V., 2018.)

260 FGU BiH, *Općina Hadžići*, (KO Žunovnica, k.č. 1269, 1268).

261 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. god.*, str. 225.

262 Skarić, V., *Popis bosanskih spahija 1711. god.*, str. 37.

I uzglavni i uznožni nišan su valjkastog presjeka, rađeni od sedre, i vrlo loše su izrade. Turban čini saruk sa debelim kosim gužvama, postavljen direktno na stan nišana, bez vrata. Takvi nišani spadaju u najstarije nišane u Bosni i Hercegovini.²⁶³ Uznožni nišan je valjkastog oblika bez posebnih karakteristika.

Slika br. 126: Nišan s kavukli turbanom spiralnih gužvi

Nišan je kvadratne osnove, a završava se ženskom kapom u obliku obrnutog fesa. Na vrhu kape nalazi se mala polulopta. Ovakvi nišani se javljaju u XVII vijeku kada se konačno uspostavlja standardizovani ženski nišan.²⁶⁴

Nišan je skromnih dimenzija što je odlikovalo nišane XVII vijeka.

Slika br. 127: Nišan sa ženskom kapom

Radi se o stelama koje su vrlo slabe obrade. Obje stele su odlomljene u gornjem dijelu tako da se ne zna oblik njihovog završetka. Ovakve, rustične, stele se javljaju u prelaznom periodu (kraj XV i početak XVI vijeka).²⁶⁵

Slika br. 128: Rustične stele

7.2.2. „Nišani“, Spasovnice

Mezar se nalazi na prevoju koji dijeli Ušivak i Brezu, uz samo raskršće puteva. Spominje ih i Vladimir Trifković, 1908. godine, kao jedno od grobišta na području Binježeva.²⁶⁶ Spominje i toponim *Lješćanje*, istočno od *Nišana*, kojeg sada nema, te

263 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

264 Ibidem, str. 13.

265 Ibidem, str. 10.

266 Trifković, V., i Trifković, S., *Sarajevska okolina – Sarajevsko polje, Srpski etnografski zbornik* knj. 11:1, *Srpska naseljena mjesta* knj. 5:1, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1908., 194.

Muratovo vrelo (sada vrelo Lonac) nedaleko od *Nišana*. Vrelo je dobilo ime po Muratu buljubaši koji je ovdje držao pandursku karaulu. Po tome i ovaj mezar možda pripada istom Muratu, koji je kao buljubaša imao relativno visoki vojni položaj u Osmanskoj državi.²⁶⁷ Na ovom mjestu nema tragova drugih mezara ili nadgrobnih spomenika. Mezar je ograđen metalnom ogradom i redovno ga održavaju mještani.

Slika br. 129: Mezarje „Nišani“ Spasovnice

Nišan predstavlja staru rustičnu stelu koja završava krovom na dvije vode. Može se datirati u kraj XV i početak XVI vijeka.²⁶⁸ Na obje bočne strane nalazi se po jedna jabuka (kvruga). Prema narodnoj predaji kvрге označavaju broj rana zadobijenih u borbi od kojih je ratnik preminuo.²⁶⁹ Visina stele je 127 cm; širina 56 cm i debljina 24 cm. Donožna stela je slična uzglavnoj. Prelomljena je na dva dijela. Njen gornji dio je usađen uz jugozapadnu stranu donjeg dijela stele. Na južnoj bočnoj strani nalazi se jedna jabuka (kvruga). Visina gornjeg dijela nišana je 83 cm; pravougaonog presjeka 57 x 16 cm. Stele su rađene od krečnjaka.

Slika br. 130:
Rustična stela sa
ukrasom polujabuka

²⁶⁷ Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 68.

²⁶⁸ Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

²⁶⁹ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 202.

7.2.3. „Morića groblje“, Donji Hadžići

Mezarje se nalazi sa desne strane lokalnog puta Hadžići – Ušivak, na lijevoj obali potoka Ušivak neposredno prije mosta. Ovo staro mezarje bilo je mnogo veće nego danas. Kada se, sedamdesetih godina XX vijeka, pravio novi put za Ušivak zahvatio je i sjeveroistočni dio mezarja. Nišani koji su se nalazili na tom dijelu, povraćeni su i zasađeni jedan do drugog uz samu ogradu unutar mezarja. Nije poznato koliko je nišana ovom prilikom uništeno. Neki su zatrpani u trup puta.²⁷⁰ Danas se ovdje nalazi petnaestak vrijednih primjeraka starih nišana. Jedna stela, koja se može datirati u ranu fazu nastanka nišana, pronađena je zavaljena u sjevernom dijelu mezarja. Svi nišani u ovom mezarju imaju ispravnu orijentaciju SI – JZ. Jedan par nišana ima značajan otklon prema pravcu S – J.

Slika br. 131: Grupa dislociranih stela – lijevo od ulaza u mezarje

Slika br. 132: Dvije dislocirane stele – desno od ulaza u mezarje

U ovom mezarju se nalaze šehidski nišani pripadnika MUP-a i ARBiH poginulih u odbrambeno-oslobodilačkom ratu 1992-1995.g.

Nedaleko od ovog mezarja nalazila se *Morića kula* u kojoj su povremeno boravili poznati sarajevski Morići u osmansko doba. Predaja kaže da oni imaju neke veze sa ovim mezarjem? Zato i nosi ime po njima.²⁷¹ Morići su bili poznate sarajevske age – trgovci i zanatlije. Živjeli su sredinom XVIII vijeka, a možda i ranije. Pogubljeni u martu 1757. godine.

Nišan se nalazi u centralnom dijelu mezarja i predstavlja primjerak starog bosanskog nišana iz XVII ili XVIII vijeka. Stan nišana je kvadratnog presjeka 21 x 21,5 cm, a na njega se nastavljaju stalaktitni ukrasi, vrat i turban. Turban je rađen

270 Kazivao Rešidović Sakib /1956/, Donji Hadžići. Zapisao Alađuz Vahid 2016.

271 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 142.

približno vertikalnim gužvama i prevojem preko njih.²⁷² Na njemu se nalazi prugasta mudževeza. Na sjevernoj gornjoj strani turbana nalazi se jedna jabuka (kvruga) i odsječeni završetak saruka (mašna). Kvrge, prema narodnoj predaji, označavaju rane od kojih je rahmetlija umro²⁷³, pa je moguće da nišan obilježava mezar šehida iz XVII vijeka ili kasnije. Veličina ovog nišana, oblik turbana i ukrasi na njemu sugeriraju da on pripada nekome iz reda bogatih ljudi tog vremena.

Slika br. 133: Nišan s mudževeze turbanom u gužve i prevojem

Ukupna visina nišana je 159 cm. Turban ima promjer 31 cm, a mudževeza 12,5 cm. Mudževeza je valjkasta sa obimom od 47 cm. Nišan je samac, pa je teško utvrditi njegovu orijentaciju. Nišan je rađen od krečnjaka.

Slika br. 134: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Nišan čini kvadratna prizma, vrat i turban. Kavuk je odlomljen. Saruk turbana je sa kosim gužvama bez prevoja. Prema obliku turbana nišan obilježava mezar trgovca, ili zanatije. Obzirom da na nišanu nema natpisa niti ukrasa on pripada vjerovatno periodu kraja XVI i početka XVII vijeka.²⁷⁴ Visok je 120, a presjeka 25x20 cm. Obim turbana je 98 cm.

Uznožni nišan je odlomljen, a po njegovim ostacima radilo se o steli presjeka 28x17 cm.

²⁷² Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

²⁷³ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 202.

²⁷⁴ Ibidem, str. 14.

Slika br. 135: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

U južnom dijelu mezarja, bliže ogradi, stoji monumentalni nišan samac visok 185 cm. Dimenzije stana su 33 x 25 cm, a promjer turbana 45 cm. Radi se o jednom od najvećih nišana na području hadžičke općine. Dobro je očuvan. Nišan vjerovatno obilježava mezar nekoga iz reda bogatih ljudi, posjednika, trgovaca.²⁷⁵ Možda se radi o nišanu Zaima spahije koji je ovdje imao timar u XVII vijeku.²⁷⁶

Slika br. 136: Nišan s mudževeze turbanom u gužve i prevojem

Nišan se nalazi u zapadnom dijelu mezarja. Između stana i vrata nišana urađeni su krupni stalaktitni ukrasi na sve četiri strane. Turban je rađen vertikalnim gužvama s prevojem preko njih. Na vrhu turbana se nalazi odsječeni završetak saruka (mašna) i jedna kvrga. Turban je odsječen u donjem dijelu pa izgleda kao pečurka. Nema tariha na sebi. Visok je 126 cm, presjeka 16x16 cm. Uznožni nišan je oktogonalna prizma visina 88 cm, obima 63 cm.

Prema karakteristikama prednjeg i zadnjeg nišana ovdje bi se moglo raditi o begovskom nišanu iz XVIII vijeka.²⁷⁷

275 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

276 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 138.

277 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 202., i Mujezinović, M., *Islamska epigrafika BiH*, knj. 1, str. 15.

Slika br. 137: Visoka stela na dvije vode

Radi se o rustičnoj steli koja se nalazi u sjevernom dijelu mezarja uz samu ogradu. Položena je na zemlju, ali nije poznato odakle je donesena ovdje. Nešto je uža u donjem u odnosu na gornji dio, a završava u obliku piramide. Radi se o reprezentativnom primjerku stele duge preko dva metra. Potiče iz perioda nastanka nišana u Bosni.²⁷⁸

Visina stele je 207 cm; u gornjem dijelu je široka 45, a u donjem 33 cm; strane krova su duge 40 cm. Rađena je od izrazito bijelog krečnjaka. S obzi-

rom na vrstu kamena od kojeg je rađena jedinstvena je u ovom mezarju i nije mogla biti par bilo kom drugom nišanu.

7.2.4. „Karabdića greblje“, Garovci

Mezarje se nalazi sa lijeve strane magistralnog puta M-17, na izlazu iz Hadžića. Osamdesetih godina prošlog vijeka južni dio ovog mezarja je uzet za izgradnju puta za Garovce. Tom prilikom su izmješteni neki nišani, ali su ostali u ovom mezarju. Mehmed Mujezinović spominje jedan nišan visok oko 2 metra, koji na jednoj strani ima plastičnu aplikaciju u vidu štapa, a na dvije strane po jednu jabuku.²⁷⁹ U mezarju se danas nalazi nišan sličan opisanom, ali na njemu ne postoje jabuke, niti ima tragova po kojima bi se zaključilo da su one odlomljene. Mezarje je relativno malo, ali bogato vrijednim starim bosanskim nišanima. U njemu se nalaze i dva vrijedna stara nišana sa tarihom. Jedan od njih obilježava mezar hadžičkog imama iz XVIII vijeka.

U sredini, na južnom dijelu mezarja nalazi se mezar čiji nišan dominira grebljem. Vertikalne ivice stana nišana su zasječene pod 45 stepeni. Saruk turbana čine kose gužve bez prevoja. U narodu ovakve nišane nazivaju *šehidskim*, *gazijskim* ili *spahijskim*. Izvorno se nalazio dvadesetak metara jugozapadno od trenutne lokacije, ali je izmješten prilikom gradnje lokalnog puta.

Na jugoistočnoj strani nišana nalazio se ukras u vidu plastične kijače (čomage), koja je vandalski odlomljena.

Slika br. 138: Šehidski nišan - Nišan s kavukli turbanom u gužve

278 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

279 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 22.

Drugih ukrasa na njemu nema. Potiče iz rane faze razvoja bosanskih nišana. Nišan je rađen od krečnjačke breče. Ukupna visina mu je 190 cm. Stan je visok 126 cm, kvadratnog presjeka 43 x 31 cm; vrat je valjkast, visok 17,5 cm; turban je visok 45 cm, promjera oko 40 i obima 131 cm. Kavuk je odbijen. Nišan je samac. Rađen je od krečnjaka.

Nišan je utonuo u zemlju do turbana. Može se konstatovati da je stan nišana u obliku stuba. Na turbanu se nalaze horizontalni prevoji preko kojih ide vertikalni prevoj po čemu bi se moglo pretpostaviti da spada u derviške nišane *mevlevijskog tarikata*.²⁸⁰ Međutim, sam položaj gužvi nije dovoljno valjan dokaz za to, jer ne liči oblikom mevlevijskim nišanima.

Slika br. 139: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Slika br. 140: Ulemanski nišan s čatal turbanom

Čatal turban ili *turban na pero* svrstava ovaj nišan u kategoriju ulemanskih nišana kojim se obilježavaju mezari vjerski učevnijih (obrazovanijih) ljudi. Na stanu nišana, u za to obilježenom polju, nalazi se tarih ispisan arapskim pismom. Na njemu piše:

„Ja Gaffar el-merhum hadželi imamin Muhamed efendi bin Abdullah, ruhićun el-fatiha 1251. sene fi 7 Dž., što znači:

O Ti koji praštaš grijeha, Od Boga milošću darovan, hadžički imam Muhamed efendija sin Abdulahov, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1835. g. u džumadel-ula.“²⁸¹

Mezar obilježavaju dvije, polomljene, rustične stele. Na prvi pogled se primjećuje njihova loša izrada. Nemaju ukrasa ni natpisa. Pripadaju ranoj fazi razvoja nišana. Vrlo su niske, a široke do 30 cm. Nalaze se uz istočnu ogradu mezarja.

Slika br. 141: Rustična stela

280 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

281 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

Slika br. 142: Nišan s kavukli turbanom u gužve

Slika br. 143: Stele na dvije vode

Nišan sa slike broj 142 čini prizma kvadratne osnove, presjeka 15 x 13 cm i turban promjera 16 cm. Saruk turbana ima koso motanje, a na vrhu se nalazi plitki kavuk. Na nišanu je ispisan tarih:

„El-merhum Agan bin Abdi Karabdić, ruhine Fatiha 1325 sene, što znači: Od Boga milošću darovan Agan sin Abdije Karabdića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1907.g.“²⁸²

Uzglavni i uznožni nišani, sa slike broj 143, su u obliku stele koja završava na dvije vode. Rađene su od breče i grubo su obrađene. Dativaju, vjerovatno, u XVI vijek.

7.2.5. „Hadžičko groblje“ ili „Čikino greblje“, Hadžići

Mezarje se nalazi pedeset metara južno od *Karavdića greblja*, sa desne strane magistralnog puta Sarajevo - Mostar. U njemu se nalazi ukupno desetak mezara od čega su tri sa starim bosanskim nišanima. Prilikom izgradnje magistralnog puta M-17, od ovog mezarja je uzeto 97 m².²⁸³ Mezarje pripada džematu Donji Hadžići.

Slika br. 144: Rustična stela na dvije vode

Nalazi se u sjevernom dijelu malog greblja sa ukupno desetak mezara. Ova stela je reprezent rustičnih stela s kraja XV i početka XVI vijeka. Na prednjoj sjeveroistočnoj strani nalazi se cvijet sa osam latica. Ispod njega se nalazi horizontalna plastična traka sa kosim linijama u plitkom reljefu. Visina vidljivog dijela stele iznad zemlje je 70 cm, a pravougaoni presjek je 34 x 19 cm. Ovu stelu Mehmed Mujezinović, greškom, locira u *Hasanovića greblje*, koje

282 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

283 FGU BiH, Katastarski podaci. (27.9.2017.)

se nalazi sa druge strane rijeke Zujevine.²⁸⁴ U *Hasanovića greblju* ne postoji stela sa ovakvim ukrasom. Toga se ne sjećaju ni najstariji stanovnici Donjih Hadžića i Garovaca.²⁸⁵

Koji metar istočnije od prethodne stele, u zemlju utonuo nalazi se polomljeni nišan sa turbanom. Na njemu se nalazi tarih na kome piše:

„*El-merhum vel magfuru leh, Salih ibn Mehmed aga Hajruzade (Hajrović) ruhićun el-fatiha, sene 1230 što znači:*

Od Boga milošću darovana i kome su oprošteni grijesi, Salih sin Mehmed-age Hajrović, za njegovu dušu prouči fatihu, 1814.g.“²⁸⁶.

Nišan je rađen od miljevine ili tenelije.

Slika br. 145: Nišan s kavukli turbanom - imitacija saruka

Nalazi se u istočnom dijelu greblja uz samu žičanu ogradu, zarastao u šikaru. Na turbanu se nalaze vertikalne gužve sa jednim prevojem preko njih. Kavuk na turbanu je u obliku odsječene kupe. Nišan je relativno dobro sačuvan obzirom da je od sedre koja je podložna vremenskim uticajima. Uznožni nišan je valjkastog oblika sa oblim završetkom. Datiraju, vjerovatno u XVIII vijek.

Slika br. 146: Nišan s kavukli sarukom u gužve i prevojem

7.2.6. „Hadžićko groblje“ ili „Hasanovića greblje“, Hadžići

Mezarje se nalazi u krajnjem zapadnom dijelu Donjih Hadžića. U dodiru je sa rijekom Zujevinom svojom sjevernom stranom, a sa njegove istočne strane prolazi stari magistralni put. U njemu se nalaze različiti oblici nišana, od amorfni i nišana sa turbanom bez vrata, preko kopija *skopskih nišana* do nišana XIX i XX vijeka. Stari ili najstariji nišani grupisani su na ograničen prostor u okviru mezarja.

U jugozapadnom dijelu mezarja evidentirano je pet nišana sa turbanom bez vrata, uglavnom rađeni od sedre. Stele su različitih dimenzija i sve završavaju na dvije vode.

Posebnu pažnju, u ovom mezarju, privlače nišani i mezari koji su orijentirani pravcem istok – zapad. Radi se o mezarima Bošnjaka muslimana iz Donjih Hadžića

284 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 22.

285 Kazivao Hrnjić Edib /1948/, D. Hadžićima. Zapisao Alađuz Vahid 2018.

286 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

koji su ovdje umrli u vrijeme odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine, a agresorska vlast nije dozvolila da se mezari kopaju po islamskim nego po pravoslavnim propisima. Prilikom postavljanja nišana, poslije rata, nišani su postavljeni prema orijentaciji mezara.²⁸⁷

Nišan (slika br.147) se nalazi uz žičanu ogradu sa istočne strane, nedaleko od ulazne kapije. Stan nišana je oblikovan sa nepravilnim stranama i ivicama, a turban je, čini se, postavljen direktno na stan nišana. Vrlo loše je obrade. Stan je u gornjem i donjem dijelu uži, a po sredini širi. Na turbanu su vrlo teško uočljive, kose gužve bez prevoja. Na vrhu turbana je kavuk. Sve vertikalne ivice uzglavnog nišana zasječene su pod 45 °. Donožni nišan je valjkastog oblika.

Slika br. 147: Nišan s kavukli turbanom u gužve

U središnjem dijelu mezarja nalazi se nekoliko pari starih stela. Na slici broj 148 nalazi se jedan par takvih stela. Loše su obrade, a završavaju u obliku krova na dvije vode. Mogle bi se datirati u XVII ili XVIII vijeka.²⁸⁸ Za razliku od rustičnih stela iz prelazne faze, ove imaju nešto kvalitetniju obradu sa oštrim ivicama i vrlo su niske.

Slika br. 148: Stela na dvije vode

Nekoliko starih nišana skromnih dimenzija grupisano je u sjeveroistočnom dijelu mezarja. Nišan sa slike broj 149 je poseban. Njegov saruk čine horizontalne gužve koje se na jugoistočnoj strani turbana povijaju prema gore u obliku ahmedije vezane *na pero*.²⁸⁹ Na turbanu se nalazi prugasta mudževeza. Mudževeza je u obliku prikraćene kupe na čijem vrhu se nalazi mala polulopta. Na mudževezi je urezano osam vertikalnih pruga. Po vrhu stana urezane su tri horizontalne linije, a na vrhu mudževeze nalazi se mala jabučica.

Slika br. 149: Nišan sa mudževeze čatal turbanom

287 Kazivao Hrnjić Edib /1948/, D. Hadžićima. Zapisao Alađuz Vahid 2018.

288 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14.

289 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spoemnici*, str. 197.

Koji metar od prethodnog nalazi se jedan ženski nišan. Jedini je nišan sa ženskom kapom u ovom mezarju. Stan je kvadratnog presjeka sa zaobljenim ivicama kakav je i vrat. Kapa je oblika obrnutog fesa, kvadratnog presjeka sa zaobljenim ivicama. Na vrhu kape nema jabučice kakva obično bude na ženskoj kapi.²⁹⁰ Nišan je precizno klesan, a na jugozapadnoj strani kape nalazi se ukras u vidu imitacije veza na ženskim kapama, te apliciranom dukatu.²⁹¹ Uznožni nišan je kvadratnog presjeka sa piramidalnim završetkom.

Slika br. 150: Stub sa ženskom kapom

Uz samu ogradu nedaleko od ulazne kapije, nalazi se zavaljena usamljena stela. Na njoj se nalazi ispisan tarih koji je teško čitljiv. Godina ispisan ispod stiha je jasno vidljiva, i čini ga jednim od najstarijih tariha na području Općine Hadžići. Čini se da u tarihu piše: „*El-merhum Merdžanović (...), 1190. što znači: Od Boga milošću darovan Merdžanović (...), 1776. g.*“²⁹²

Slika br. 151: Stela na dvije vode

U središnjem dijelu mezarja nalazi se jedan ulemanski nišan. Pravougaonog je presjeka stana, koji završava stalaktitnim ukrasima, a iznad njega tordiranom vrpcom. Na vratu je postavljen obal turban, ravne površine, sa urezanim linijama na prednjoj i zadnjoj strani koje imitiraju saruk *na pero*. Bočne strane turbana su ravnih površina. Kavuk je odbijen. Na unutrašnjoj strani stana je tarih u kojem piše: „*El-merhum vel magfur Mustafa Nuhanović bin Muhamed, ruhićun el-fatiha 1345 sene Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Mustafa Nuhanović, sin Muhamedov, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1926.g.*“²⁹³

Slika br. 152: Ulemanski nišan sa čatal turbanom

290 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 14.

291 Doc. dr. Dervišević, Haris, 17.11.2018. godine.

292 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

293 Ibidem.

Mustafa Nuhanović je bio mutevelija džamije u D. Hadžićima početkom XX vijeka.²⁹⁴ Uznožni nišan je kvadratnog oblika, a završava piramidalno.

U krajnje jugozapadnom dijelu mezarja nalazi se zanimljiv nišan rađen od sedre. Do turbana je utonuo u zemlju. Otkopavanjem je utvrđeno da se radi o kvadratnom stanu nišana sa kratkim vratom. Turban je više kvadratnog oblika nego okrugao. Primijete se kose gužve koje na vanjskoj strani prave čatal odnosno imitaciju saruka *na pero*. Na turbanu je odlomljena mudževeza na kojoj se naziru ostaci vertikalnih pruga. Raspon između prednjeg i zadnjeg nišana je 290 cm. Moguće da obilježava mezar jednog od imama džamije u Donjim Hadžićima. Izmjerena visina nišana je 70 cm. Presjek stana je 35 x 30 cm što predstavlja jedan od najvećih na području hadžićke općine. Turban je, takođe, sa širinom 45 i visinom 35 cm među najvećim turbanima, a uz to je vrlo arhaične obrade. Uznožni nišan je visok 50 cm, presjeka 40 x 20 cm. Oba su od sedre. Orijentirani su pravcem SI –JZ.

Slika br. 153: Ulemanski nišan sa čatal turbanom

7.2.7. „Harem džamije“, Donji Hadžići

U haremu džamije nalazi se šest mezara. Svi su obilježeni sa po dva nišana i potiču iz XX vijeka. Ovdje se nalazi i jedan usamljeni nišan iz rane faze bosanskih nišana. Stan nišana je kvadratnog oblika, vrat valjkast, a turban sa lijepo rađenim, kosim, gužvama. Na turbanu je prugasta mudževeza. Nišan pripada ranoj fazi nastanka bosanskih nišana. Vjerovatno su iz XVI vijeka kada se, inače datiraju unificirani nišani od krečnjačke breče kojima i ovaj pripada.²⁹⁵

Nema ukrasa niti tariha. Prema predaji, nišan je ovdje donesen sredinom XX vijeka kada je izmještano staro Žunovačko (*Sirarovo*) greblje iz Hadžića.²⁹⁶ Visok je 106 cm, poprečnog presjeka 32x27 cm. Vrat je visok 11, Ø 26 cm. Turban je promjera 32 cm; obima 103 cm. Mudževeza je visoka 9 cm, Ø 12 cm. Rađen je od krečnjačke breče. Prvobitna visina nišana je bila 2,3 metra, ali je polomljen prilikom izmještanja.²⁹⁷

7.2.8. „Šehidsko mezarje“,

Musi Slika br. 154: Nišana sa mudževeze turbanom u gužve

294 Kazivao Nuhanović Ešref /1954/, Donji Hadžići. Zapisao Aladžuz Vahid 2018.

295 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 70-72.

296 Kazivao Rešidović Sakib /1956/, Donji Hadžići. Zapisao Aladžuz Vahid 2016.

297 Ibidem.

Greblje se nalazi na malom prevoju u zapadnom dijelu sela. U okviru, ovog, savremenog porodičnog greblja Musići, u kom su ukopani i šehidi rata 1992-1995.g., nalazi se i nekoliko starih nišana.

U sjeverozapadnom dijelu greblja nalazi se par derviških nišana, *nakšibendijskog tarikata*. Uzglavni nišan je kvadratna prizma sa turbanom u obliku ćulaha koji je naslonjen na vrat nišana. Uznožni nišan je stub na dvije vode. Rađeni su od crvene krečnjačke breče.

Slika br. 155: Derviški nišan

U južnom kraju greblja su dvije stele. Uzglavna završava na dvije vode, a uznožna je odlomljena. Rađene su od krečnjačke crvene breče, po čemu bi se moglo reći da ove stele i derviški nišan imaju veze jedan s drugim. Moguće da su iste starosti, a možda obilježavaju mezare supružnika.

Slika br. 156: Stele na dvije vode

7.3. Džemat Mokrine

Na području Mokrina evidentirano je pet mezarja. Neka su davno zaboravljena, kao što je staro *Mulagića greblje* u Luki i *Šehitluci*. U zaseoku Laze nalazi se porodično mezarje roda Mulagići. Stari bosanski nišani su evidentirani u Mjesnom mezarju *Luka* i *Šehitlucima*. Prema broju i vrsti starih nišana može se zaključiti da u Mokrinama postoji kontinuitet života preko 500 godina. Prvi put se spominju u osmanskom popisu iz 1468. godine kada je pripadalo nahiji Dubrovnik. Tada je imalo osam kuća i tri neoženjena muškarca, te jedan mlin, u kome je spahija imao jednu petinu, dok su ostale četiri petine pripadale stanovnicima sela. Prvi timarnik sela bio je Hazir sin Jusufov, od koga je ubirao prihod od 1963 akče. Nešto kasnije je prešlo u timar nekog Hasana Čelebije, a potom Mustafe, mujezina Careve džamije u Sarajevu.²⁹⁸ Od 1485.

298 *Sumarni popis 1468/69.*, str. 104.

godine upisano je u zajednički timar kreševskog ćehaje Ahmeda buljubaše iz Sera u Grčkoj. Nakon četiri godine, zbog kvara na mlinu na koji se više nije davala pristojba, spahijski prihod od sela bio je smanjen na 1196 akči. Tada je selo bilo timar kreševskog ćehaje Isaka i Dizdarovog sina Alije. Istovremeno, u selu su postojala i dva čifluka. Do 1516. godine broj stanovnika u selu je porastao na 21 kuću. Popisom iz 1604. godine u Mokrinama je bilo 30 muslimana na baštinama i tri neoženjena muškarca.

Stanovnici sela su imali rajinski status i bavili su se proizvodnjom pšenice, zobi, mješanca, lana, sijena, voća, povrća, kupusa, crvenog i bijelog luka i meda, a na to su plaćali desetinu. Na potoku su radila tri mlina.²⁹⁹

7.3.1. Mjesno mezarje „Luka“, Mokrine

Mezarje se nalazi u sjevernom dijelu sela, između potoka Lanište i puta Mokrine-Bukovica. U mezarju se nalazi dvadesetak mezara obilježenih starim bosanskim nišanima različitih vrsta, od amorfnih, preko sedrenih do krečnjačkih. Grupisani su u sjeveroistočnom dijelu mezarja. Najveći broj starih nišana je rađen od sedre. Na nekoliko njih turban ide direktno na stan nišana, bez vrata. Jedan broj nišana je rađen od krečnjaka i vrlo skromnih su dimenzija. Liče na kopiju *skopskih nišana* iz XVII vijeka. Nemaju ni ukrasa ni tariha. U zapadnom dijelu se nalaze i nišani šehida iz rata 1992-1995.g.

Nišan se nalazi u grupi starih nišana u sjeveroistočnom dijelu mezarja. Na uzglavnom nišanu zabilježen je jedinstven primjer saruka na području hadžičke općine. Sačinjava ga više gužvi koje se sučeljavaju na unutrašnjem i vanjskom dijelu turbana. Nišan je bez vrata što ga svrstava u stariju formu.³⁰⁰

Slika br 157: Ulemanski nišan s čatal turbanom

Slika br. 158: Aginski nišan sa valjkastim turbanom

Mezar obilježavaju dva nišana (slika broj 158). Uzglavni nišan je visok 65 cm. Stan nišana je kvadratna prizma presjeka 22 x 21 cm. Turban je valjkastog oblika sa gotovo, vertikalnim gustim režnjevima. Na vrhu se nalazi kavuk, možda i mudževeza? Promjer turbana je 23, a visina 27 cm. Uznožni nišan je stela na dvije vode. Visok je 30 cm, presjeka 24x14 cm. Rađeni su od sedre.

299 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604.*, str. 353–355.

300 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

Slika br. 159: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Po svemu sudeći ovdje se radi o kopiji *skopskih nišana*. Stan nišana je kvadratna prizma 14 x 14 cm, turban ima promjer 22 cm, a na njemu se nalazi kavuk visok 6 cm. Ukupna visina nišana je 47 cm. Rađen je od krečnjaka i orijentiran SI – JZ.

Nišan (slika broj 160) čini kvadratna prizma presjeka 15 x 13 cm, vrat je visok 7 cm, a turban ima promjer 23 cm. Na turbanu se nalaze vertikalne gužve koje su sa donje strane horizontalno podrezane (kao pečurka). Na vrhu se nalazio kavuk. Odlomljen je. Nišan je precizne obrade, a površina je gotovo glatka. Po vrhu stana nišana nalazi se bordura u obliku stalaktitne dekoracije. Slični nišani su evidentirani u Grivićima i Kahrimanima. Vjerovatno da obilježava mezar nekog od uglednih ljudi ovog sela iz vremena XVIII vijeka ili kasnije.³⁰¹

Slika br. 160: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Sa južne strane šehidskih nišana nalazi se mali nišan (slika broj 161), potpuno utonuo u zemlju. Možda se radi o dječijem nišanu. Visok je svega 22 cm, sa presjekom stana 8,5 x 7,5 cm. Turban je promjera 16 cm. Čine ga kose gužve sa prevojem. Kavuk je odlomljen. Nišani od zelenog tufa, kakav je ovaj, označavaju kabure muhadžira koji su došli iz Undurije (Mađarske) nakon okončanja osmanske vlasti. Javljaju se u XVIII i XIX vijeku.³⁰²

Slika br. 161: Dječiji nišan – sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

U mezarju se nalazi nekoliko nišana sa tarihom ispisanim arapskim pismom. Najstariji tarih je iz 1844. godine. Tri takva

301 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

302 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 197.

nišana pripadaju aginskoj porodici Robovića koji su imali svoje posjede u Mokrinama u XIX i početkom XX vijeka.³⁰³

Zbog loše obrade kamena moglo bi se reći da se radi o rustičnim stelama, ali one pripadaju XIX vijeku. Obje su u gornjem dijelu nešto šire. Završavaju na dvije vode. Uznožna je oštećena. Iz natpisa se vidi da stela obilježava mezar NN ženske osobe, čiji otac je bio aga.

„*El-merhuma ve magfur (...) bin Mustafa ili Hasan aga Robović, ruhićun el-fatih sene 1259. (?)*, što znači:

*Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi (ime oca nepročitano) Mustafa ili Hasan-aga Robović, za njegovu dušu prouči fatihu, 1844.g.*³⁰⁴

Slika br. 162: Stela na dvije vode

Stele obilježavaju mezar Sejde Robović, kćerke Abdi-age Robovića iz Mokrina. Fine i precizne su izrade, a završavaju u obliku prelomljenog luka. Tarih je veoma precizno klesan. U njemu piše:

„*El merhume vel magfure leha Sejda bint Abdi aga Robović (?) ruhi ćun el fatiha 1322. Sene*, što znači:

*Od Boga milošću darovana i kojoj su oprošteni grijesi, Sejda kći Abid-age Robovića, za njenu dušu prouči fatihu, 1904.g.*³⁰⁵

Slika br. 163: Stela

Nišan čini kvadratna prizma poprečnog presjeka 18 x 15 cm, vrat visine 5 i promjera 15 cm, te turban promjera 18 cm. Na turbanu su vertikalne gužve sa prevojem i izraženim kavukom. Na njegovoj jugoistočnoj strani je ispisan tarih:

„*Robović Ali (Abdi ?) bin El-hadži Mustafa aga, ruhićun el-fatih sene 1262. (?)*, što u prevodu znači: *Robović Ali ili Abdi (Abid) sin hadži Mustafa-age, za njegovu dušu prouči fatihu, godina 1847.*³⁰⁶

Slika br. 164: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

303 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 209.

304 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

305 Ibidem.

306 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

Vrsta nišana i oblik turbana, kakav je ovaj, javljaju se krajem XVII vijeka³⁰⁷ i koriste sve do polovice XX vijeka. Ovaj nišan ne spada u kategoriju starih bosanskih nišana, ali je interesantan zbog starosti tariha ispisanog arapskim pismom na unutrašnjoj strani uzglavnog nišana. Uznožni nišan je oblika stuba na dvije vode. Na tarihu piše:

„*Merhum Bajro ibn Husejn Čolo, ruhine el-fatiha, 1325. (1907.g.) Prevod: Umrli Bajro, sin Husejna Čolo, za njegovu dušu prouči fatihu, 1325.g.*“³⁰⁸

Slika br. 165: Nišan sa kavukli turbanom - sa imitacijom saruka

Slika br. 166: Nišan sa kavukli turbanom – imitacija saruka, bočni ukrasi

Nišani sa slike broj 166 su modernije izrade i potječu iz prve polovine XX vijeka. Ne spadaju u kategoriju starih bosanskih nišana, ali su interesantni zbog ukrasa. Prema kazivanju mještana Čolo Smaje, nišan obilježava mezar Korjenić Avde, jednog od najbogatijih ljudi ovog sela, koji je umro polovicom prošlog vijeka.³⁰⁹ Ukrasi na nišanu imaju za cilj, vjerovatno, isticanje društvenog statusa umrlog. Sablja je uklesana na sjeverozapadnoj bočnoj strani nišana, a na suprotnoj strani geometrijski oblici. Po vrhu stana nalaze se stalaktitni ukrasi.

7.3.2. „Šehitluci“, Mokrine

Šehitluci u Mokrinama je najstarije mezarje na ovom području. Nalazi se stotinjak metara istočno od Mjesnog mezarja Luka Mokrine. Svi nišani ovog greblja su, vjerovatno, iz perioda XV-XVII vijeka i svi su rađeni od istog materijala. Obrada nišana je približno ista. Na mezarju je, vjerovatno, bilo više nišana. Danas evidentirani nišani zatečeni su, uglavnom, zavaljeni, prekriveni naslagama lišća, polomljeni i razbacani. Grupisani su u istočnom djelu greblja.

Tridesetak metara sjeverozapadno od mezarja nalazi se nekropole stećaka *Kuzmadanj*.

307 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 97, 102, 165.

308 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

309 Kazivao Čolo Smajo /1946/, Mokrine. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

Na neki način to potvrđuje kontinuitet pokapanja u prelaznom periodu sa stećaka na nišane.

Na ovom mezarju, zapravo na spoju mezarja i nekropole stećaka, nekada se učila kišna dova u vrijeme dugih ljetnih suša.³¹⁰

Slika br. 167: Stela na dvije vode

Nalazi se u zapadnom dijelu greblja, blizu nekropole stećaka. Udaljena je dvadesetak metara od ostalih nišana. Radi se o usamljenoj steli iznadprosječnih dimenzija, koja završava na dvije vode. Prema mišljenju Ibrahima Pašića: „mnogi muslimanski grobovi iz 15. i 16. vijeka imaju samo jedan nišan, uzglavni.“³¹¹ S toga i ova stela može pripadati tom vremenu. Visoka je 145 cm sa poprečnim presjekom 35 x 14 cm. Napravljena je od krečnjaka.

Slika br. 168: Derviški nišan

Jedan je od nekoliko nišana grupisanih u istočnom dijelu greblja. Po vrsti turbana (ćulah), umrli je pripadao *nakšibendijskom* derviškome tarikatu. Nišan je dobro očuvan mada je bio zavaljen i prekriven zemljom i naslagama granja i mahovine. Jedini je derviški nišan na području Mokrina.

Slika br. 169: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve

Stan nišana je kvadratnog oblika, vrat je valjkast, a turban malo izdužen. Turban čine kose gužve koje se sužavaju prema vratu i prema kavuku. Nišan je prelomljen, a zasađen je samo njegov gornji dio dok se donji dio nalazi zavaljen pored njega. Zavaljeni dio nišana je dug 70 cm, a zasađeni 80 cm, po čemu je nišan bio visok približno 150 cm. Presjek mu je 25 x 18 cm.

Turban je promjera 25 cm. Prugasta mudževeza je odlomljena. Napravljen je od krečnjačke breče, a orijentiran SI – JZ. Spada u grupu nišana iz XVI vijeka, prelazne faze. Pripada nekom od mjesnih uglednika, možda spahiji.

310 Kazivao Čolo Smajo /1946/, Mokrine. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

311 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 68.

Slika br. 170: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uzglavni nišan je uobičajene forme. Kvadratnog je presjeka. Turban čine kose gužve karakteristične za nišane XVI vijeka. Na turbanu se nalazio kavuk, ali je odlomljen. Uznožni nišan je stela koja završava u obliku prelomljenog luka. Nišani su rađeni od krečnjačke breče.

Slika br. 171: Stub sa santračima

Mezar je ograđen santračem od sedre, dug oko tri, a širok oko dva metra. Ograđivanje mezara santračima svojstveno je bogatijim i uglednijim ljudima tog vremena.³¹² Uzglavni nišan je kvadratnog presjeka. Usađen je u jugozapadni zid santrača. Na njemu se, vjerovatno nalazio i turban, s obzirom da se radi o stubu, a ne steli. Uznožni nišan je stub koji završava na dvije vode. Zavaljen je, prekriven naslagama lišća i trave. U sjeveroistočnom santraču nalazi se uklesano ležište u kojem je stajao uznožni nišan.

7.3.3. Porodično mezarje „Laze“, Mokrine

Mezarje se nalazi istočno od sela, na brijegu iznad lokalnog puta. Radi se o porodičnom mezarju roda Mulagić. Smješteno je istočno od zaseoka Laze pored lokalnog puta. U njemu se nalazi jedan stari nišan, vjerovatno iz XVIII ili XIX vijeka. Ostali datiraju u XX vijek.

Slika br. 172: Porodično mezarje „Strana“, Laze

Slika br. 173: Nišan sa turbanom, bez vrata

Nišan sa slike broj 173 čini stan nišana i turban. Visok je 65 cm. Vrlo loše je obrade. Stan nišana je kvadrat-

312 Traljić, M. Seid, *Muslimanski nadgrobnici spomenici*, str. 194.

na konusna prizma presjeka 16 x14 cm. Nema vrata, a na turbanu se ne nazire oblik saruka.

U mezarju se nalazi i jedan šehidski nišan koji obilježava mezar pogonulog pripadnika OS RBiH iz rata 1992-1995.g.

7.3.4. „Šehidsko mezarje“ ili „Sajničko greblje“, Mokrine

Mezarje je uspostavljeno polovinom XX vijeka. Prva osoba je ukopana u mezarju 1956. godine. Takođe, ovdje se nalaze nišani šehida iz rata 1992-1995. godina.

7.3.5. Mulagića greblje „Luka“

U ovom greblju se nalaze dva mezara. Iznad jednog su dva, a iznad drugog jedan nišan. Jedan je vjerovatno ženski, a drugi muški, pa je moguće da se radi o mezarima muža i žene. Prema predaji ovdje su ukopani rodonadžnici Mulagića, koji su nekad, prije dvjesto godina, doselili iz Sarajeva. Živjeli su u Zabrđu, a ukopani ovdje. Njihovi potomci su preselili na Laze gdje su formirali novo mezarje.³¹³

Iznad ženskog mezara oba nišana su u obliku stele na dvije vode. Uzglavni nišan je zarastao u šikaru i teško pristupačan. Vrlo loše su obrade.

Slika br. 174: Mulagića greblje „Donja luka“, Mokrine

7.4. Džemat Binježevo

Binježevo se vrlo rano spominje u pisanim izvorima. Prvi put, 1455. godine, navodi se pod imenom *Pinježe*.³¹⁴ U popisu je upisano kao pusta mezra u hasu Isa-bega Ishakovića.³¹⁵ U skladu sa strategijom Osmanske carevine prema kojoj zemlja koja se ne obrađuje postaje beskorisna, Binježevo je u narednih desetak godina naseljeno, a zemlja se počela obrađivati. Tako je u sljedećem popisu iz 1468. godine u selu *Binježević* evidentirano 10 domova sa ukupnim prihodom od 1.073 akči. *Binježević* je i dalje u hasu bosanskog sandžakbega. Poslije ovog popisa Binježevo se ne spominje. Zašto se ne spominje u popisu iz 1512, 1604, i popisu bosanskih spahija 1711. god., nije poznato. U popisu iz 1841. godine se pojavljuje kao *Binaževe* selo u Džematu Hadželi, sa sedam muslimanskih kuća i 28 muških članova porodica.³¹⁶

S obzirom na relativno veliki broj starih nišana u ovom mezarju i činjenicu da je područje Binježeva u osmansko doba vrlo slabo naseljeno, moglo bi se reći da se u ovom mezarju sahranjivalo stanovništvo iz susjednih sela: Gurovića, Kovačevca, Obrovca.³¹⁷

313 Kazivao Čolo Smajo /1946/, Mokrine. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

314 Šabanović, H., *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis 1455*, Sarajevo, 1964., str. 14.

315 Ibidem.

316 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 71.

317 Ibidem, str. 70.

7.4.1. Mezarje „Podkućnice“ ili „Ćatino/Rešidovića greblje“, Binježevo

Stotinjak metara sjeveroistočno od džamije, na desnoj obali rijeke Zujevine, nalazi se aktivno greblje *Podkućnica*, smješteno na dvije terase. Ovdje se nalazi pedesetak starih bosanskih nišana. Najveći broj starih nišana se nalazi na gornjoj terasi. Neki nišani su u potpunosti utonuli u zemlju. Najveći broj njih je od sedre. Kod jednog broja je turban stavljen direktno na stan nišana, bez vrata. Ta činjenica ih smješta u same početke nastanka nišana u Bosni.³¹⁸ Ovdje se nalazi i desetak nišana iz XVII – XIX vijeka. Nemaju tarih na sebi. Nišani u ovom mezarju pokazuju historijsku genezu razvoja nišana od njihovog nastanka do danas. Jedno je od mezarja sa najvećim brojem starih bosanskih nišana na hadžićkom području.

Slika br. 175: Gornja terasa Mezarja „Podkućnice“, Binježevo

Turban je postavljen direktno na stan nišana bez vrata, što ga može datirati u vrijeme nastanka nišana u Bosni.³¹⁹ Zbog oštećenja nastalih djelovanjem atmosferalija na sedru nije moguće dati druge njegove karakteristike.

Slika br. 176: Nišan sa kavukli turbanom

Slika br. 177: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Nišan čini stan, vrat, turban i kavuk. Stan je kvadratna prizma. Na turbanu je saruk sa vertikalnim reznjevima i prevojem preko njih. Oba nišana su fine obrade. Uznožni nišan je valjkastog oblika. Nišani pripadaju vjerovatno trećoj fazi razvoja nišana i obilježavaju mezar nekog uglednika ovog kraja.

318 Mujzinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

319 Ibidem, str. 10.

Slika br. 178: Ženski nišan s kapom

Ženski nišani, kao na slici broj 178, koji završavaju kapom oblika obrnutog fesa, nije česta pojava na području hadžičke općine. Oni se javljaju od XVII vijeka.³²⁰ Na kapi nišana nalazi se mala polujabuka.

Slika br. 179: Nišan sa fesom i kićankom

U ovom mezarju bilježimo jedan rijedak primjerak nišana čiji turban ima oblik fesa sa širokom kićankom. Stan nišana je oblika kvadratne prizme, a na kratki vrat se nastavlja fes. Uznožni nišan je valjkastog oblika sa polulučnim završetkom. Na nišanu nema natpisa ni ukrasa. Fes kao obavezan oblik kape uveden je poslije vojnih reformi u Osmanskom carstvu 1832. godine. Na nišane onih koji su imali obavezu nositi fes kao sastavni dio uniforme, stavljao se turban u obliku fesa. Ovaj oblik turbana upravo smjenjuje do tada korištene, aginske nišane, dok se ostale forme i oblici i dalje zadržavaju.³²¹ Po tome bi ovaj nišan mogao obilježavati mezar pripadnika osmanske vojske iz XIX vijeka, ali ne i nužno. Treba imati na umu da su svi muškarci tada bili dužni nositi fes.

7.4.2. Mezarje „Lug“, Binježevo

Mezarje se nalazi u jugozapadnom dijelu Binježeva, na desnoj obali rijeke Zujevine, a ispod zaseoka Đapići. Još uvijek je aktivno, a koriste ga stanovnici zapadnog dijela Binježeva (Đapići, Malotina, Kukrika i dr.). U mezarju se nalazi tridesetak raznovrsnih starih nišana, kao što su: *amorfni nišani*, *rustične stele* i *nišani sa turbanom bez vrata* koji datiraju u vrijeme nastanka nišana u Bosni i Hercegovini. Među njima su i ženski nišani sa kapom i kopije *skopskih nišana* iz XVII vijeka, te oblici nišana iz vremena od XVIII do XX vijeka.³²² U mezarju nema ukrašenih starih nišana. Najstariji tarih je iz 1936. godine: „*Merhum Osman ibn Osman Šunj živio (ajn-70) umro je 1354 sene*“³²³. Svi stari nišani su orijentirani pravcem SI – JZ.

Pored ostalih nišana, u mezarju se nalaze i šehidski nišani poginulih boraca OS RBiH iz odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995.g.

³²⁰ Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

³²¹ Ibidem, str. 15.

³²² Ibidem, str. 10, 14 i 15.

³²³ Čitanje: Kazazović, E., Dervišević, H., 2018.

Po svemu sudeći u ovom mezarju su se počeli sahranjivati prvi stanovnici Binježeva. Zbog nedostatka prostora za pokopavanje, mještani koji ga koriste, su prije desetak godina čisteći greblje iz njega uklonili jedan dio porušenih starih nišana na nepoznatu lokaciju.³²⁴

Među najstarije nišane u ovom mezarju spadaju dvije samostalne rudimentarne rustične stele koje se nalaze jedna do druge.

Nalazi se u središnjem dijelu mezarja sa još nekoliko starih nišana. Nešto je šira u donjem dijelu. Za nju se može kazati da pripada ranoj fazi nastanka bosanskih nišana.³²⁵ Izrađena je od krečnjaka i dobro je očuvana.

Njena odlika jeste priprosta klesarska obrada. Završava na dvije vode. Druga stela, pored nje, ima iste karakteristike.

Slika br. 180: Rustična stela na dvije vode

Ovo je jedan od dva nišana bez vrata koji se nalaze u ovom mezarju. Nišan je kvadratnog presjeka, na čiji stan se nastavlja turban bez vrata. Ovakve nišane Mehmed Mujezinović svrstava među najstarije nišane u Bosni i Hercegovini.³²⁶ Nišan je veoma oštećen djelovanjem atmosfere. Kavuk je u obliku čunja što je svojstveno starim nišanima. Izrađen je od sedre.

Slika br. 181: Nišan s kavukli turbanom

Slika br. 182: Ženski nišan s kapom

U središnjem dijelu mezarja se nalaze i dva para ženskih nišana s kapom. Uzglavni nišani, na oba mezara, su kvadratni stubovi sa ženskom kapom. Na kapi se nalaze male polulopte. Nišani datiraju u XVII vijek.³²⁷ Obično ovakvi nišani imaju ukrase, međutim, ovi nisu ukrašeni. Stan nišana je kvadratnog presjeka dok je vrat valjkastog oblika.

324 Kazivao Čardaković Juso /1955/ Binježevo. Zapisao Alađuz Vahid 2016.

325 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 13.

326 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

327 Ibidem, str. 14.

Uznožni nišani su u obliku stele. Jedna završava krovom na dvije vode, u gornjem dijelu je nešto šira i povijenih stranica krova. Druga završava na dvije vode, sa ravnim stranama krova. Nišani su rađeni od sedre.

Malo zapadnije od para ženskih nišana nalazi se i jedan stari nišan sa turbanom, kojeg karakteriziraju vertikalne krupne gužve sa prevojem. Kavuk je obal potpuno ravnih površina. Stan nišana je kvadratnog presjeka, a pri vrhu su mu ivice koso narezane. Vrat je valjkast. Nišan je fine obrade i dobro je očuvan. Nišan je, vjerovatno iz XVIII ili XIX vijeka i obilježava mezar nekog uglednog stanovnika Binježeva.

Slika br. 183:
Nišan s kavukli
turbanom u gužve i
prevojem

Ovo je još jedan standardni derviški nišan *nakšibendijskog tarikata* iz XVIII vijeka.³²⁸ Uznožni nišan je zavaljen.

Slika br. 184: Derviški
nišan

Slika br. 185: Nišan
s netradicionalnim
ulemanskim turbanom

Uz sjeverozapadnu ogradu mezarja, uz rijeku Zujevinu, nalazi se jedan *ulemanski* nišan. Na uzglavnom nišanu se nalazi turban sa imitacijom janjičarskog čatal turbana.³²⁹ Na vrhu se nalazi kavuk u obliku valjkaste kape koja je u gornjem dijelu nešto šira. Turban je obal sa vertikalnim prugama koje su imitacija starijih vertikalnih režnjeva na aginskim turbanima. Stan nišana je ukrašen stalaktitnim ukrasima. Nema tariha na sebi. Ovakvi oblici turbana koji obilježavaju ulemanske mezare javljaju se

328 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika BiH*, knj. 1, str. 14 -15. i Traljić, S., M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 199.

329 Ökçezis, M., *Turkey gravestones -the janissary*.

u XVIII vijeku, što je vidljivo iz tariha na nišanu sa istim ovakvim turbanom u mezarju *Gornja Seoča* kod Visokog. Isto tako ovakvi turbani obilježavaju i mezare hadžija što se vidi iz tariha na nišanu u mezarju *Prhovo* u Visokom.³³⁰ Uznožni nišan je stub piramidalnog svršetka. Nišani su rađeni od muljike.

7.4.3. Staro greblje „Gurovići“, Mostarsko raskršće

Mezarje se nalazi sa lijeve strane magistralnog puta Sarajevo-Kiseljak, 500 metara od kružnog toka saobraćaja na Mostarskom raskršću. U njemu se nalazi šest mezara obilježenih sa po jednim ili dva nišana. Sudeći po načinu izrade nišana moglo bi se reći da je mezarje vrlo staro. Zaraslo je u šikaru i potpuno zaboravljeno. Neki nišani su orijentirani pravcem I – Z, a drugi SI – JZ.

Slika br. 186: Stele

Jedan mezar u središtu greblja obilježen je sa dvije stele koje završavaju na dvije vode. Uzglavna je nešto većih dimenzija.

Na sjevernoj bočnoj strani uzglavnog nišana primjećuju se tragovi uklesanog mača. Moglo bi se reći da se radi o šehidskom nišanu.³³¹ Nišani, vjerovatno, pripadaju prelaznoj fazi, kraj XV i početak XVI vijeka. Orijentirani su pravcem I – Z.

Slika br. 187: Nišan s kavukli turbanom

Nišan ima valjkast stan na koji se, bez vrata, nastavlja turban, a na njemu kavuk. Vrijeme je ostavilo traga na ovom nišanu. Na njemu se nalaze velika oštećenja.

Slika br. 188: Ulemanski nišan sa čatal turbanom

Radi se o vrlo starom nišanu samcu čiji je stan kvadratnog presjeka sa jako zaobljenim vertikalnim ivicama pa izgleda kao valjkast. Turban se, bez vrata, nastavlja na stan nišana. Na turbanu se vide ostaci vodoravnih reznjeva bez prevoja, a na istočnoj strani turbana se, bez obzira na velika oštećenja, može zapaziti polukružni *čatal*. Po svemu sudeći da se radi o *ulemanskom* nišanu i označava mezar nekoga od imama ili učevnih ljudi s ovog područja

330 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 132 i 143.

331 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str 13.

iz XVIII vijeka, a možda i ranije.³³² Orijentiran je pravcem I – Z.

7.4.4. „Malo greblje“, ili „Nizića greblje“, Binježevo

Radi se o porodičnom mezarju roda Nizići u kome danas ima 11 mezara. Počelo se koristiti početkom XX vijeka. Gotovo svi nišani su rađeni od *miljevine*. Svi su orijentirani SI – JZ. Dva najstarija nišana u ovom mezarju vjerovatno obilježavaju mezare muža i žene. Jedan do drugog su, a datum smrti je u dvije godine. Na jednom nišanu, latinicom, piše: Nizić Bibija umrla 1918.g, a na drugom Nizić Salko, umro 1920.g.

7.4.5. Mezarje „Žega“, Breza

Mezarje se nalazi na desnoj obali potoka *Lonac* ispod zaseoka *Žege* na Brezi. Radi se o porodičnom mezarju familija Korjenić i Merdanović iz tog zaseoka. U mezarju nema starih nišana.

Slika br. 189: Mezarje „Žega“, Breza

7.4.6. „Greblje“, Breza

Mezarje se nalazilo na prevoju, 300 metara jugozapadno od sela Breza, a 50 metara iznad lokalnog puta Breza - Musići - Hadžići. Prema kazivanju mještanina Adema Čatića, ovdje se nalazilo više malih, niskih nišana. Taj lokalitet se i danas u narodu zove *Greblje*.³³³

7.5. Džemat Hadžići

Hadžići u smislu njihovog današnjeg poimanja nastali su nakon izgradnje željezničke pruge Sarajevo-Mostar neposredno nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Nakon toga su počele sa radom dvije pilane u neposrednoj blizini željezničke stanice, otvorena je „Šprungova krečana“ u Dupovcima, počelo je otvaranje prodavnica i ugostiteljskih objekata, a sve to je činilo brzu urbanizaciju područja oko željezničke stanice. Na ovaj način se naselje Hadžići proširilo sve do Dupovaca. Otvaranjem novih fabrika na ovom području, poslije Drugog svjetskog rata, te gradnjom stambenih zgrada za smještaj velikog broja radnika stvoreni su uslovi za administrativne promjene u pogledu naziva naselja. Urbanizirano područje oko željezničke stanice zadržalo je ime Hadžići, a sjeveroistočni dio naselja je dobio ime Donji Hadžići.

332 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

333 Kazivao Čatić Adem /1942/, Binježevo. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

Oni su i dalje ostali centar istoimenog džemata. Bošnjaci Hadžića su se opredjeljivali za džemat Grivići ili Donji Hadžići. Otvorenjem džamije u Hadžićima 2000. godine stvoreni su uslovi za osnivanje novog džemata Hadžići. Njemu danas pripadaju Hadžići, Kućice, Ul. XII Hercegovačke brigade, Ban brdo, Ul. IV Crnogorske brigade, čitava Žunovnica, Igmanska ulica, Brezovačka ulica i Kasatići.

7.5.1. Žunovačko greblje „Grahorišće“

Žunovnica pod imenom Žrnovica prvi put se spominje u popisu iz 1604. godine.³³⁴ Prema njemu, Žrnovnica spada među najveća sela na području današnje Općine Hadžići. Popisano je 60 muslimanskih domaćinstava koja su živjela na baštinama. Od tog broja, njih 55 je živjelo na vlastitim baštinama ili baštinama svojih očeva muslimana. Samo je nekoliko baština nemuslimana: Radakova, Radovanova i Mihovilova te baštine Milića i Trbića. Nama posebnu pažnju zaokuplja baština Tatar-Gostana Vukčeva.³³⁵ Moguće je da je Tatar-Gostan ime dobio po nazivu prvaka Crkve bosanske – *gostu*. Ta pretpostavka bi ukazivala da su na području Žunovnice, do dolaska Osmanlija, živjeli bosanski krstjani.

U popisu iz 1841.g. selo Žirovnica, sa 13 kuća i 35 stanovnika, zabilježeno je kao dio džemata Hadželi. Od tada pa do danas uvijek je u sastavu džemata Hadžići. U vrijeme austrougarske vlasti Žunovnica se znatno urbanizirala. Popisom 1895. godine je imala 65 kuća sa 630 stanovnika. Od 1879. do 1895. broj stanovnika u ovom naselju se udvostručio.³³⁶ Krajem XX vijeka imali su i mekteb.³³⁷ Tada su u Žunovnici postojala dva greblja. Do danas se održalo samo mezarje *Grahorišće*. Mezarje se nalazi 200 metara zapadno od Žunovnice prema Tinovu brdu. U njemu se nalazi dvadesetak mezara obilježenih starim nišanima od amorfnog kamena, sedre, muljike i krečnjaka. Naravno, ovdje se nalazi dosta starijih nišana. Neki pripadaju ranoj fazi nastanka bosanskih nišana. Najviše je onih koji spadaju u grupu nišana iz XVII i XVIII vijeka. Najstariji nišan koji se mogao precizno datirati pripada prvoj polovici XIX vijeka.

Slika br. 190: Stari dio mezarja „Grahorišće“

334 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. god.*, str. 225.

335 Ibidem.

336 Aladžuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 181.

337 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895, Sarajevo, 1896., str. 6–7.

Prema predaji, neki stari nišani su ovdje preneseni sa *starog Žunovačkog greblja* koje se nalazilo sa desne strane potoka Žunovnica, stotinjak metara prije ušća u rijeku Zujevinu.³³⁸ Do izmještanja greblja je došlo djelomično prilikom izgradnje pruge 1890. godine, a potpuno izmješteno 1965. godine kada se pravila pruga normalnog kolosjeka i željeznička stanica Hadžići, te nova trasa magistralnog puta M-17. Prilikom iskopa temelja za poslovni objekat Hadžajlić Mevludin-Melica je 2018. godine na ovom mjestu iskopao nekoliko nišana i odveo na mezarje Grahorišće.

Nalazi se u zapadnom (gornjem) dijelu mezarja, u blizini ograde. Radi se o nišanu samcu rađenom od breče koja je karakteristična kao građevni materijal za ranu fazu bosanskih nišana, uglavnom prvu polovicu XVI vijeka. Moglo bi biti da je ovaj nišan ovdje donesen sa *starog Žunovačkog greblja*. Nišan je vrlo fine izrade. Čine ga stan, vrat i turban. Saruk na turbanu ima krupne kose gužve koje se na krajevima sužavaju. Nišan, vjerovatno, pripada nekom mjesnom ugledniku iz XVI vijeka.

Slika br. 191: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uz glavni nišan čini kvadratna prizma, sa vratom i turbanom koji čine dvije horizontalne trake. Tarih se nalazi na unutrašnjoj, sjeveroistočnoj, strani nišana i čni ga značajnijim i vrijednijim. Pripada potomku aginske porodice Gačanovića s početka XX vijeka. Na tarihu piše: „*El-merhum Ibrahim ibn Derviš-aga Gačanović, ruhićun el-fatiha, 1327 sene, a znači: Od Boga milošću darovan Ibrahim, sin Derviš-age Gačanovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1910.g.*“³³⁹

Slika br. 192: Nišan sa kavukli turbanom – gužva u plitkom reljefu

338 *Katastral Vermessungs Abtheilung, Vermessungsjaler, 1882., Kreis Sarajevo, Bezirk Sarajevo, Gemeinde Hadžići.*

339 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

Slika br. 193: Rustične stele

Obzirom da su rađene od sedre moglo bi se reći da su dosta dobro obrađene i do danas sačuvane. Objekti završavaju na dvije vode. Starije su od XX vijeka.

U jugozapadnom dijelu mezarja nalazi se povećana grupa starih nišana. Među njima se nalaze i ove dvije stele. U donjem dijelu su nešto uže, a strane krova na dvije vode su vrlo strme. U tarihu piše: „*Ah minel mevt, el-merhum vel magfuru leha...bint Mustafa Hadžajlić, ruhićun*

Slika br. 194: Stela na dvije vode

el-fatiha 1277 sene, a prevodi se:

*Ah smrti, od Boga milošću darovana i kojoj su oprošteni grijesi... kći Mustafe Hadžajlića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1856/57.g.*³⁴⁰

Slične stele sa tarihom nalaze se u Grivićima kod džamije te u Kahrimanima.

Slika br. 195: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Ovdje se radi, vjerovatno, o kopiji *skopskih nišana*. Vrlo malih je dimenzija, a oblik odgovara skopskom nišanu. Fine je obrade. Turban čine vertikalne gužve sa prevojem preko njih. Nije stariji od XVIII vijeka.

Uzglavni nišan je unikatan za područje hadžićke općine. Radi se kvadratnoj prizmi na kojoj se nalazi valjkasta kapa sa malom poluloptom na vrhu. Kapa je neobična iz razloga što je uža od stana nišana, a po obliku podsjeća na žensku kapu. Liči i na vrat nišana, ali polujabuka na njegovom vrhu to demantuje. Manji promjer kape od stana može da bude rezultat klesarskog nepoznavanja ove vrste nišana. S toga bi on mogao datirati u XVII vijek.³⁴¹

Slika br. 196: Ženski nišan s kapom

340 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

341 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

U ovom mezarju evidentirani su i sljedeći tarihi ispisani arapskim pismom:

- o „*Merhum Bajro, ibn Ramo Merđanović, 1331. El-fatiha, što znači: umrli Bajro sin Rame Merđanovića, 1912.g., proči fatihu.*
- o *El-merhum vel magfure leha Mejra Šećerović (...)* Dupovac, *el-fatiha 1354 sene, što u prevodu znači: Od Boga milošću darovana i kojoj su oprošteni grijesi Mejra Šećerović (...)* Dupovac, *za njenu dušu prouči Fatihu 1935.g.*
- o *El-merhum vel magfuru leh Ramiz, ibn Salih Šećerović, el-fatiha 1354, što znači: Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Ramiz sin Saliha Šećerovića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1935.g.*³⁴²

7.5.2. „Greblje“, Kasatići

Mezarje se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Kasatića. Zajedno sa *Merđanovića mezarjem* činili su vjerovatno jednu cjelinu, koju je prosjecanje seoskog puta razdvojilo na dva dijela. Po obliku nišana u njemu moglo bi se reći da nije korišteno poslije XVI vijeka. U njemu dominiraju nišani oblika stele, a sačuvana su samo tri nišana s turbanom.

Prostor veći od desetak dunuma, ispod ovog mezarja, nosi katastarski naziv *Groblje*. Za pretpostaviti je da je čitavo područje dobilo ime po ovom starom mezarju i do danas ga zadržalo u katastarskim knjigama. Pedeset metara sjeverno nalazi se nekropola stećaka *Brce* Kasatići.

Slika br. 197: „Greblje“ Kasatići

Toponim Kasatići prvi put se spominje u vakufnami iz 1462. godine u kojoj Gazi Isa-beg uvakufkuje mlin i nekoliko pustih mezri.³⁴³ Naredni spomen Kasatića kao *Kašetica*, javlja se u popis 1468/69. godine. Iz njega se može primijetiti prekid u kontinuitetu života u Kasatićima, navodeći da se ovdje nalazi *pusta zemlja krstjana*,

342 Čitanje i prevod: Dervišević, H., i Kazazović, E.

343 Šabanović, H., *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, 1952., str. 21-22.

koja je sa jednim mlinom i vinogradom dodjeljena kao ćifluk Husejinu Bevabu (vrataru).³⁴⁴ U dostupnim izvorima Kasatići se više ne spominju sve do popisa 1841. godine, kada oni čine sastavni dio džemata Hadželi. Brojali su 10 kuća (3 muslimanske i 7 nemuslimanskih) te 25 muških članova. Od tada pa do danas Kasatići pripadaju džematu Hadžići.³⁴⁵ To njihovo nepojavljivanje u dokumentima ne mora da znači da oni nisu i postojali i da se u njima nije odvijao život. Na to sugeriraju stari nišani kojih ima iz rane faze pa sve do XIX vijeka.³⁴⁶

Nišan pripada ranoj fazi nastanka i razvoja bosanskih nišana, ili tačnije XVI vijeku. Oblik nišana i turbana, te vrsta kamena od kojeg je rađen, svrstava ga u navedeno vremensko razdoblje. Uzglavni nišan je prelomljen na dva dijela tako da je njegov gornji dio zavaljen pored donjeg dijela usađenog u zemlji. Stan nišana je kvadratnog presjeka, a turban čine kose gužve i kavuk. Uznožni nišan je kvadratnog oblika, a gornji dio je odlomljen. Ukupna visina uzglavnog nišana je oko 120 cm, presjek 25x18 cm. Vrat je visok 10, promjera 18 cm. Turban ima visinu 26; kavuk visok 9,5 cm.

Slika br. 198: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 199: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Radi se o usamljenom starom nišanu manjih dimenzija. Stan je kvadratnog presjeka. Turban čine kose (kalafat), gužve, a kavuk je nešto većih dimenzija.

Ovdje se radi o ženskom mezaru koji obilježavaju dvije stele. Na njima nema ukrasa niti tariha pa se ne zna kome pripadaju. Primjer su unificiranih stela rađenih od breče iz XVI vijeka.

Slika br. 200: Stela na dvije vodes kapom

Slika br. 201: Stele

Ove stele su nešto lošije obrade, mada to može biti privid zbog njihovih oštećenja pod uticajem vremenskih prilika. Objе stele su polomljene tako da je

344 Aličić, A., *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/9.*, str. 72.

345 Aladžuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 171 – 174.

346 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10 - 15.

vidljiv samo njihov donji dio. Uzglavna stela je promjera 45 x 18, a uznožna 40 x 20 cm, što sugerira njihovu iznadprosječnu visinu. Datiraju, vjerovatno u XVI vijek.

7.5.3. „Kasatičko groblje“, Kasatići

Mezarje se nalazi u središnjem dijelu Kasatića. Ovo je ujedno i aktivno mjesno mezarje jednog dijela stanovnika Kasatića. U njemu se nalazi pedesetak starih nišana. Koncentrisani su u dvije grupe. Jedna je u sjevernom njegovom dijelu, kod ulazne kapije u mezarje, a druga dvadesetak metara južno od nje. Neki oblici nišana, kao što su nišani s turbanom bez vrata i rustične stele, ukazuju da je mezarje vrlo staro.

Nišani bez vrata bi trebali pripadati najranijoj fazi nastanka bosanskih nišana.³⁴⁷ Ovdje se nalazi nekoliko njih i svi su rađeni od breče.

Slika br. 202: Grupa starih bosanskih nišana u sjevernom dijelu mezarja

Pripada grupi starih nišana u središnjem dijelu mezarja uz lokalni put. Nišan je u jako lošem stanju. Stub je kvadratnog presjeka, a na njega, bez vrata, nastavlja se turban sa vrlo širokim kavukom. Na turbanu se može primijetiti samo jedna široka gužva koja je omotana kosim namotajima u vidu spirale. Navedene karakteristike mogle bi upućivati na nedovoljno poznavanje nišana kao muslimanskog nadgrobnog spomenika od strane bosanskih klesara tog vremena, a možda se radi o lokalnoj izradi nišana siromašnjih ljudi.

Slika br. 203: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 204: Rustične stele na dvije vode

Stele su vrlo loše obrade, a njihov oblik se identificira sa oblicima rustičnih stela sa drugih područja. Na uzglavnoj steli se nalaze i ukrasi u obliku geometrijskih oblika, koji se javljaju na nišanima iz svih epoha njihovog razvoja. Stele završavaju na dvije vode. Izrađene su od sedre. Uzglavna stela ima presjek 34x13, a uznožna 33x12 cm.

347 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

Slika br. 205: Stele na dvije vode

Ove dvije stele su jedine, u ovom mezarju. Izrađene su od krečnjačke breče. Vjerovatno datiraju u XVI vijek.

Nišan sa slike broj 206, nalazi se kao samac, uz ogradu lokalnog puta između prve i druge grupe starih nišana. Stan je kvadratnog presjeka, sa izraženim vratom na kome se nalazi turban. Čine ga vertikalne

Slika br. 206: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

kose gužve sa prevojem. Na turbanu se nalaze tri „kvrge“, koje se ne mogu smatrati mašnom, po čemu je jedinstven na području hadžičke općine. Mada ovaj nišan ne pripada ranoj fazi bosanskih nišana, on bi, po narodnoj predaji, mogao biti šehidski. Šehidima su se smatrali svi koji su poginuli u borbi za svoju državu i vjeru.

Slika br. 207: Stele na dvije vode

Stele sa slike broj 207 nalaze se u središnjem dijelu mezarja. Fine i precizne su izrade sa izraženim oštrim ivicama. U gornjem dijelu su znatno šire. Uzglavna stela ima tarih, u kome piše:

„*El-merhume Ajkuna bint Mujo Turunčić (?) ruhiha Fatiha 1346. Sene, prevod:*

Od Boga milošću darovana Ajkuna kći Muje Turunčića (?) za njenu dušu prouči Fatihu, 1927.g.“³⁴⁸

7.5.4. „Kasatičko groblje“ ili „Merdanovića greblje“

Mezarje se nalazi u sjeveroistočnom dijelu Kasatića. Sjeverno od njega nastavlja se pravoslavno groblje i nekropola stećaka. U njemu se nalazi dvadesetak starih nišana. Većina ih je rađena od sedre, a nekoliko je amorfnih. Ima dosta oštećenih.

348 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

Slika br. 208: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Stan nišana je kvadratnog presjeka, kakav je i vrat. Na turbanu nije moguće uočiti vrstu saruka jer su oštećenja na sedri jako velika. Uznožni nišan je stela na dvije vode.

Slika br. 209:
Nišan sa kavukli turbanom

7.5.5. Gradsko groblje „Kopišanj“, Žunovnica

Snažnom urbanizacijom Hadžića poslije Drugog svjetskog rata, koju je donijela izgradnja jakih privrednih subjekata, stvorila se potreba otvaranja jednog gradskog groblja. Mjesna groblja su već postala tijesna, a novodoseljeni stanovnici, kojih je bilo jako puno, nisu imali gdje da se pokapaju. Tako je osamdesetih godina prošlog stoljeća otvoreno novo groblje „Kopišanj“ i aktivno je sve do danas. Obuhvatilo je i staro pravoslavno groblje koje se nalazilo na tom mjestu. Danas je u nadležnosti KJP „Komunalac“ Hadžići.

Gradsko groblje „Kopišanj“

349 Traljić, S. M., *Muslimanski nagrobni spomenici*, str. 197.

*“(...) i što će Čas oživljenja, u to nema sumnje, doći i što će Allah
one u grobovima oživjeti.”
(Kur’an, sura Hadždž 7, B. Korkut, str. 333)*

STARI BOSANSKI NIŠANI PAZARIĆKE REGIJE

7.6. Džemat Pazarić

Prvo spominjanje imena *Pazarić* nalazimo u defteru iz 1604. godine u kome između ostalog stoji: "(...)sami Ljubučić ili drugim imenom Pazarić (...) To mjesto je skela od davnina preko koje vodi trgovački put."³⁵⁰ U istom defteru su odvojeno popisani džamijska mahala Pazarića sa 15 domaćinstava, hatibom i mujezinom od raje naselja Ljubučić. Zapravo, džamijsku mahalalu najvjerojatnije čini novodoseljeno stanovništvo, grupisano oko džamije, koje se bavi zanatskom privredom i trgovinom. U zapisima francuskog putopisca Kiklea (Quiclet) iz 1658. godine Pazarić je opisan kao mjesto gdje su putnici mogli lijepo odmoriti.³⁵¹ U naredbi Mehmed-paše Korče od 22. zul-kadeta 1106. (14. jula 1695. godine) bosanski valija nalaže kadijama u Birču i Knežini da pripreme komore koje će topove i municiju iz Beogradskog kadiluka prenijeti do džamije u Pazariću.³⁵² Naredni podatak o postojanju Pazarića sa njegovim hanovima nalazimo na povijesnim kartama crtanim u Rimu 1689. godine, 1774 Nürnbergu 1750. godine.³⁵³

Pazarić se spominje i u jednoj osmanskoj ispravi od 26. rebiul-evvela 1176. h. g. (20. februar 1754. g.), kada se imamu džamije Salih-hodži stavlja na dužnost posredovanje kod realizacije određenih feudalnih davanja.³⁵⁴

Današnji Pazarić nastaje u austrougarsko doba izgradnjom stambenih objekata, prodavnica, kafana i gospodarskih objekata oko željezničke stanice, i to krajem 19. vijeka. To se može vidjeti iz geografskih karti, popisa stanovništva, katastarskih planova Austro-Ugarske monarhije i fotografija željezničke stanice u Pazariću u vrijeme njene izgradnje. Ovdje je sagrađena i prva džamija na području današnjih Hadžića. Spominje se u jednom sudskom dokumentu 1565. godine kao džamija Mehmeda Spahije u kasabi Ljubovčići.

Pazarić kao džemat spominje se prvi put u osmanskom popisu 1841. godine. Pazarićki džemat je tada obuhvatao sela: Ljubovčići, Luke, Doljani, Osjenik, Lokve, Zovik.³⁵⁵ Isti status ima Pazarić i u popisu 1885. godine, dok deset godina kasnije Pazarić postaje politička općina u čijem sastavu su džemati: Doljani, Luke, Osenik, Ljubovčići, Lokve i Zovik.³⁵⁶ Od tada do danas su se granice džemata često mijenjale. Na to je uticala urbanizacija određenih područja te izgradnja novih džamija.

Danas džemat Pazarić obuhvata sela: Pazarić, Doljani, Dragovići, Resnik, Osenik, Luke, Beganove, Lihovce, Grude, Ramići, Karaosmanoviće, Ferhatlije i Gornji Zovik.³⁵⁷ Neka od navedenih sela su se u osmanskim popisima, geografskim i katastar-

350 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka 1604.*, str. 221.

351 Skarić, V., *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Sarajevo, 1930., str. 116.

352 Ademović, F., *Princ palikuća u Sarajevu*, Rabić, Sarajevo, 1997., str. 91.

353 Šehić Z., i Tepić, I., *Povijesni atlas BiH*, Sarajevo, 2002., 118. (Vojna karta BiH i dr., Nürnberg 1750, autor: Petr Conr. Monath, R: 1:1.300.000.)

354 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 83.

355 Ibidem, str. 70–71;

356 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 14.

357 Izvor: www.sarajevskimedzlis.ba/dzemati/hadzici/pazaric/, (Pristupljeno 23.1.2019.g.)

skim kartama te austrougarskim popisima javljala i prije Pazarića i imala neprekidan kontinuitet življenja. Rezultat urbanog, privrednog i demografskog razvoja i kontinuiteta svakog sela ili grupe njih pokazuju i njihova mezarja. U njima se može prepoznati sve ovo o čemu smo govorili. Treba napomenuti da džemat Ljubovčići, kome pripadaju još Jeleč i Ferhatlije nema zasebno mezarje nego se pokapanje umrlih, iz tog džemata, vrši u mezarju pored džamije u Kahrimanima.

7.6.1. „Zovički mezar“ i „Zovički Harem“, Zovik

Zovik se pod raznim nazivima spominje u skoro svim osmanskim popisima.³⁵⁸ Popisom bosanskih spahija iz 1711. godine *Bzovik (Zovik)* se vodi kao timar spahije Džafera, koji je muteferih bosanskog deftera. Dolaskom austrougarske vlasti Zovik je doživio urbani uspon. Krajem XIX vijeka imao je i svoj mekteb.³⁵⁹

Navedena dva mezarja, *Zovički mezar* i *Zovički Harem*, su predstavljala jedno mezarje. Iz putopisa francuskog putopisca Kikle³⁶⁰ se vidi da je tada (1658.g.) karavanski put negdje prije pazaričke džamije prelazio rijeku Zujevinu i išao lijevom obalom rijeke nizvodno. Ostaci kamene pozide mosta nalaze se stotinjak metara sjeverozapadno od džamije u Kahrimanima u koritu rijeke Zujevine. Tada je mezarje, vjerovatno, bilo jedinstveno. Na austrougarskoj mapi iz 1882. godine put je ucrtan trasom kuda i sada prolazi.³⁶¹ Prilikom proširenja puta izgradnjom magistralnog puta u drugoj polovici XX vijeka neki mezari su ekshumirani, a nišani završili na nepoznatoj lokaciji. Današnje mezarje, ono bliže rijeci Zujevini, nosi katastarski naziv *Zovički mezar*. U njemu se nalazi dvadesetak starih bosanskih nišana među kojima desetak nišana iz XV ili XVI vijeka. Svi su orijentirani pravcem I – Z. Ostali nišani imaju orijentaciju SI – JZ. U mezarju sa druge strane magistralnog puta M-17, koje nosi naziv *Zovički harem*, nalazi se znatno manji broj starih bosanskih nišana.

U *Zovičkom mezarju* se nalaze najvrijedniji primjerci rustičnih i rudimentarnih stela na području hadžičke općine. Impozantnih su dimenzija, a na tri se nalaze ukrasi. U ovom mezarju nalazimo i tri mezara obilježena derviškim nišanom. U istom, sjeveroistočnom dijelu mezarja nalazi se i nekoliko nišana sa turbanom, rađenih od breče.

Stele sa slika broj 210 i 211 nalaze se u sjeveroistočnoj polovici mezarja, deset metara od magistralnog puta. Radi se o rudimentarnoj rustičnoj steli iz prijelaznog doba sa stećaka na nišane. Uzglavna stela je visoka 104 cm, poprečnog presjeka 43 x 18 cm. Završava na dvije vode sa stranicama krova dugim po 30 cm. Na jugoistočnoj – bočnoj strani uzglavne stele nalazi se uklesan mač dužine 47 cm, širine 4 cm. Rukohvat je dug 10 cm i ima štitnik. Uznožna stela je prelomljena pri vrhu. Preostali dio je visok 66 cm. Poprečni presjek je 40 x 15,5 cm. Izrađene su od krečnjaka. Orijenitisan su pravcem I – Z.

358 Alađuz, V., Hadžička toponimija, str. 201-203.

359 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 14.

360 Alađuz, V., *Hadžići od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992 g*, Općina Hadžići, 2017., str. 121. (Dalje: Alađuz, V., *Monografija, Hadžići...*)

361 *Katastral Vermefungs Abtheilung*, Vermefungsjalder, 1882., Bezirk Sarajevo, Gemeinde Pazarić.

Slika br. 210: Rustične i rudimentarne stele

Slika br. 211: Jugoistočna strana uzglavne stele

Sjeveroistočno od prethodnih, nalaze se još dvije stele približnih dimenzija, oblika i drugih karakteristika (slika broj 212 i 213). Preciznije su izrade i većih su dimenzija. Zaršavaju krovom na dvije vode. Stranice krova na uzglavnoj steli su duge 48 cm. Na jugozapadnoj strani uzglavne stele, u njenom gornjem dijelu, urezan je krug promjera 22 cm, koji možda simbolizira sunce, a ispod njega polumjesec promjera 30 cm, okrenut sjeverozapadu. Na bočnoj jugoistočnoj strani su vidljivi obrisi uklesanog mača sa štitnikom. Uzglavna stela je visoka 165 cm, poprečnog presjeka 58 x 16 cm, svojim dimenzijama predstavlja najveću stelu na području hadžićke općine. Uznožna stela je visoka 139 cm, a poprečnog presjeka 54 x 19 cm. U donjem dijelu je nešto uža kao i uzglavna. Razmak između njih je 360 cm. Orijentirane su pravcem I – Z. Izrađene su od krečnjaka. Potiču iz prijelaznog doba sa stećaka na nišane. Gotovo identične stele, ali samo sa ukrasom polumjeseca i polujabuke, nalaze se u Trebečaju kod Trnova. Ibrahim Pašić ih datira u „prelazni period od stećaka ka nišanu“.³⁶²

Slika br. 212: Uzglavna rustična stela sa ukrasima kruga (sunca) i polumjeseca

Slika br. 213: Uzglavna rustična stela, bočni ukras

³⁶² Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 87.

U najistočnijem dijelu *Zovičkog mezara* nalazi par rustičnih stela bez ukrasa. Datiraju u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka. Uzglavna stela završava na dvije vode, a uznožnoj nedostaje gornji, odlomljeni, dio. Uzglavna stela je visoka 76 cm, široka 30, a debela 17 cm. Uznožna ima visinu 55 cm, a poprečni presjek 31 x 16 cm.

Slika br. 214: Rustične stele

Uzglavna stela je posebna. Završava piramidalno, na čijem vrhu se nalazi polulopta (jabuka). Ta činjenica, pored ostalog, datira je u prijelazno doba.³⁶³ Visoka je 128 cm, poprečnog presjeka 25x14 cm. Uznožna stela je visoka 71 cm, presjeka 28 x 13 cm. Nišani su izrađeni od krečnjaka. Slična stela sa polujabukom na vrhu evidentirana je u starom mezarju *Santračevo* kod mjesta Izbišno, Općina Foča.³⁶⁴

Slika br. 215: Rustična stela sa piramidalnim završetkom i polujabukom na vrhu

Nišan sa slike broj 216 je oblika stuba kvadratnog presjeka 26 x 21 cm. Visok je 140 cm, a završava se turbanom sa kosim gužvama bez prevoja. Turban je promjera 30 cm, a čine ga kose gužve koje pri krajevima sužavaju i završavaju na vrhu vrata nišana i dnu kavuka. Rađen je od krečnjačke breče. Sve osobine sugeriraju da potiče iz XVI/XVII vijeka³⁶⁵ i obilježava mezar nekog uglednika ovog kraja, možda age ili bega.

Slika br. 216: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

363 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

364 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 86.

365 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 71 i 142.

U sjeveroistočnom dijelu mezarja nalaze se tri derviška nišana, jedan do drugog. Sva tri su istog oblika pa i veličine. Derviši čije mezare obilježavaju nišani pripadali su *nakšibendijskom* derviškom tarikatu. Tri derviška nišana u ovom i pet u mezarju Kahrimani sugeriraju da se na ovom prostoru nalazila tekija. U austrougarskom popisu 1895. godine, popisana je jedna džamija, ona u Kahrimanima, i još jedan vjerski objekat koji je označen kao *turbe ili tekija*.³⁶⁶ Lokacija tog objekta nije poznata.

Slika br. 217: Položaj derviških nišana u „Zovičkom mezarju“

Nalazi se u grupi starih nišana u sjeveroistočnom dijelu mezarja. Ima standardni oblik derviškog nišana *nakšibendijskog tarikata*. Stan je kvadratnog presjeka sa turbanom u obliku ćulaha. Uznožni nišan je odlomljen pri zemlji. Sa njegovih bočnih strana nalazi se po jedan derviški nišan.

Slika br. 218: Derviški nišan

Slika br. 219: Nišan s turbanom u gužve

Nišan se nalazi u središnjem dijelu mezarja. Stan je kvadratna prizma a turban čine spiralne kose gužve bez prevoja. Na vrhu je kavuk. Na sjeveroistočnoj strani nišana ispisan je tarih arapskim pismom:

„*El-merhum Ibrahim ibn Ramo (?) ruhićun el-fatih* 1335. Sene. U prevodu bi to značilo: od Boga milošću darovan Ibrahim, sin Ramin (?) za njegovu dušu prouči Fatihu, 1918.g.“³⁶⁷

366 *Glavni rezultati popisa u BiH, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 10–11. i K, Arnautović, Topografski znaci na katastarskim planovima austrougarskog premjera BiH, UDK 528.918, Stručni rad, str. 79.*

367 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

Slika br. 220: Nišan sa kavukli turbanom-imitacija saruka

Nišan je novijeg doba, a zbog tariha pisanog arapskim pismom čini se zanimljivim. Uznožni nišan je kvadratnog oblika, a završava piramidalno. Rađeni su od muljike ili miljevine. Na uzglavnom nišanu se nalazi tarih u kome piše:

„*Merhum Salih ibn Muhamed Ejubović, mate fi god. (?) sene rahmetullahi alejh*

Prevod: Od Boga milošću darovan Salih sin Muhameda Ejubovića, neka je Allahova milost na nje-ga.“³⁶⁸ Godina smrti nije čitljiva, ali po predaji umro je 1919. godine.

Usamljena stela sa ukrasima na unutrašnjoj strani, nalazi se u mezarju *Zovički harem*. Dvije vertikalne linije po krajevima kao da simboliziraju ženski struk, a u sredini je urezan krug u kojem se nalazi šestokraka zvijezda ili cvijet. Vjerovatno je bilo još ukrasa u gornjem dijelu stele koji je odlomljen. Presjek stele je 24 x 7 cm. U narodu ga zovu “židovski nišan“, a podignut je nekoj djevojci jevrejki nekada davno.

Slika br. 221: Stela

U *Zovičkom haremu* nalazi se jedan vrlo lijep i vrlo precizno izrađen *begovski nišan*.

Stan je kvadratnog presjeka. Vrat je valjkast, a turban čine vertikalne gužve sa prevojem. Na vrhu turbana je mašna. Kavuk je odlomljen. Još jedan ovakav, begovski, nišan nalazi se u ovom mezarju. Gotovo da je istih dimenzija kao i ovaj samo je dosta utonuo u zemlju.

Ukrašen je stalaktitnim ukrasima po vrhu stana nišana. Vjerovatno datira u XVIII vijek.³⁶⁹

Slika br. 222: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

368 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

369 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 15.

7.6.2. Mezarje „Kahrimani“ Pazarić

Mezarje se nalazi u neposrednoj blizini džamije u Kahrimanima, nekad centralne pazarićke džamije. Mezarje je predstavljalo pa i danas predstavlja, njen harem. U mezarju se nalazi veliki broj starih bosanskih nišana iz svih epoha njihovog razvoja. Pored njega se nalazi Šehidsko mezarje iz odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995.g. Stari bosanski nišani skoncentrisani su u sjeveroistočnom dijelu mezarja, bliže džamiji. Na području željezničke stanice Pazarić ispod Doljana i Dragovića, nalazilo se staro *Doljansko greblje*. Prema pisanju Mehmed Mujezinovića, prilikom gradnje željezničke pruge Sarajevo-Ploče, krajem 19. vijeka, šest starih nišana visine do dva metra i presjeka 33x42 cm, su odavde preneseni u mezarje kod džamije Pazarić.³⁷⁰ U grupi starih nišana, u srednjem dijelu mezarja, uz sjeverozapadnu ogradu (do puta) nalaze se najljepši nišani sa najvećom kulturnom i historijskom vrijednošću u ovom mezarju. Prema rasporedu i orijentaciji nišana može se zaključiti da nisu na svojim izvornim pozicijama. Vjerovatno se radi o nišanima prenesenim sa *Doljanskog greblja*.

Slika br. 223: Stari nišani preneseni iz Doljana

Slika br. 224: Aginski nišan

Aginski nišan se nalazi u središnjem dijelu mezarja. Fine je obrade, oštih ivica i fino ispisanog tariha. Čini ga kvadratna prizma, vrat, turban i kavuk. Saruk turbana ima kose gužve. Turban je ravno odsječen sa donje i gornje strane. Na njemu se nalazi veliki kavuk. Riječ je o tipičnom primjeru aginskog nišana. Jedini je aginski nišan na području hadžićke općine koji ima tarih. U njemu piše:

„*El-merhum vel magfur serturnadžizade serdengeč-di Salih-aga, ruhićun el-fatiha 1247. Prevod: Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi, sin serturnadžije- serdengečdija Salih-aga, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1830/1831.g.*“³⁷¹

Kako se može zaključiti nišan obilježava mezar Salih – age, pripadnika posebnog roda janjičara u

370 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 24.

371 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

osmanskoj vojsci. Njegov otac je bio janjičarski oficir, zapovjednik turnadžija.³⁷²

Slika br. 225: Nišan sa kavukli turbanom u gužve -Šehidski nišan

Nalazi se deset metara južno od ulazne kapije u mezarje. Čini ga kvadratna prizma, vrat i turban. Turban predstavlja saruk sa kosim gužvama i kavuk koji je odlomljen. Nišan je očigledno bio prelomljen pa je naknadno njegov gornji dio usađen u beton tako da se ukras kijače odnosno *čomage*, iznad betona, vidi svega dvadesetak centimetara. Zbog toga i prikazana visina nišana nije stvarna. Osim kijače koja se kao ukras, u vidu plastične aplikacije, nalazi na njegovoj zapadnoj strani, drugih ukrasa na ovom nišanu nema. Vrijeme ga je dobro nagrizlo što se posebno primjećuje kod gužvi na turbanu. Nišan je visok (njegov preostali dio), 95 cm, a poprečni presjek stana je 23x17 cm. Nišan datira u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka.

Nišan je kvadratna prizma sa ženskom kapom na vrhu. Kapa u obliku obrnutog fesa počela se koristiti na ženskim nišanima u XVII vijeku. Nišan je ukrašen stalaktitnim ukrasima po vrhu stana nišana. Drugih ukrasa nema. U ovom mezarju je evidentirano još nekoliko ženskih nišana.

Slika br. 226: Ženski nišan sa kapom

Slika br. 227: Skupina starih bosanskih nišana najranije razvojne faze

U središnjem dijelu mezarja uz sjevernu ogradu nalazi se, izdvojena, veća grupa vrlo starih nišana. Među njima ima rustičnih stela i stubova sa turbanom. Ističu se po svojoj veličini. Za pretpostaviti je da se radi o nišanima koji su ovdje doneseni iz *Doljanskog greblja* prilikom izgradnje željezničke pruge i izmještanja tog mezarja.³⁷³ Navedeni nišani datiraju u XV/XVI vijek.³⁷⁴

372 Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, str. 561.

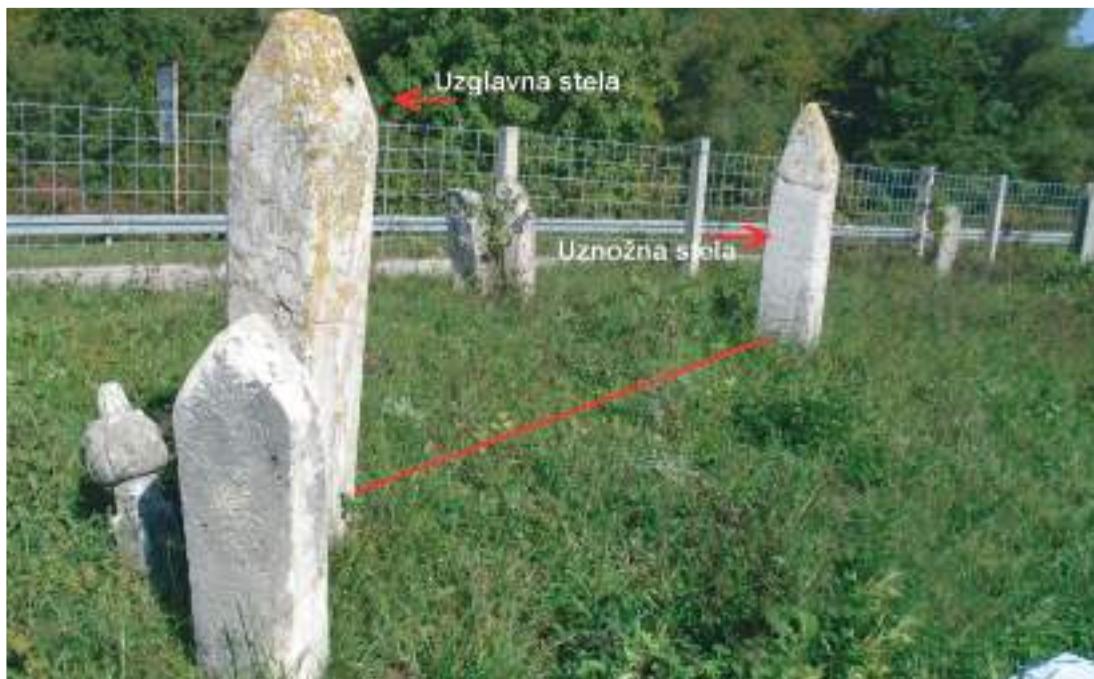
373 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 2, str. 24.

374 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1, str. 10.

Ovaj nišan, svojom visinom, dominira prostorom oko sebe. Spada među tri najvišija nišana na području hadžičke općine. Nema ukrasa niti natpisa. Visok je 210 cm. Nišan čini visoka kvadratna prizma presjeka 29 x 20 cm, na kojoj je turban malo izduženog oblika. Ima promjer 38 cm. Čine ga kose gužve bez prevoja. Kavuk je odlomljen. Nišan pripada, vjerovatno, prvoj razvojnoj fazi nišana i to XVI vijeku.³⁷⁵ Njegova monumentalnost, svakako, govori da obilježava mezar nekog od važnih ljudi tog vremena.

Slika br. 228: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 229: Obelisk na dvije vode

Oba nišana su obelisci sa kvadratnim presjekom, koji završavaju na dvije vode. Uznožni nišan ima strmije strane krova od prednjeg. Grube i neprecizne su obrade što, ustvari, i odlikuje najstarije nišane. Ako su stele predstavljale prvi oblik nišana u Bosni i Hercegovini, kako tvrdi Šefik Bešlagić, onda ove pripadaju tom vremenu.³⁷⁶ U vrhu jugozapadne strane zadnjeg nišana nazire se, u plitkom reljefu, trougao čije dvije

³⁷⁵ Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

³⁷⁶ Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 13.

stranice prate strane krova na dvije vode. Uzglavni nišan je visok 142 cm sa horizontalnim presjekom 30x18 cm. Uznožni nišan je visok 140 cm. Poprečni presjek mu je 28 x 17 cm. Nišani su od krečnjačke breče.

Radi se o uzglavnom nišanu koji je prelomljen u donjem dijelu, pa je ponovo usađen u zemlju uz njegov ostatak. Nišan je očigledno pomjeren sa svoje prvobitne pozicije čime je poremećena njegova orijentacija. Nišan čini stan, vrat, turban i kavuk. Turban čine kose vrlo široke gužve bez prevoja. Malo je izdužen pa ima visinu 38, a horizontalni promjer 30 cm. Uzglavni nišan je visok 187 cm, horizontalnog presjeka 28x18 cm. Uznožni nišan je visok 146 cm, sa presjekom 27 x 15 cm.

Uznožni nišan je obelisk koji završava na dvije vode. Nišani datiraju u XVI vijek.³⁷⁷

Nišani su izrađeni od krečnjaka, a orijentirani su pravcem SI – JZ.

Slika br. 230: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

U centralnom dijelu mezarja *Kahrimani* nalazi se pet derviških nišana. Udaljeni su jedan od drugog, a u njihovoj blizini nema drugih nišana. To je najveći broj derviških nišana u jednom mezarju na području Općine Hadžići. Poznato je da je ovdje, u selu Ljubučić, sagrađena prva džamija 1565. godine.³⁷⁸ Oko nje je nastao trg ili pazar, a kao posljedica toga i mahala. Niklo je i nekoliko hanova. Ovdje su se račvali karavanski putevi. Jedan je vodio preko Mrtvanja i Bjelašnice za Hercegovinu. Drugi je preko Tarčina išao sa Kreševo i Fojnicu ali i preko Ivana za dolinu Neretve, a treći pored rijeke Zujevine za Saraj polje i Visoko. Sve to je pravilo ambijent za vrlo dinamičan život, veliku frekvenciju ljudi i robe, ali i visokih uglednika različitih društvenih sfera. U takvim uslovima se moglo očekivati i osnivanje jedne tekije na ovom području. Broj derviških nišana u ovom i u *Zovičkom mezarju* dodatno sugerira na mogućnost njenog postojanja.

Derviški nišani *nakšibendijskog* derviškog tarikata su svi istog oblika i približno istih dimenzija, u čemu ih slijede i derviški nišani evidentirani u ovom mezarju.

Slika br 231: Derviški nišan

377 Mujezinović, M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1. str. 14.

378 Alađuz, V., *Monografija, Hadžići*, str. 125.

Nišan je iznadprosječnih dimenzija, a čini ga stan, vrat, saruk i mudževeza. Saruk je u obliku vertikalnih gužvi sa prevojem. Fine je izrade i očuvanosti. Pored mudževeze nalazi se kopča koja simbolizira završetak saruka. Ovakav turban su nosili visoki službenici osmanske uprave, ali i na drugim nivoima vlasti. Nišan, vjerovatno, obilježava mezar nekog bogatog uglednika ovog kraja. Visok je 170 cm što spada u red visokih nišana. Stan nišana je kvadratnog oblika, poprečnog presjeka 20 x 20 cm. Po vrhu stana je urađena krupna stalaktitna dekoracija. Turban čine kose gužve sa prevojem preko njih. Obim turbana je 122 cm i znatno većeg promjera od stana nišana. Izdužena prugasta mudževeza visine 20 i obima 40 cm je nadprosječne veličine.

Slika br.232: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

Nišan sa slike broj 233 je po svojim osobinama sličan prethodnom. Visok je 160 cm, po čemu spada u red visokih nišana. Presjek stana mu je 24 x 23 cm. Po vrhu stana nišana urađen je krupni stalaktitni ukras. Saruk je sačinjen od vertikalnih gužvi sa prevojem. Visok je 51, a horizontalnog promjera 49 cm, čime predstavlja najveći turban na području hadžičke općine. Na vrhu turbana nalazi se prugasta mudževeza. Pored nje se nalazi kopča. Nišan, vjerovatno, obilježava mezar nekog veoma uglednog i imućnog čovjeka, možda bega.

Slika br. 233: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

U dijelu mezarja, bliže džamiji, nalazi se poveća grupa nišana iz vremena od XVIII do XX vijeka. Na njima su tarihi ispisani arapskim pismom. Najstariji tarihi koje smo uspjeli pročitati datiraju u 1227. i 1235. hidžretsku godinu.

Uzglavni nišan, na slici br. 234, čini kvadratna prizma, vrat, turban i kavuk. Na turbanu dolaze do izražaja dva prevoja, koja idu preko kratkih vertikalnih gužvi. Uznožni nišan je valjkastog oblika, u gornjem dijelu širi nego u donjem, sa poluloptastim završetkom. Nišani su iz treće razvojne epohe. Na uzglavnom nišanu je ispisan tarih koji glasi:

„El-merhum vel magfur Sultanović Teufik bin Memiš aga, ruhićun el-fatiha (...) 1227. hidž. god., što u prevodu znači: Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Sultanović Teufik, sin Memiš-age, za njegovu dušu pruči Fatihu (...), 1813.g.“³⁷⁹

Ovaj tarih je najstariji u ovom mezarju.

Slika br. 234: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i dva prevoja

Nišan je oblika stele na dvije vode. Odlomljena je pri dnu i zavaljena, te prekrivena zemljom i naslagama trave. Preostali dio stele je visok 62 cm. Presjek joj je 19,5 x 5 cm. Na njoj se nalazi tarih ispisani u plitkom reljefu što je za stare nišane odnosno stele rijetkost:

„El-merhum vel magfuru leha Derviša bint Ismail aga Šarić, ruhine el-fatiha, ševal 1235. Sene, što znači:

Od Boga milošću darovana i kojoj su oprošteni grijesi Derviša, kći Ismail-age Šarića, za njenu dušu prouči Fatihu, ševal, 1816.g.“³⁸⁰

Slika br. 235: Stela na dvije vode

379 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

380 Ibidem.

Nišan je fine izrade i dobre očuvanosti. Turban čini saruk sa horizontalnim širokim gužvama sa kavukom na vrhu. Na sjeveroistočnoj strani nišana nalazi se tarih ispisan arapskim pismom u plitkom reljefu. „*El-merhum Dervo ibn Pašo Fejzić, ruhine el-fatih*a 1313. *Sene, što bi u prevodu značilo: Od Boga milošću darovan, Dervo sin Paše Fejzića, za njegovu dušu prouči fatihu, 1895.g.*“³⁸¹

Slika br. 236: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Navest ćemo još neke tarihe sa nišana iz ovog mezarja bez fotografija:

- o „*Merhumine Fahrija (?) Kahriman el-fatih*a sene 1334...(?). *Od Boga milošću darovanoj Fahrija (?) Kahriman, za njenu dušu prouči Fatihu, godine 1915.g.*
- o *El-merhum vel magfuru leh Šaban ili Šahman (?) bin Muhamed Kahriman ruhićun el-fatih*a 1333. *Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Šaban ili Šahman (?) sin Muhameda Kahrimana, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1914.g.*
- o *El-merhume Rabija ili Zejna, bint Mujo Šehić, ruhićun el-fatih*a, sene 1345. *Umrla Rabija ili Zejna, kći Muje Šehića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1926.g.*
- o *Ah minel mevt, El-merhum vel magfuru leh Omer ibn (...) Bašić ili Bajrić (?)*, ruhićun el-fatih 16. *Muharremul haram 1320. Ah smrti, Od boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi Omer, sin (...) Bašić ili Bajrić, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1902.g.*
- o *El-merhum Muhamed ili Muharem aga bin Pašo Fejzić 1346. Od Boga milošću darovan Dervo sin Paše Fejzića, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1927.g.*³⁸²

Zbog oštećenja neke tarihe nije bilo moguće u potpunosti pročitati.

7.6.3. „Greblje“, Luke

Luke imaju veoma dug kontinuitet života. Spominju se u prvom osmanskome popisu iz 1468/69.g. Početkom XVII vijeka u Lukama je živjelo 36 muslimana na baštinama od čega 22 su vojnici.³⁸³ Od 1841.g., pa do danas, selo Luke pripada dže-

381 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

382 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

383 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 205.

matu Pazarić, izuzev kratkog vremena krajem XIX vijeka kada su one predstavljale džemat kome su pripadale Luke i Medvjedice.³⁸⁴

Greblje se nalazi u jugozapadnom dijelu sela pored lokalnog puta Tarčin- Luke. Pokriva prostor od osam dunuma. Najviše starih bosanskih nišana nalazi se u njegovom sjeveroistočnom dijelu. Ostali stari nišani su, po grupama, locirani na području čitavog mezarja. Kod ulaza u mezarje nalaze se najvrijedniji i najstariji nišani rađeni od breče, impozantnih su dimenzija, a jedan je i ukrašen. U jugozapadnom dijelu mezarja nalazi se povećana grupa nišana iz različitih vremenskih razdoblja. Najveći broj njih je iz novijeg doba. Interesantna je činjenica da je u ovoj grupi najveći broj nišana orijentiran, približno, pravcem I – Z, što je rezultat, vjerovatno, pogreške u pravilnom određivanju njihovog pravca.

Zbog geografskog položaja izgleda malo neprirodno, ali selo Luke pripadaju džematu Pazarić. Tako je to, kažu, od pamtivijeka.³⁸⁵ Valjda zato što je, prije izgradnje puta od Pazarića do Tarčina kroz Bužine bare, put išao od Pazarića preko Deovića na Osenik, spuštao se u Luke te produžavao za Tarčin. U to vrijeme Luke i Osenik su bili vrlo blizu, a preko Deovića stizalo se brzo u Pazarić. Jedno vrijeme su koristili i isti mekteb. Na drugoj strani, od Luka do Japalaka gdje im je bila najbliža džamija bilo je nenaseljeno područje, pa se uzimala u obzir međusobna povezanost sela u jednom džematu.

Dvadesetak metara jugozapadno od ulaza u greblje nalazi se jedan ukrašeni nišan. Na južnoj bočnoj strani uzglavog nišana uklesan je *jatagan*.³⁸⁶ Sablja uklesana na nišanu simbolizira junaštvo i isticanje u ratu.³⁸⁷ Precizne je obrade što se, posebno, primjećuje kod obrade turbanu. Ima kvadratan presjek stana, vrat je valjkast, a turban čine kose (kalafat) gužve. Saruk na turbanu ima desno motanje što je vrlo rijedak slučaj i nema svoje objašnjenje. Je li u pitanju neukost ili greška tačnije, za sada ne znamo. Na turbanu se nalazi kavuk. Nišan je visok 110 cm, presjeka 21 x 12 cm, a promjer turbanu 27 cm. Uznožni nišan je stela visoka 102 cm, kvadratnog presjeka 25 x 13 cm, a njen vrh je odlomljen.

Po svemu sudeći, ovaj nišan obilježava mezar nekog bosanskog gazije, pa i sam nišan treba tretirati kao gazijski. Okvirno se može datirati u XVI na XVI vijek. Rađen je od krečnjačke breče. Orijentiran je pravcem SI – JZ.

Slika br. 237: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

384 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 14.

385 Kazivao Bužo Osman /1928/, Osenik. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

386 Stručno mišljenje mr. Bujak Edina, prof. arheologije: *Jatagan je dugi krivi nož poput sablje koji se nosi za bensilahom i sastavni dio je ratne vojničke opreme od XVI do XIX vijeka.*

387 Bešlagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 60.

Nekoliko metara od ulazne kapije mezarja, nalazi se par monumentalnih nišana koji datiraju u drugu polovinu XV ili početak XVI vijeka.³⁸⁸ Grupisani su na jednom prostoru u kome nema nišana iz drugih vremenskih perioda. Uzglavni nišan je stub kvadratnog presjeka koji završava precizno rađenim turbanom i prugastom mudževezom na njemu. Visok je 168 cm, kvadratnog presjeka 30 x 25 cm. Promjer valjkastog vrata je 23, a turban na 39 cm. Saruk čine kose, vrlo precizno rađene, gužve preko kojih ide nekoliko prevoja koji završavaju mašnom na vrhu turbana. Ovo je jedini nišan na Pazarićkom području iz grupe nišana od breče, sa turbanom u gužve, i prevojem preko njih.

Slika br.238: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

Kao uznožni nišan, zajedno sa prethodnim obilježavaju jedan mezar. Radi se o obelisku sa piramidalnim svršetkom. Vrh nišana je odlomljen pa izgleda kao prikraćena piramida. Visok je 130 cm. Stan nišana je kvadratna prizma presjeka 25 x 15,5 cm. Po vrhu stana se nalazi plastična aplikacija užeta. Sličan par nišana se nalazi na *Šehitlucima* u Grivićima.

U ovom dijelu mezarja nalazi se ukupno osam ovakvih nišana, stubova sa turbanom, rađenih od breče, i svi pripadaju jednoj vremenskoj epohi.

Desetak metara jugozapadno od navedene grupe nišana nalazi se jedinstven primjerak nišana sa oktogonalmim presjekom stana nišana.

Slika br 239: Obelisk piramidalnog završetka

388 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

Turban čine kose guste gužve sa prevojem (slika broj 240). Na turbanu je kavuk sa malom jabukom na vrhu. Može se primjetiti nesrazmjerno veći promjer turbana u odnosu na njegov stan, što nije baš česta pojava. Nišan je visok 80 cm. Stan nišana je oktogena prizma promjera 17 cm. Na jugoistočnoj strani stana nišana nalazi se neidentifikovan ukras ili tarih. Oktogonalni oblik stana ovaj nišan datira u XVI ili XVII vijek.³⁸⁹ Uznožni nišan je stela koja završava na dvije vode. Zavaljena je i utonula u zemlju.

Slika br. 240: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

U jugozapadnom dijelu mezarja, na jednom brežuljku, nalazi se par nišana koji, vjerovatno obilježavaju mezarove jednog bračnog para. Nalaze se jedan do drugog. Rađeni su od istog kamena i približno iste su veličine. Ženski nišan je stub sa kapom u obliku obrnutog fesa, a muški je stub sa turbanom.

Slika br. 241: Ženski nišan s kapom

Radi se o ženskom uzglavnom nišanu, samcu. Vjerovatno da se radi o najukrašenijem ženskom nišanu na području hadžićke općine. Ukrase čine: horizontalna bordura po vrhu stana nišana te unikatni ukrasi na kapi koji čine kompoziciju različitih geometrijskih oblika.³⁹⁰ Na kapi se nalaze i ukrasi onakvi kakvi su vezeni na ženskim kapama kao dijelu narodne nošnje. Vrlo često su to dukati i drago kamenje.³⁹¹ Na stanu nišana se nalazi prikaz djevojačkog lančića na kojem je obješen privjesak okruglog oblika što simbolizira dukat ili neki drugi ukrasni motiv primjeren ženskom lančiću. Na samom vratu je prikaz djevojačke ogrlice.

389 Traljić, S. M., *Muslimanski nagrobni spomenici*, str. 195.

390 Hasanspahić, M., *Nišani i stara mezarja na olovskom području*, str. 421.

391 Doc. dr. Dervišević, H., 17.11.2018. g.

Nišan je utonuo u zemlju. Skromnih je dimenzija. Na jugozapadnoj strani stana nišana nalazi se uklesana 1172. hidžretska godina, što odgovara 1758. godini nove ere. Po tome je drugi najstariji tarih napisan arapskim pismom na području hadžičke općine. Nišan je ukrašen cik-cak bordurom između dvije horizontalne linije, baš kao i ženski nišan do njega.

Slika br. 242: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

7.6.4. „Divov mezar“, heliodrom Ljubovčići

Ovdje se radi o jednom paru nišana, rustičnih i rudimentarnih stela. Nalaze se oko 500 metara zapadno od Ljubovčića, sa lijeve strane šumskog puta koji vodi prema Kradeniku. Nišani su ograđeni u drvenu ogradu i okrečeni.

Stele završavaju oblikom prelomljenog luka. Uzglavna stela je vjerovatno prelomljena, jer se ispred nadzemnog dijela stele nalazi, u zemlju ukopan, kameni fragment koji odgovara njenom presjeku. Stele potiču s kraja XV vijeka, i spadaju među najstarije nišane u Bosni i Hercegovini.³⁹² Na zapadnoj strani uzglavne stele nalazi se uklesana zvijezda, a na istočnoj strani uznožne urezan je polumjesec okrenut prema dole. Njegov vanjski luk se jedva primjećuje. Uzglavna stela je visoka 52 cm, presjeka 42 x 20 cm. Uznožna je visoka 80 cm, presjeka 42 x 21 cm. Stele su od krečnjaka, a orijentirane su pravcem I – Z.

Slika br. 243: „Divov mezar“ - rustične stele

Na Bjelašnici, iznad Divovog mezara, nalaze se Djevojačke stijene. Predaja kaže da je sa tih stijena skočila djevojka da bi okončala svoj život zbog nesretne ljubavi. Div je pokušao da je spasi, ali su zajedno pali i poginuli. Tamo gdje su poginuli podignuti su nišani.³⁹³

392 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 197.

393 Kazivao Maslo Halid /1967/, Budmolići. Zapisao Alađuz Vahid 2016.

7.6.5. Staro Mezarje „Vardište“, Resnik

Mezarje se nalazi u sjeveroistočnom dijelu naselja Resnik, istočno od Zavoda za zaštitu djece i omladine. U istočnom dijelu mezarja nalazi se grupa starih bosanskih nišana čiji primjerci se mogu datirati u drugu polovicu XV i početak XVI vijeka.³⁹⁴ Ovakve grupe velikih starih nišana u kojim ih je većina sa turbanom, Ibrahim Pašić datira u XVI vijek.³⁹⁵ Nišani su orijentirani u duhu islamskih propisa osim četiri para nišana, skromnih dimenzija, u južnom dijelu mezarja koji su orijentirani pravcem S – J. Ne bi se moglo reći da pripadaju ranoj fazi nišana, ali svakako stari jesu. Dva stara nišana se nalaze u zapadnom dijelu mezarja među modernim nišanima dvadesetog i dvadesetprvog vijeka. Ovome mezarju, od njegovog nastanka do danas gravitiraju naselja: Resnik, Ramići, Grude, Beganovi i Lihovci.

U središtu grupe starih nišana nalazi se par nišana relativno velikih dimenzija. Uzglavni nišan je primjer starog bosanskog nišana sa kosim gužvama bez prevoja koji su uglavnom rađeni od krečnjačke breče. Radi se o najvećem nišanu u ovome greblju. Visok je 148, a presjeka 35 x 31cm. Turban je promjera 47 cm po čemu spada među najveće turbane na području hadžićke općine. Kavuk ima obim 62 cm. Uznožni nišan je visok 104 cm, presjeka 31 x 17 cm. Uznožni nišan je oblika stele na dvije vode, rađen, takođe, od breče. Oba nišana su precizno klesani. Datiraju u ranu fazu bosanskih nišana.³⁹⁶

Slika br. 244: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Ovdje se nalazi i nekoliko nišana koji obilježavaju mezare uglednika, posjednika, trgovaca odnosno begova.³⁹⁷ Oni su karakteristični po svojoj veličini, turbanu i prugastim mudžezvezama. Svaki je ukrašen krupnim lije-po rađenim stalaktitnim ukrasima po vrhu stana nišana.

Slika. br. 245: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

394 Mujezinović M., , *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

395 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

396 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

397 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

Slika br. 246: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve s prevojem

Tipičan primjer je begovskog nišana iz XVIII ili XIX vijeka kada se turbanom obilježavala profesija ili društveni status umrlog. Turban sa vertikalnim krupnim gužvama i velikim prevojem preko njih, te prugastom mudževezom ukazuje da je umrli pripadao višem društvenom sloju.³⁹⁸ Nišan je ukrašen krupnim stalaktitnim ukrasima po vrhu stana nišana sa obručom koji razdvaja stan od vrata nišana. Visok je 175 cm i najvišočiji je u ovom mezarju. Turban čine vertikalne gužve preko kojih ide debeli prevoj. Na vrhu turbana nalazi se prugasta mudževeza. Uznožni nišan je stela koja završava u vidu prelomljenog luka.

Slika br. 247: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve s prevojem

Ovaj par nišana je sličan prethodnom. Razlika je u tome što je ovdje uzglavni nišan znatno niži (80 cm), ali ima izraženiju mudževezu. Uznožni nišan je valjčastog oblika sa završekom u obliku polulopte.

Slika br. 248: Nišan sa kavukli sarukom

Stub je kvadratnog presjeka i fine obrade. Na valjkasti vrat se nastavlja turban sa vertikalnim gužvama i prevojem preko njih. Saruk završava mašnom na vrhu turbana. Prema obliku i dimenzijama nišana, predstavlja kopiju *skopskih nišana* iz XVII vijeka.³⁹⁹ Uznožni nišan je stela koja završava na dvije vode u obliku prelomljenog luka.

7.6.6. Mezarje „Vardište“, Dragovići”

Nalazi se u južnom dijelu naselja Dragovići. Sa desne strane ulazne kapije u mezarje nalazi se nekoliko primjeraka starih nišana. Vjerovatno se ovdje nalazilo još ovakvih nišana prije izgradnje lokalnog puta i željezničke pruge prilikom čega je dio mezarja uništen.

³⁹⁸ Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

³⁹⁹ Ibidem, str. 14.

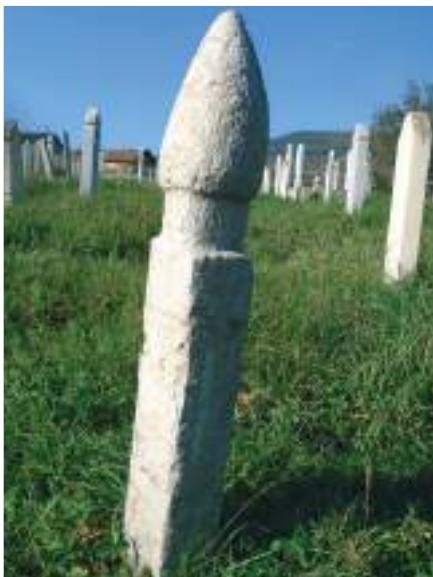
Dragovići se u historijskim izvorima spominju kao sastavni dio sela Doljani. Treba istaći da se Doljani spominju u najstarijim osmanskim defterima i da su oni pokrivali područje današnjih Doljana, Dragovića i Pazarića. Prvi put se spominju 1455. godine kao selo sa četiri rajinska doma.⁴⁰⁰ Selo Dragovići prvi put se spominje kao sastavni dio džemata Doljani 1895. godine.⁴⁰¹ Staro greblje koje se nalazilo ispod sela Doljani i Dragovići, a koje je izmješteno izgradnjom željezničke pruge, bilo je zapravo njihovo zajedničko mezarje.

Uz samu ogradu greblja, desno od ulaza u njega, nalazi se usamljen nišan sa turbanom. Neobičan je po blagim prelazima između dijelova nišana, desnom motanju saruka te obliku kavuka. Turban je izdužen i nema prevoja preko kosih gužvi. Promjer mu je 30 cm. Na vrhu turbana je, niski, kavuk promjera 16 cm. Nišan je utonuo duboko u zemlju. Možda potiče iz XVIII vijeka.

Slika br. 249: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

U središnjem dijelu mezarja nalaze se dva derviška nišana *nakšibendijskog* derviškog tarikata. Nišan sa slike broj 250 je visok 107 cm i ima nešto zašiljeniji završetak. Presjek stana je 16,5 x 11 cm. Vrat je visok 7, i obima 45 cm. Visina ćulaha je 31, promjera 56 cm. Drugi je visok 106 cm sa nešto tubastijim ćulahom. Stan je kvadratna prizma presjeka 15x11. Ćulah je visok 28, obima 64 cm.

Slika br. 250 i 251: Derviški nišani sa ćulahom

400 Šabanović, H., *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455.*, Orijentalni institut Sarajevo, 1964., str. 18.

401 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 14–15.

Slika br.252: Stub sa kavukli turbanom u gužve

Nalazi se u blizini ograde i lokalnog puta u središnjem dijelu mezarja. Nišan je grube obrade što karakterizira najstarije bosanske nišane. Zavaljen je i prekriven zemljom. Visok je 94 cm, presjeka 23x22 cm. Turban je izdužen. Visok je 31, a promjera 26 cm. Na vrhu je kavuk promjera 14 cm. Turban je postavljen direktno na stan. Izrađen je od krečnjaka.

Slika br. 253: Stub sa kavukli turbanom u gužve

Nišan je smješten u zapadnom dijelu mezarja. Bez obzira na njegovu starost očuvao je svoju čistu bjelinu krečnjaka. Gužve na turbanu su koso motane, a preko njih ide jedan prevoj. Kavuk je odlomljen. Nišan je skromnih dimenzija. Nema tariha ni ukrasa.

Visok je 55cm, kvadratnog presjeka 16x15 cm. Turban je visok 17, a horizontalnog promjera 25 cm.

7.6.7. „Oseničko greblje“, Osenik

Osenik ima veoma dugu tradiciju i kontinuitet života o čemu svjedoče memorijski spomenici iz srednjeg vijeka i veoma stara greblja. Preko Osenika je, još u rimsko doba, vodio put koji je spajao područje današnjeg Tarčina i Pazarića.⁴⁰² Prvi spomen Osenika nalazimo u Osmanskim dokumentima. U popisu 1455.g. navodi se selo *Osojna*, kao pusto selo u nahiji Tilava.⁴⁰³ Očigledno, već tada je bilo napušteno od strane njegovih srednjovjekovnih stanovnika, dobrih Bošnjana. Napuštanje sela u strahu od dolaska osmanske vlasti bilo je pojava, a ne izuzetak. Neki su se kasnije vraćali na svoje baštine. U popisima iz 1562. i 1604. godine, pored svog osnovnog naziva *Osojnik*, ima i drugi naziv – *Pridvorica*. U njemu je evidentirano čak 74 muslimanske porodice.⁴⁰⁴ *Toponim Pridvorica upućuje na sjedište vlastelina, kako samog objekta dvora, tako i zemlje oko njega koju je obrađivao u vlastitoj režiji.*⁴⁰⁵ Početkom 18. vijeka u selu *Osonik* svoje timare su imali Ibrahim-spahija i Osman-spahija sa prihodom od 3.700 odnosno 4.200 akči.⁴⁰⁶ Prema popisu iz 1841. godine selo *Osjenik*, koje pripada dže-

402 Bojanovski, I., *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmacija*, Godišnjak ANUBiH, Sarajevo, 1978., str.104, fusnota 135.

403 Šabanović, H., *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455.*, Orijentalni institut Sarajevo, 1964., str. 18.

404 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 189.

405 Mušeta-Aščerić, V., *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, Sarajevo, 2005, str. 18. i 21.

406 Skarić, V., *Popis bosanskih spahija 1711. god.*, str. 36. i 38.

matu Pazarić, broji 23 kuće, od čega 14 muslimanskih i devet kršćanskih.

Oseničko greblje je smješteno u središnjem dijelu Osenika, sa desne strane puta Pazarić-Osenik. U mezarju se nalazi nekropola od šest stećaka.⁴⁰⁷ To može da govori o kontinuitetu korištenja istog mjesta za sahranjivanje kroz dugi vremenski period. U mezarju se, na čitavom njegovom području, nalazi raštrkan jedan broj starih nišana, a najviše ih je u njegovom jugozapadnom dijelu. Karakteristika starih nišana ovog mezarja je u tome da je od devet obrađenih, kod njih šest, stan nišana valjkastog oblika, a turban se nastavlja na stan bez vrata. Kod pet nišana su kape valjkastog oblika, a tamo gdje postoji kavuk i on je valjkastog oblika. Moglo bi se reći da se u ovom mezarju nalazi dosta unikatnih nišana. Objašnjenje za turbane valjkastog oblika treba tražiti u oblicima fesa prilikom njegovog uvođenja kao obavezni dio vojničke i oficirske uniforme. Prvi oblik fesa takozvani *mahmudi* fes, koji se nosio od 1826 - 1860. godine, upravo je imao valjkast oblik.⁴⁰⁸ Naredna dva oblika fesa su imali oblik današnjeg fesa u nešto različitim proporcijama. Prema tome, valjkasti turbani na nišanima ovog mezarja mogli bi simbolizirati prvi oblik fesa iz prve polovice XIX vijeka. Međutim, velika utonulost nišana u zemlju, oblici stana nišana i kavuka, ostavlja sumnju da su oni, ipak, mnogo stariji. U tom slučaju za njihove oblike ne postoji drugo objašnjenje. Ovo je jedinstven primjer na području hadžičke općine. S druge strane, na ovim nišanima se, redovno, umjesto kićanke nalazi kavuk što nije primjereno fesu. Ova činjenica se ne bi mogla smatrati anomalijom uzrokovanom neznanjem klesara. Ta dilema će, za nas, ostati nerazjašnjena.

Po pitanju starih bosanskih nišana i njihovoj devastaciji bilježimo i jednu predaju koja se veže za Drugi svjetski rat: „Za vrijeme Drugog svjetskog rata, 1943. godine na Oseniku je duže vrijeme boravila jedna njemačka jedinica sa tridesetak vojnika. Držala je položaj u ovom mezarju. Rovove su utvrđivali masivnim starim nišanima. Do tada se ovdje nalazio jedan nišan sa izuzetno velikim turbanom, više od pola metra promjera. Od tada pa do danas nikoga nije interesovalo šta se desilo sa tim nišanom.“⁴⁰⁹

Slika br. 254: Valjkasti stub sa „mahmudi” fesom

Po svom obliku ovo je jedinstven primjerak nišana na području hadžičke općine. Ne spominje se kao takav u stručnoj literaturi. Nišan ima valjkasti stan na koji se, bez vrata, nastavlja turban, ili možda fes. I on je valjkastog oblika, ali većeg promjera od stana. Na njemu nema nikakvih tragova od gužvi ili režnjeva. Na vrhu se nalazi kavuk oblika plitke, a široke kupe. Turban najvjerojatnije predstavlja *mahmudi* fes iz prve polovice XIX vijeka, mada zbunjuje disproporcija promjera stana i fesa. Obrada kamena je vrlo loša. Uznožni nišan je takođe valjkast, a završava u obliku

407 Alađuz, V., Monografija, *Hadžići ...*, str. 89.

408 Ökçezis, M., *Turkey gravestones*.

409 Kazivao Bužo Osman /1928/, Osenik. Zabilježio Alađuz Vahid 2017.

kupe. Visina uzglavnog nišana je 43 cm, promjer stana je 19 cm, visina turbana 16 cm, a promjer 25 cm. U gornjem dijelu je nešto manjeg promjera, ali to može biti rezultat loše obrade kamena. Uznožni nišan je takođe valjkast, visine 40 i promjera 22 cm.

Slika br. 255: Aginski nišan

Nišan ima valjkasti stan na koji se, bez vrata, nastavlja valjkast aginski turban. Saruk čine desno motane gužve vrlo loše obrade. Nišan je skromnih dimenzija. Visok je 63 cm, sa promjerom stana 18 cm. Turban je visok 18, a promjera 20 cm. Kavuk je vrlo nizak (4 cm), sa promjerom od 9 cm.

Slika br. 256:
Valjkasti stub sa
„mahmudi“ fesom

Nišan je karakterističan po tome što je stan, turban i kavuka valjčastog oblika. Stan je u gornjem dijelu, neprimjetno, manjeg promjera. Nema vrata pa se fes, nešto većeg promjera, nastavlja na njega. Na fesu je valjkasti kavuk, gore ravno odsječen. Visina nišana je 35 cm. Promjer stana nišana je 14, a fesa 18 cm.

Slika br. 257:
Aginski nišan

Stan nišana je valjkastog oblika. Na njega se nastavlja turban bez vrata. Turban je također valjkastog oblika sa kosim reznjevima desnog motanja bez prevoja. Moglo bi se reći da se radi o aginskom turbanu, ali je kavuk na njemu neuobičajenog oblika. Ipak smatramo da se ovdje radi o jednom nesvakidašnjem obliku aginskog nišana. Nišan je visok 45 cm; promjer stana 22 cm. Visina turbana je 16 cm, promjera 32 cm. Kavuk ima prečnik 26 cm. Uznožni nišan je, takođe, valjkastog oblika. Od polovice prema vrhu malo se sužava. Uznožni nišan je visok 46 cm, promjera 22 cm. Nišani su od sedre.

Slika br. 258: Nišan sa oblim turbanom

Slično prethodnim nišanima, ima valjkast oblik stana i nema vrata. Na stan se nastavlja potpuno obal turban, ravne površine, bez kavuka. Unikatan je primjerak nišana na području hadžićke općine, isto kao i svi prethodno obrađeni u ovom mezarju. Visina nišana je 53 cm. Promjer stana nišana je 19, turbana 23, a kavuka 11 cm.

I ovaj nišan ima valjkasti stan nišana, a turban stoji direktno na stanju, bez vrata. Kavuk je nadprosječnih dimenzija. Nišan je rađen od sedre i dosta je oštećen. Vrlo teško je reći kojem periodu ovaj nišan pripada.

Slika br. 259: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

7.6.8. „Buturovičko greblje“, Osenik

Mezarje je smješteno u sjevernom dijelu Osenika, i ono zapravo predstavlja harem oseničke džamije. Džamija je smještena u južnom dijelu mezarja. Tu se nalazi i jedan stećak sljemenjak s postoljem. Stari bosanski nišani se nalaze u zapadnom dijelu mezarja. Ovuda prolazi put koji se koristi stotinama godina pa su i umrli kopani uz njega. Uz istočnu i sjevernu stranu ograde nalazi se, takođe, nekoliko starih nišana. Ovdje se ne može naći šehidskih-gazijskih nišana s početka osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, ali ima drugih nišana koji svjedoče kontinuitet života do danas.

Desetak metara sjeverno od džamije nalazi se jedan nišan neobičnog turbana. Čini ga nekoliko horizontalnih gužvi preko kojih ide prevoj. Veličina turbana je nesrazmjerna stanju nišana i on nadmoćno dominira. Na području hadžićke općine jako je malo ovakvih nišana. Izrađen je od krečnjačke breče i pripada vremenu od XVII do početka XIX vijeka.

Slika br 260: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

Slika br. 261: Nišan janjičarskih aga sa mudžaveze čatal turbanom

Nišan janjičarskih aga sa mudžaveze čatal turbanom⁴¹⁰ je specifičan po tome što na turbanu ima udubljenje sa donje i sa gornje strane turbana, a to se ponavlja i na suprotnoj strani turbana. Donji dio čatal udubljenja na sebi nosi vertikalne pruge koje odgovaraju prugama na mudžavezi. Obzirom da je mudžaveza odlomljena može se s razlogom pretpostaviti da se radi o prugastoj mudžavezi koja se produžava u tanjem donjem dijelu nišana.⁴¹¹ Turban ovog nišana jako liči turbanima na dva nišana u mezarju Odžak kod Tarčina. Oni obilježavaju mezare janjičarskih aga.⁴¹² Stan nišana po vrhu ima borduru u vidu cik-cak linije.

Slika br. 262: Nišan sa mudžaveze turbanom u gužve i prevojem

Nalazi se u zapadnom dijelu mezarja. Fine je klesarske obrade. Stan nišana je kvadratnog presjeka kao i vrat s tim što su na vratu ivice zaobljene. Turban čine široke, a plitke vertikalne gužve preko kojih ide dijagonalni prevoj. Na turbanu je prugasta mudžaveza. Na južnoj strani turbana, ispod prevoja, nalazi se kvrga, neki je zovu i mašna (kojom se završava saruk). Prema vrsti nišana i obliku turbana vjerovatno pripada nekom od mjesnih uglednika (posjednika, trgovaca, hadžija, begova) iz XVIII vijeka.⁴¹³

410 Ihsanoglu, E., (priređivač), *Historija Osmanske države i civilizacije*, knj. I, Orijentalni institut Sarajevo, 2004., str. 61, slika br. 79. (Dalje: Ihsanoglu, E., *Historija Osmanske države i civilizacije*, knj. I)

411 Slična dva nišana, ali mnogo ljepše izrade nalaze se u mezarju u Odžaku kod Tarčina.

412 Ihsanoglu, E., *Historija Osmanske države i civilizacije*, knj. I, str. 61, slika br. 79.

413 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

Nišan je karakterističan po tome što je turban postavljen direktno na stan nišana čime se on svrstava u vrlo stare nišane.⁴¹⁴ Vrijeme mu je nanijelo značajna oštećenja. Zbog toga je vrlo teško definisati i vrstu turbana.

Slika br. 263: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Stela od krečnjaka čija obrada je vrlo loše kvalitete. Završava na dvije vode sa pomalo povijenim stranama krova. Na jugozapadnoj strani stele nalaze se ukrasi sačinjeni od geometrijskih elemenata. U središnjem dijelu nalazi se manji kvadrat u drugom većem kvadratu, a iznad njega do granice sa stranicama krova uklesana je cik-cak linija koja spaja dvije horizontalne linije. Iznad njih, do vrha krova, uklesane su tri horizontalne linije. Sve ivice su zaobljene. Zovu ga *djevojački nišan*.⁴¹⁵

Slika br. 264: Rustična stela na dvije vode

7.6.9. „Djevojačko greblje“, Osenik

Nalazi se sa lijeve strane puta Osenik - Luke, a preko puta Buturovičkog greblja. Ovdje se danas ne nalazi mezarje, ali Osman Bužo još uvijek čuva na jednoj gomili ostatke od nišana koji su se tu nalazili, i priča: „Jednom davno ovdje su se susreli dvoji, namli, svatovi i nisu ni jedni htjeli da se sklone sa tijesnog puta da oni drugi prođu. Tako je došlo do međusobnog obračuna u kojem je bilo poginulih. Njima su ovdje podignuti nišani. Dok sam ja živ [nastavlja Osman] čuvat ću ih, a ostavit ću u amanet i mojim nasljednicima istu obavezu.“⁴¹⁶

Slika br. 265: Ostaci svatovskih nišana

Slika br. 266: Jedini uspravni svatovski nišan

414 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

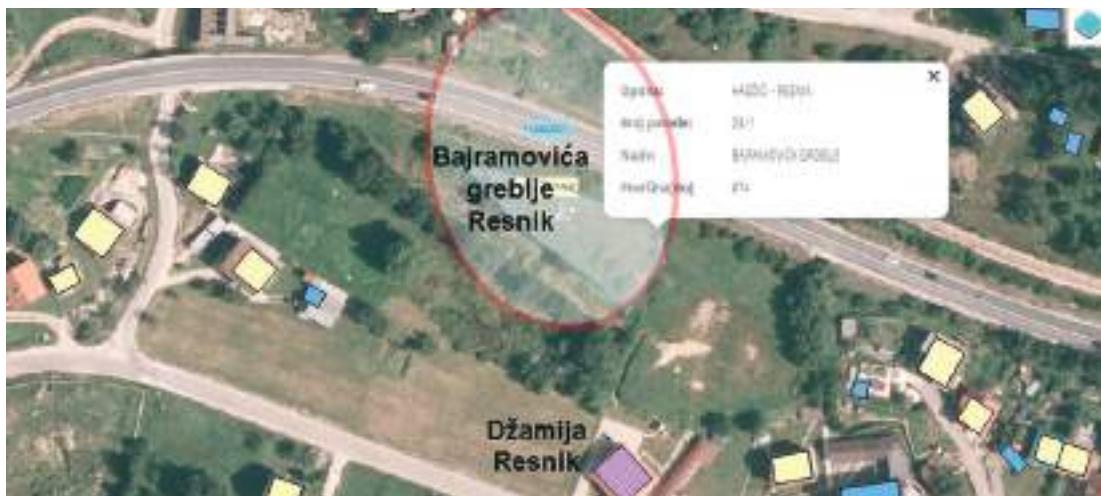
415 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 179.

416 Kazivao Bužo Osman /1928/, Osenik. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

Nišan je prelomljen tako da se može zaključiti, samo, da se radi o stubu kvadratnog presjeka. Fine je izrade i oštih ivica. Fragmenti drugih polomljenih nišana ukazuju na veoma lošu obradu. Nema dovoljno elemenata da bi se mogli datirati.

7.6.10. „Bajramovića greblje“, Resnik

Bajramovića greblje se nalazilo sjeverozapadno od današnje džamije u Resniku. Pokrivalo je lokalitet preko koga je prošao novi magistralni put. Ono je bilo porodično greblje, ali je familija Bajramovića iščezla zbog izostajanja rađanja muške djece koja bi nastavila porodično stablo po prezimenu. Izgradnjom magistralnog puta, uništeno je nekoliko pari nišana koji su se ovdje nalazili.

Slika br. 267: FGU mapa sa obilježenim „Bajramovića grebljem“

7.7. Džemat Lokve

Lokve se prvi put spominju u sidžilu 1555 – 1558. godine kao čifluk kneza Petra, sina Obrenova.⁴¹⁷ Polovicu toga zemljišta tada je držao, kao nasljedstvo iza oca, neki Husejn koji je bio jedan od prvih konvertita ovog kraja. Pravo tesarufa je prodao nekom Hasanu, sinu Ilijasa. U istom sidžilu se spominje kao kupac i Ahmed spahija, koji je to zemljište, navodno kupio za 1.200 akči, pa onda ustupio za 1.400 akči nekom Timur-hanu, sinu Hizirovom.⁴¹⁸ U popisu 1468. godine u Lokvama je evidentirano 14 kuća sa prihodom od 1.008 akči, a 875 hidž.god. (1470. g.) dato je na upravljanje ocu ulufedži baše Sulejman bega.⁴¹⁹ Ovo ga svrstava u red većih sela u nahiji Gradčac. Lokve su bile u hasu bosanskog sandžakbega Isa-bega. Iz popisa 1604. godine se vidi da je ono u međuvremenu doživjelo urbani i ekonomski napredak. Pored baštinskih imanja evidentirani su i čifluci i zijameti. Godine 1711. Lokve su bile timar spahije Jusufa, sa prihodom od 6300 akči.⁴²⁰ S vremenom se Sarajevo snažno razvijalo i post-

417 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 80.

418 Ibidem.

419 *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1668/69.g.*, str. 52.

420 Skarić, V., *Popis spahija bosanskog sandžaka, 1711.*, str. 37.

alo jako urbano područje, te ekonomski, politički i vojni centar. To se istim tempom negativno odražavalo na sela i džemate koji su se nalazili na periferiji. Tako se desilo i sa Lokvama. Od jačih sela u nahiji Gradčac postale su prosječno selo, tako da 1841. godine broje svega 19 kuća. Pripadale su džematu Pazarić. U austrougarskom periodu Lokve zadržavaju status prosječnog sela. Prema popisu iz 1879. godine imale su 32 kuće sa 231 stanovnikom, 1885. godine 38 kuća sa 249 stanovnika, 1895. godine 42 kuće sa 301 stanovnikom, a 1910. godine Lokve su imale 50 domaćinstava sa 426 stanovnika.⁴²¹ Danas džematu Lokve pripadaju Gradac i Donji Zovik.

7.7.1. „Svatovsko greblje“, Hambare, Lokve

Mezarje se nalazi u sjeverozapadnom dijelu sela, oko 200 metara jugozapadno od lokalnog puta Zovik-Lokve, na jednom uzvišenju gdje se račvaju prilazni putevi porodičnim imanjima. Ovdje se nalaze nišani koji obilježavaju četiri mezara. Jedan nišan je sa turbanom, a ostalo su stare rustične stele sa ukrasima. Po svojim karakteristikama spadaju u red najstarijih nišana u Bosni i Hercegovini.⁴²²

Narodna predaja o sukobu dvojih svatova primjenjiva je i za ovo greblje. Ovaj lokalitet se u narodu zove još i *Kamenovi*⁴²³

Na ovom mjestu su se u osmansko doba nalazili hambari i drugi gospodarski objekti po čemu je lokalitet i dobio ime. Oni su pripadali nekom visokom osmanskom velikodostojniku koji je imao dvor 500 metara jugozapadno od Lokava pored puta prema Pratači. Taj lokalitet se i danas zove *Dvora*.⁴²⁴

Rustična stela s kraja XV ili početka XVI vijeka smještena je u zapadnom dijelu greblja. U donjem dijelu je nešto uža u odnosu na gornji dio, a završava na dvije vode. Prelomljena je na dva dijela.⁴²⁵ Jedina u ovom mezarju ima orijentaciju I – Z. U gornjem dijelu je urezan krug promjera 25 cm, koji simbolizira sunce.⁴²⁶ Ispod je uklesan polumjesec istog promjera, okrenut prema jugu.

Visina stele je 76 cm sa poprečnim presjekom 36 x 14 cm, u gornjem, i 28 x 14 cm, u donjem dijelu.

Slika br. 268: Rustična stela

421 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 187.

422 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

423 Kazivao Šehić Edhem /1931/, Lokve. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

424 Kazivali Kadić, Muhamed, /1965/, Resnik, i Ejubović Osman, Zovik. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

425 Čizmić Derviš iz Lokava ga je, poslije zadnjeg rata, učvrstio željeznim profilima kako ne bi doživio dalju devastaciju. (Kazivao Šehić Edhem /1931/, Lokve. Zapisao Alađuz Vahid 2017.)

426 Bešlagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*, str. 164 i 171.

Slika br. 269: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uzglavni nišan je visok 115 cm. Kvadratne je osnove sa presjekom 24 x 16 cm. Turban čine lijevo motane kose gužve bez prevoja. Promjer turbana je 30 cm. Kavuk je odlomljen. Uznožni nišan je u obliku stele na dvije vode. Visoka je 60 cm, presjeka 29 x 9 cm. Nišani su izrađeni od krečnjačke breče. Orijentirani su pravcem SI - JZ

Slika br. 270: Rustične stele

U istočnom dijelu mezarja nalaze se dvije rustične stele od kojih je jedna ukrašena sa četiri strane. Uzglavna je prelomljena na pola. Njen gornji dio je zasaden uz donji, koji je ostao u zemlji. Uznožna stela je integralna. Obje završavaju na dvije vode. Raspon između stela je više od 2,5 metara. Na jugozapadnoj strani uzglavnog nišana urezana je, u plitkom reljefu, figura kućice sa tri kruga u njoj, a na objema stranama krova uklesano je kvadratno udubljenje i u njemu po dvije polujabuke. Na jugoistočnoj bočnoj strani uklesan je mač sa štitnikom. Identična kvadratna udubljenja sa po dvije polujabuke, na strani krova stele, evidentirane su na jednoj rustičnoj steli u *Svatovskom greblju* na Raglju. Takođe, identični ukrasi, kruga (sunca) i polumjeseca sa rustične stele u ovom greblju, evidentirani su na rustičnoj steli na Raglju. Očigledno neka veza između ova dva greblja postoji.

Slika br. 271: Bočni ukrasi na rustičnoj steli

Slika br. 272: Ukrasi na krovnim stranama

7.7.2. Šehidsko mezarje „Herica“, kod Lokava

Jedan kilometar jugozapadno od sela Lokve, sa lijeve strane puta za Prataču, nalazi se greblje sa četiri mezara. Tri su obilježena nišanima ili santračem, a četvrti amorfnim kamenovima. Jedan od nišana je ukrašen kijačom. Mezarje datira u XV ili XVI vijek.

Slika br. 273: Pogled na mezarje „Herica“

Mezari i nišani nad njima na ovom šehitluku imaju izuzetan značaj, priča Osman Ejubović i kratko dodaje: *Ovdje leže čuvari Igmana iz davnih vremena, još i prije dolaska Osmanlija u Bosnu. Ovdje se nalazi mezar Iguman dede.*⁴²⁷

Mezarje je ograđeno betonskim stubovima i visokom plastificiranom žičanom mrežom.⁴²⁸

Slika br. 274: Nišan sa turbanom u gužve

Slika br. 275: Ukrašen u vidu kijače

427 Kazivao Ejubović Osman /1954/, Zovik. Zapisao Alađuz Vahid 2017. Titule „dede“ i „baba“ označavaju najviši položaj u derviškom redu. Titule je ustanovio Sersam Ali-baba u XVI vijeku. Umro je 1589.g. (Izvor: dr. Samir Beglerović, http://znaci.com/nas_dijalog/pitanja/art354_0.html 11.11.2017.)

428 Ograđivanje je finasirao Gušić Mehmed iz Sarajeva, koji ima vikendicu i imanje u Dvorama, nedaleko od mezarja. Naime, prema njegovu kazivanju, usnio je san kako ograđuje mezarje, što je shvatio kao *poruku i zadatak*, pa je nedugo nakod toga organizovao i finasirao njegovo ograđivanje. (Kazivao Šehić Edhem /1931/, Lokve. Zapisao Alađuz Vahid 2017.)

Uzglavni nišan (slika broj 275) je impozantnih dimenzija, a turban je jedinstven. Saruk turbana čine horizontalne široke gužve, a svaka od njih je dijagonalno presječena po cik-cak principu. Preko njih se nalazi široki prevoj, a na vrhu turbana je kavuk. Na jugoistočnoj strani nišana nalazi se plastična aplikacija kijače ili čomage. Nišan je visok 130 cm, kvadratnog presjeka 28 x 22 cm. Turban ima promjer 34 cm. Uznožni nišan je u obliku obeliska sa piramidalnim svršetkom. Visok je 104 cm, kvadratnog je presjeka 30 x 24 cm. Mezar je orijentiran pravcem SI – JZ. Nišani su od krečnjaka. Spadaju u red nišana iz rane faze razvoja, odnosno druge polovice XV i početka XVI vijeka.

Dva metra istočno od prethodnog nalazi se i drugi par nišana. Mezar koji obilježavaju ograđen je santračem 300 x 150 cm. Uzglavni nišan je kvadratni stub na kojem je odlomljen turban. Visok je 76 cm, kvadratnog presjeka 23,5 x 18 cm. Uznožni nišan je stela koja završava na dvije vode. Visoka je 88 cm, presjeka 26,5 x 12,5 cm. Razmak između nišana je 280 cm. Nišani su od krečnjaka, a orijentirani su SI – JZ.

Slika br. 276: Nišan sa turbanom

Slika br. 277: Ostaci stele i santrača

Mezar je ograđen santračem dimenzija 130 x 180 cm. Na mjestu gdje se nalazio uzglavni nišan nalazi se uklesana pravougaona rupa u santraču. Mada se očigledno radi o rupi namjenjenoj za usadivanje nišana. Narodno vjerovanje je

da ona služi da se u nju, za Allahovu dž.š. milost, ostavlja kabur sadaka.⁴²⁹ Ostaci zadnjeg nišana imaju presjek 33 x 14 cm. Prema veličini ležišta za uzglavni nišan moglo bi se zaključiti da je nišan bio većih dimenzija. Pored toga, kad se uzme u obzir činjenica da je mezar ograđen santračem i da su ostaci zadnjeg nišana, takođe, većih dimenzija, može se pretpostaviti da mezar pripada nekom visokom ugledniku ili vrlo bogatom čovjeku. Mezar je orijentiran kao i druga dva u ovom mezarju.

⁴²⁹ Kazivao Ejubović Osman /1954/, Zovik. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

U sjevernom dijelu mezarja nalazi se poredano kamenje u krug koje simbolizira santrač, a po predaji tu se nalazi mezar žene koja je umrla u vrijeme trudnoće.⁴³⁰

Slika br. 278: Improvizovani santrač

7.7.3. Nekropola stećaka „Grebčanica“, Lokve

U sastavu nekropole stećaka *Grebčanica* u Lokvama nalazi se i jedan nišan u obliku stuba. U literaturi se spominje naziv *uspravni stećak*, *hrišćanski nišan* ili samo *nišan*. Đoko Mazalić i Šefik Bešliagić ih redovito zovu *hrišćanski nišan* mada on to uvijek i nije. Takav slučaj je, recimo sa *hrišćanskim nišanom* kod Kremenika u Travničkom Polju, iz druge polovice XV vijeka, ili Malom Mošunju kod Travnika.⁴³¹ I sam autor navodi da na njima nema nikakvih obilježja koja sugeriraju vjersku ili etničku pripadnost, ali ih naziva *hrišćanski*. Takav je i ovaj naš nišan u *Grebčanama*. Nema vjerskih simbola na njemu, ali ima ukrase koji su svojstveni starim bosanskim nišanima iz rane faze nastanka nišana u Bosni. Zato smatramo da takve nišane neopravdano neki nazivaju *hrišćanski*. Oni su, jednostavno, bosanski nišani u obliku stuba. Na kojima se nalaze vjerska obilježja primjereno im je dati takav atribut. Dilema se javlja u činjenici da muslimanski nišani dolaze uvijek u paru, dok su stubovi – nišani iz druge polovice XV vijeka najčešće sami. To jeste pravilo, međutim: „Prvi muslimanski nišani u Bosni nad muslimanske grobove takođe dolaze u jednini. Kao i stećci, postavljeni su kao jedan nadgrobnik iznad mezara, kao uzglavni biljeg nad grobom umrlog.“⁴³² Takav je nišan sa turbanom u gužve u Raštelici kod Tarčina i na Han-Ploči kod Kiseljaka, a ima ih širom Bosne i Hercegovine. S druge strane Šefik Bešliagić je na više mjesta pronašao po dva kamena stuba (uspravna stećka) iz XV vijeka koji obilježavaju jedan mezar što je, zapravo, imitacija nišana u paru.⁴³³

Nažalost, ovom nišanu nedostaje završetak, koji bi pokazao o čemu se ovdje radi. Očigledno je da obilježava mezar jednog od prvih konvertita ovog sela po dolasku osmanske vlasti u Bosnu i Hercegovinu, čija porodica je odlučila da ga ukopa na mjesto gdje su se kopali njegovi preci.

Na zapadnoj strani nišana urezan je krug, a ispod njega polumjesec okrenut prema sjeveru. Na južnoj strani je urezan luk i strijela zapeta u pravcu juga. Visina nišana je 65 cm; presjek: 25 x 22 cm.

Slika br. 279: Rudimentarni bosanski nišan-stub

430 Kazivao Ejubović Osman /1954/, Zovik. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

431 Mazalić, Đ., *Hrišćanski nišani u okolini Travnika*, Naše starine, knj. IV Sarajevo, 1957., str. 99-100.

432 Ibidem, str. 45.

433 Bešliagić, Š., *Stećci, kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982., str. 531

Vertikalne ivice su oborene kao kod jednog broja najstarijih nišana.

7.7.4. „Šehidski nišan“, Gradac

Nišan se nalazi između korita rijeke Zujevine i lokalnog puta, na oko 180 metara uzvodno od mjesnog mezarja u Gradcu. Prema kazivanju Šehić Nihada: „Nišan se nalazio četrdesetak metara uzvodno od njegovog sadašnjeg mjesta, na lijevoj obali rijeke Zujevine. Kako je voda podkopavala obalu nišan je pao i slomio se. Vremenom ga je voda pomjerala da bi se zaustavio uz obalu nedaleko od mjesta gdje se sada nalazi. Mještani su ga izvadili iz vode i na obali rijeke usadili. Obzirom da je bio polomljen izradili su metalno kućište kojim je nišan sastavljen i sačuvan u kompaktnom stanju.“⁴³⁴

Nišan je visok 195 cm, presjeka 30x25 cm. Vrat je visok 14, a promjera 25 cm. Turban ima promjer 32 cm ili obim 113 cm. Mještani ga zovu šehidski nišan. Na njemu nema ukrasa.

Slika br. 280: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

7.7.5. Mezarje „Zagrebica“, Lokve

Mezarje se nalazi u sjeveroistočnom dijelu sela. Podijeljeno je na dva dijela putom Lokve - Kasatići. U njemu se nalazi značajan broj starih bosanskih nišana, posebno u gornjem greblju. Historijski izvori govore da su ovim selom u osmansko doba gospodarili i u njemu živjeli neki osmanski velikodostojnici i posjednici, ali to ne potvrđuju oblici starih bosanskih nišana. U ovom mezarju se ne može naći nišana iz rane faze njihovog nastanka, niti nišana mjesnih uglednika, trgovaca, hadžija, spahija ili begova, iz drugih vremenskih razdoblja. Svega jedan turban na nišanu upućuje na kapu posjednika, hadžije ili trgovca i jedan na aginski turban. Dva nišana su bez vrata što bi ih moglo svrstati u ranu fazu nišana.

Vrlo rijedak je primjerak valjkastog turbana na nišanu sa kvadratnim presjekom stana. Turban je visok 15 i promjera 15 cm. Na valjkastoj kapi nalazi se velika polulopta. Visoka je svega nekoliko centimetara, a promjer joj je 10 cm, što je u odnosu na promjer turbana relativno veliko. Nišan je lošeg kvaliteta izrade. Skromnih je dimenzija. Sličan je nišanima sa valjkastim turbanom u *Oseničkom greblju*.

Slika br. 281: Nišan sa valjkastim turbanom

434 Kazivao Šehić Nihad /1964/ Hadžići. Zapisao Alađuz Vahid 2016.

Slika br 282: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem - kopija skopskog nišana

Neobičan je po tome što je turban predominantan. Stan nišana je vrlo malih dimenzija, 9x9,5 cm, dok je promjer turbana 28 cm, dakle tri puta veći. Ovaj omjer stana i turbana je jedinstven na području Hadžića. Turban čine vertikalne gužve sa prevojem preko njih koji završava mašnom na vrhu saruka. Na njemu je prugasta mudževeza. Prema obliku i dimenzijama nišan je kopija *skopskih nišana*. Mogao bi obilježavati kabur i nekoga hadžije.⁴³⁵

Slika br. 283: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Kvadratnog je presjeka stan nišana, na koji se nastavlja vrat, a na njega turban sa vertikalnim gužvama i prevojem preko njih. Saruk se na vrhu završava mašnom. Uznožni nišan je u obliku stele koja završava oblikom prelomljenog luka. Nišan svojim oblikom i dimenzijama te nedostatku tariha na njemu, podsjeća na kopiju *skopskih nišana* iz XVII vijeka.⁴³⁶ Na stanu se nalazi imitacija stalaktitnog ukrasa u vidu cik-cak linije.

Slika br. 284: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve sa prevojem, mlađe doba

Nišan je fine izrade. Stan je kvadratnog presjeka 18 x15 cm. Turban je okrugao (burme saruk) promjera 27 cm. Čine ga vertikalne gužve sa prevojem. Mudževeza je prugasta sa vrlo širokim poljima. Stiče se dojam da su polja koja čine mudževezu nastavak vertikalnih gužvi turbana.

435 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 197.

436 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

Slika br. 285: Aginski nišan

Karakterističan je po valjkastom turbanu na kojem su trake, koje simboliziraju namotaje saruka samo naznačene urezanim linijama. Imaju desno motanje. Po obliku turbana moglo bi se reći da se radi o aginskom turbanu. Kavuk je relativno veliki. Nišani su loše izrade.

Slika br. 286: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Jedan je od nišana bez vrata zbog čega bi mogao biti vrlo star. Pored toga i njegova izrada je vrlo primitivna. Stan je kvadratnog presjeka, a turban ima ovalan oblik sa skoro vertikalnim režnjevima bez prevoja. Uznožni nišan je oblika stele koja završava prelomljenim lukom.

Slika br. 287: Stele

Nalaze se u središnjem dijelu donjeg mezarja sa još nekoliko pari stela. Oba nišana imaju oblik stele. Završavaju u obliku prelomljenog luka, jedinstvene u ovom mezarju jer su rađene od krečnjačke breče i spadaju u vrijeme XVI/XVII vijek. Stele završavaju na dvije vode. Uzglavna stela je visoka 67, sa presjekom 24 x 7 cm. Visina uznožne je 43 cm, a presjeka 22 x 7 cm.

Slika br. 288: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Stub je kvadratnog presjeka zaobljenih vertikalnih ivica, a na njega se, bez vrata, nastavlja veliki turban kojeg čine kose gužve bez prevoja. Na turbanu se nalazi kavuk. Nišan je vrlo star.

U ovom mezarju se nalaze četiri nišana rađena od zelenog andezitnog tufa. Nišani rađeni od ovog kamena označavaju kabure muhadžira koji su došli iz Undurije (Ugarske) nakon što su se Osmanlije povukle iz nje. Zato ih nazivamo *undurski nišani*.⁴³⁷ Na nekima nema nikakvih ukrasa i natpisa, a na drugim se nalazi upisana samo godina podizanja. Vrlo su stari.

Slika br. 289: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve

Nišan je jedinstven na području hadžičke općine. Fine je izrade i dobro očuvan. Turban čine kose gužve bez prevoja. Nišan nema vrata. Prugasta mudževeza je nadprosječno visoka. Na vanjskoj strani stana nišana u pravougaonom polju je uklesana 1198. hidž. godina, odnosno 1784. godina nove ere.

Slika br. 290: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve sa prevojima

Stan nišana je kvadratnog presjeka. Turban čine kose guste gužve (burme turban). Prugasta mudževeza je urađena vrlo preciznim oblikovanjem kamena. Na vrhu mudževeze nalazi se polulopta. To je njegova posebnost u odnosu na druge nišane. Nišan je izrađen od zelenog andezitnog tufa.

Na kraju popisa starih nišana u ovom mezarju prezentirat ćemo i dva nišana koji nisu iz te kategorije, ali ima razloga za to. Jedan od njih je relativno visok, sa vrlo dugim tarihom ispisanim vrlo lijepim i precizno klesanim harfovima. Nažalost, prelomljen je na dva dijela. Drugi nišan je značajan iz razloga što se sumnja u njegovu pripadnost.

Uzglavni nišan ima kvadratan presjek, vrat valjkast, a na vratu se nalazi fes sa kićankom. Na jugozapadnoj strani nišana nalazi se tarih u kome piše:

„*El-merhum Vejsil ibn Salih ruhićun El-Fatiha 1337. sene Joldo,*

*Prevod: Od Boga milošću darovan Vejsil, sin Salihov, za njegovu dušu prouči Fatihu, 1919.g.*⁴³⁸

Vejsil je potomak bogate porodice Saliha Jolde. Imali su velike posjede i dobro živjeli. Vejsil nije bio baš veliki radnik. Više je volio provod.

Slika br. 291: Nišan sa fesom

437 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 197.

438 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

To je isti onaj Vejsil kojeg opisuje Enver Čolaković u romanu *Lokljani*.⁴³⁹ Završetak nišana u obliku fesa ne indicira Vejsilovu pripadnost vjerskoj službi, kako neki misle. Fes je u to doba bio uobičajen oblik završetka muslimanskog nišana. To možemo vidjeti na mjesnom mezarju u Raštelici i Grivićima.

Slika br. 292: Nišan sa fesom

Nišan je pravougaonog presjeka na čiji vrat se nastavlja lijepo klesani fes sa kićankom. Uzglavni nišan je prelomljen na dva dijela. Donji dio je ostao usađen u zemlju, a gornji prislonjen uz njega. Na njemu se nalazi tarih u kojem stoji: „Huvel Hajjul Baki, El-merhum vel magfur, ruhićun El-fatiha, Mustafa Šehić, 2. zul-hidždže 1356. sene mate, Prevod: On je Živi i Vječni, Od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi, za njegovu dušu prouči Fatihu, Mustafa Šehić, umro 2. zul-hidžreta, 1937.g.“⁴⁴⁰

7.7.6. „Gradački mezar“, Gradac

Mezarje se nalazi u naselju Gradac između lokalnog asfaltnog puta i rijeke Zujevine. Drugi dio mezarja se nalazi sa druge strane puta. Mezarje je izgradnjom modernog puta, šezdesetih godina prošlog vijeka, podijeljeno na dva dijela. Prije toga je gradački put prolazio između rijeke Zujevine i mezarja.⁴⁴¹ U oba dijela nalazi se ukupno dvadesetak starih nišana među kojima je najveći broj amorfnih. Ovo je jedino mezarje na području hadžičke općine u kojem dominiraju amorfni nišani. Međutim ovdje se ne radi o manjim amorfnim nišanima kakvi se pojavljuju drugdje. Ne postoji logično objašnjenje zašto je to tako. Svi oni su nadprosječnih dimenzija. U mezarju se nalazi svega nekoliko starih bosanskih nišana postavljenih do XX vijeka. Među njima su i tri nišana sličnih dimenzija i izgledaju kao prethodno opisani.

Pojam Gradac se spominje, 1355, pa 1378. godine.⁴⁴² Selo Gradac ima dugu tradiciju življenja. U srednjem vijeku je bio centar župe, a u njemu se nalazila i crkva. Popisom iz 1468/69. god. selo Gradac se spominje kao centar nahije *Gradčac*, koja pokriva područje od Mostarskog raskršća do Ivana i od Sastavaka do Bjelašnice. Gradac je tada bio u hasu Isa-bega, sa deset kuća i dva mlina.⁴⁴³ Jačanjem Sarajeva kao političkog, vojnog i trgovačkog centra nahija *Gradčac* se gasi i pripaja sarajevskoj nahiji, a Gradac s vremenom gubi na svom značaju. Od tada se više ne pojavljuje ni u jednom osmanskome popisu, kao ni u popisima austrougarske vlasti.

439 Kazivao Joldo Mehmed /1934/, Lokve. Zapisao Alađuz Vahid 2016.

440 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

441 Kazivao Šehić Osman /1947/ Gradac. Zapisao Alađuz Vahid 2018.

442 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 133-134.

443 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna 1468/69.*, str. 51.

Slika br 293: Amorfnе stele

Obje stele su oštećene, kao što je i većina njih u ovom mezarju. Sve su rađene od krečnjaka. Uzglavna stela je visoka 72 cm, presjeka 40 x 22 cm. Uznožna je visoka 55 cm, presjeka 25 x 23 cm. Orijentirane su SI – JZ.

Nišan sa kavukli turbanom nalazi se u sjeverozapadnom dijelu mezarja. Stan nišana je kvadratna prizma, na koju se nastavlja vrat pa turban sa kavukom, koji je odlomljen. Na turbanu se nalaze vertikalni reznjevi sa prevojem. S obzirom na izgled i dimenzije moglo bi se reći da se radi o kopiji *skopskih nišana* iz XVII vijeka ili kasnije.⁴⁴⁴

Slika br. 294: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

7.7.7. „Ramin greb“, Mrtvanje - Bjelašnica

Ovdje se nalazi jedan mezar obilježen sa dva niska nišana. Po predanju, ime je dobio po nekom junaku Rami iz sela Lokve, koji je ovdje poginuo u borbi protiv hajduka pred kraj osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Hajduci su tada pljačkali karavane, ali kad nije bilo karavana, pljačkali su sela. Tako su došli pljačkati stanovnike sela Lokve, a mještani se organizovali pa potjerali hajduke iz sela. Gonili su ih do pred Mrtvanje, gdje su ih sustigli, pa je nastala bitka. U toj bici poginuo je izvjesni Ramo. Mještani su ga tu ukopali i napravili nišane koji se i danas nalaze ovdje.⁴⁴⁵

Slika br. 295: „Ramin greb“, Bjelašnica (foto: Čiko Nihad)

444 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

445 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 128.

7.7.8. „Greblje“, Crepljani

Greblje pokriva površinu 150 x 10 metara, koja se pruža duž puta Lokve – Kasatići. Rijedak je slučaj da se u katastarskim knjigama koristi termin *greblje*, što svakako ima određenu simboliku. Uznožni nišani na ovom lokalitetu evidentirani su u proljeće 2015.godine u sjevernom dijelu greblja. Sudeći po jednom nišanu oktogonalnog oblika mezarje je staro do 400 godina.⁴⁴⁶ Nažalost, danas ovi nišani više ne postoje. Savremenom urbanizacijom Crepljana mezarje je nestalo.

Slika br. 296: Polomljeni nišani u proljeće 2015.g.

446 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

*„On daruje znanje onome kome hoće, a onaj kome je znanje darovano - darovan je blagom neizmjernim. A shvatiti mogu samo oni koji su razumom obdareni.“
(Kur'an , sura El-Bekare 269)*

STARI BOSANSKI NIŠANI TARČINSKE REGIJE

7.8. Džemat Trzanj

Trzan ili trizna je naziv za prostor u sastavu jednog sela gdje su se odvijale zabave i takmičenja. Prema V. Skariću, riječ *trizna* je staroruskog porijekla, koju je neko zalutalo pleme iz te grupacije zajedno sa starim slovenima donijelo na ovo područje. Zbog toga ova riječ ima ograničenu geografsku upotrebu samo na područje centralne Bosne.⁴⁴⁷ Na području Sarajeva i okoline postoje samo četiri sela ili mahale sa takvim imenom ili nazivom.⁴⁴⁸ Među njima je i hadžičko naselje, sada mjesna zajednica odnosno džemat Trzanj. Trzanj, kao naselje, u pisanim izvorima se javlja kasno. Nema tragova srednjovjekovnog života niti se spominje u osmanskim i austrougarskim popisima. Danas je Trzanj sjedište istoimenog džemata kome još pripadaju Duranovići i Korča, sa oko 250 domaćinstava. U vjerskom pogledu uvijek je pripadao džematu Korča koji je egzistirao od izgradnje prve džamije u Korči, 1172. godine po Hidžri, odnosno 1758/59. g.,⁴⁴⁹ pa do njenog prenošenja na Trzanj 1966. godine. Kasnije se uspostavlja džemat Trzanj koji je pokrивao sva sela od Korče do Duranovića, Orahovicu i Vukoviće. Nakon izgradnje džamije u Raštelici formiran je i novi džemat vezan za nju. U džematu Trzanj ostaju Korča, Odžak, Češće i Duranovići. Na njegovom području evidentirano je sedam mezarja – grebalja.

7.8.1. Mjesno mezarje „Trzanj“

Mezarje se nalazi u haremu trzanske džamije istočno od sela Trzanj. Postoji od pojave prvih bosanskih nišana do danas. To potvrđuje značajan broj nišana iz raznih epoha njihovog razvoja. Stari bosanski nišani, u ovom mezarju, nisu grupisani kao na drugim mezarjima, nego su raspoređeni na više mjesta ovog, osam dunuma, velikog mezarja.

U njegovom jugoistočnom dijelu nalazi se prelijep nišan sa turbanom na čijoj sjeverozapadnoj strani je uklesan tubasti mač sa koricama. Dug je 76 cm, a širok 5 cm. Na njemu se nalazi rukohvat sa štitnikom. Nišan je visok 144 cm. Čini ga kvadratna prizma presjeka 25x19,5 cm, vrat visine devet i promjera 19 cm. Fine i precizne je izrade i dobro je očuvan. Na njemu nema tariha. Turban je promjera 28 cm, malo izdužen. Uznožni nišan je stela, visoka 115 cm, presjeka 29x12 cm. Nišani datiraju u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka.

Slika br. 297: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

447 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 137.

448 Skarić, V., *Trzan*, GZM BiH, knj. 2, 1928., str. 131-132.

449 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 86.

U sjeveroistočnom dijelu mezarja nalazi se mezar koji obilježavaju dva stara nišana iz druge polovice XV ili početka XVI vijeka. Uzglavni nišan ima ukrase na dvije strane. Na jugoistočnoj strani je ukras plastične kijače, duge 56 cm, širine 5 cm, debljine 3 cm. Na suprotnoj strani urezan je mač sa ručkom i štitnikom. Mač je dug 77 cm. Oštrica je 62x8 cm. Stan nišana je kvadratnog presjeka 23,5x20 cm. Gornji dio mu je odlomljen. Preostali dio nišana je visok 110 cm. Uznožni nišan ima oblik stele, koja je odlomljena 30 cm iznad zemlje. Mezar je orijentiran pravcem SI -JZ.

Slika br. 298: Jugoistočna strana nišana sa plastičnom dekoracijom

Slika br. 299: Sjeverozapadna strana nišana sa urezanim dugim mačem

U donjem, jugoistočnom, dijelu mezarja, pored samog puta, nalaze se dva stara nišana rađena od breče. Pripadaju grupi nišana sa turbanom iz rane faze bosanskih nišana i to najčešće XVI vijeku.⁴⁵⁰ Jedan od njih se ističe dominantnom visinom te lijepom i preciznom obradom. Završava se turbanom i kavukom na njemu. Visok je 160 cm, a stan nišana je kvadratna prizma presjeka 25 x 16 cm. Turban je promjera 28 cm. Nema tariha niti ukrasa.

Slika br. 300: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

⁴⁵⁰ Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 43, 47, 71, 72.

U sjevernom dijelu mezarja nalazi se usamljeni, u zemlju utonuo, nišan sa valjkastim stanom i turbanom. Ovakvi primjerci su evidentirani na Oseniku i Lokvama, i vrlo su rijetki. Može se pretpostaviti da završni dio nišana simbolizira *mahmudijski fes*, po čemu bi mogao datirati u polovicu XIX vijeka. Izrađen je od krečnjaka, ali je veoma loše obrade. To bi se možda moglo pripisati priprostoj obradi lokalnih majstora.

Slika br. 301: Nišan sa valjkastom kapom

Slika br. 302: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišan je fine precizne izrade sa oštrim ivicama. Turban čine fino rađene kose gužve koje završavaju na donjem i gornjem njegovom kraju. Kavuk je odlomljen. Uznožni nišan je stela na dvije vode. Nemaju ukrasa niti natpisa osim stalaktitne dekoracije po vrhu stana nišana. Nišani datiraju u XVIII vijek kada se oblikovanjem turbana želi pokazati društveni status umrlog. Ovi nišani, vjerovatno, obilježavaju mezar nekog mjesnog uglednika ili posjednika. Uzglavni nišan je visok 113 cm, presjeka 14x14,5 cm. Turban je promjera 26 cm. Uznožni nišan je visok 75 cm, presjeka 23x9 cm.

7.8.2. Mezarje „Podgora“, Korča

Na šumovitom brežuljku u podnožju brda Podgora, dvadesetak metara desno od potoka Mačkovac, a pedesetak metara prije njegovog ušća u potok Korča, nalazi se zaboravljeno staro greblje.⁴⁵¹ Danas se ovdje nalazi jedan stari, ograđeni, nišan. Nekoliko metara južno od ograde nalaze se ostaci nišana nabacani na jednu hrpu. Mezar je orijentiran pravcem sjeveroistok – jugozapad. Čini ga četverostrana prizma na koju se nastavlja valjkasti vrat, a na njega turban sa kavukom. Turban čine, teško primjetne kose gužve bez prevoja. Nišan je ukrašen sa tri strane. Na jugoistočnoj strani nišana (prema Kibli), u plitkom reljefu je urađena balta, dužine 40 cm, širine 2,5 cm, promjera ručke 7 cm. Na sjeveroistočnoj strani urezan je mač dužine 50 cm, širine 5 cm, a na sjeverozapadnoj strani sablja dužine 67 cm, širine 5 cm. Sablja je tubastog završetka, duga 53 cm. Na rukohvatu su urezani štitnici. Nišan je visok 122 cm sa poprečnim presjekom stana 29x26 cm. Turban je promjera 29 cm. Vrlo loše je obrade, ali je i vrijeme ostavilo traga na njemu. Vjerovatno je iz prijelaznog doba, (druga polovica XV

⁴⁵¹ KO Duranovići, k.č. 2216, Vl. „Sarajevošume“ d.o.o. Sarajevo, geografski položaj je E: 18°04' 48,53", N: 43°44' 17,19".

Slika. br. 303: Gazijski nišan „Podgora“, Korča

i početak XVI vijeka). Ukrasi na njemu simboliziraju oružje koje je bilo sastavio dio spahijske ratne opreme po čemu bi ovaj nišan mogao obilježavati mezar nekog spahije koji je živio ovdje. U tom periodu spominju se dvojica spahija na području Korče. Prilikom prvog osmanskog popisa u Bosni 1468/69. godine Korča je označena kao *Selište* odnosno napušteno selo. U njemu je tada svoj čifluk, 25 dunuma mutluka, imao timarnik (spahija) Jusuf sin Bokčinov, a Bokčin je pripadao vojno-feudalnom plemstvu Osmanske carevine. Popisom 1526. godine u selu Korča, nahija Sarajevo, evidentiran je timar Ilijasa, sina Vejsilovog.⁴⁵² Možda ovaj šehidski nišan pripada jednom od navedenih spahija.⁴⁵³

Slika. br. 304: Jugoistočna strana – ukras balta

Slika. br. 305: Sjeveroistočna strana – ukras mač, ili nož

Slika. br. 306: Sjeverozapadna strana – ukras sablja

452 Aladžuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 160.

453 Timarski spahija (timariot) bio je korisnik feudalnog zemljišnog dobra - timara, kojeg je dodjeljivao izravno sultan ili beglerbeg uz dozvolu sultana. Ubirao je feudalne poreze i odgovarao za sigurnost ljudi i imovine na području svog timara, te za opremanje sebe i svojih dželbija za odlazak u rat po zahtjevu sultana.

Korčanski nišan je svojevremeno imao svoj parnjak, odnosno uznožni nišan. Predaja, koju nam prenosi Nezir Krčalo, kaže da su korčanski čobani izvadili taj uznožni nišan i bacili u obližnji potok. Sutra ujutro kad su potjerali stoku na ispašu začudili su se prizorom na mezarju. Nišan je vraćen na svoje mjesto. Ponovo su ga bacili u potok i otišli. Sutra ujutro su nišan ponovo našli na njegovom mjestu, a oni ga još jednom bace u potok. Tom prilikom nišan je polomljen i nije više vraćen na svoje mjesto. Predaja kaže da je porodica djece, koja su bacila nišan, nakon toga doživjela veliku patnju i stradanje.⁴⁵⁴

Mezar je ograđen željeznom ogradom ofarbanom u zelenu boju. Ogradu su, 2010. godine, postavili Krčalo Nezir iz Korče i Rahmanović Ifet iz Pazarića. Prije 28 godina Nezir ga je počeo ograđivati drvenom ogradom. Kaže da je usnio san u kome mu se ukazao nišan koji mu je ranije bio poznat. Ispod njega je vadio velike komade zlata. Svoj san je vrlo brzo ispričao derviš Rami koga je poznao iz zajedničke tekije. Ramo mu je rekao da je usnio *svoj dug*. Taj nišan je šehidski nišan, rekao mu je, a tvoja obaveza je ograditi ga i održavati, te učiti dovu navedenom šehidu. To čini sve do danas, prenosi Nezir Krčalo i dodaje: „Pričao mi je, duhovni iscjelitelj, Anel Kazić⁴⁵⁵ iz sela Trzanj, da šehid koji je ukopan u ovaj mezar svaki dan prošeta do zaseoka Arnauti u Korči i nazad“.⁴⁵⁶

Moguće da je ovdje bilo mezarje jedne porodice, koja je živjela u njegovoj blizini. A da je ovdje postojalo selo prije 500, i više, godina govori nekoliko činjenica. Stotinjak metara sjeveroistočno odavde, prema selu Korča, nalazi se staro *Krčalovo mezarje*. Na stotinjak metara sjeverno odavde nalazi se lokalitet koji nosi naziv *Selište*.

7.8.3. Muhibića greblje „Jelašje“, Odžak

Mezarje se nalazi između naselja Trzanj i Odžak. U njemu je dvadesetak starih nišana među kojima, njih nekoliko, ima iznimnu historijsku vrijednost. Ono je danas aktivno mjesno mezarje. Važno je naglasiti da se u njemu nalazila stara korčanska džamija koju je 1758/59 godine sagradio Husein-beg i Abdi-beg Korča, potomci Mehmed-paše Korče.⁴⁵⁷ Džamija je 1966. godine porušena i prenesena na Trzanj.

U ovom mezarju su vjerovatno ukopani Abdi-beg i Husein-beg Korča. Na to ukazuju, zadnjim istraživanjem, otkrivena dva identična aginska nišana koje karakterišu specifični turbani kakve su nosile janjičarske age Osmanske vojske.⁴⁵⁸ U turskoj literaturi ih nazivaju *çatal kalafat* turban i označava mezar janjičarskih oficira (komandira, komandanata i njihovih zamjenika).⁴⁵⁹ Ova dva nišana obilježavaju dva mezara, jedan do drugog, što učvršćuje pretpostavku da su tu ukopana dva navedena brata. Nišan sličan ovim u, nama dostupnoj, literaturi nije zabilježen. Zbog toga se ističe

454 Kazivao Krčalo Nezir /1963/, Zapisao Alađuz Vahid. (Predaju prenosi od djeda Ibrahima, preko svog oca Hasana).

455 Kazić Anel iz sela Trzanj je prije nekoliko godina doživio kliničku smrt, a nakon toga se probudio u mrtvačnici UKC „Koševo“. Od tada posjeduje određene duhovne moći.

456 Kazivao Krčalo Inas /1984/ Korča . Zapisao Alađuz Vahid 2017.

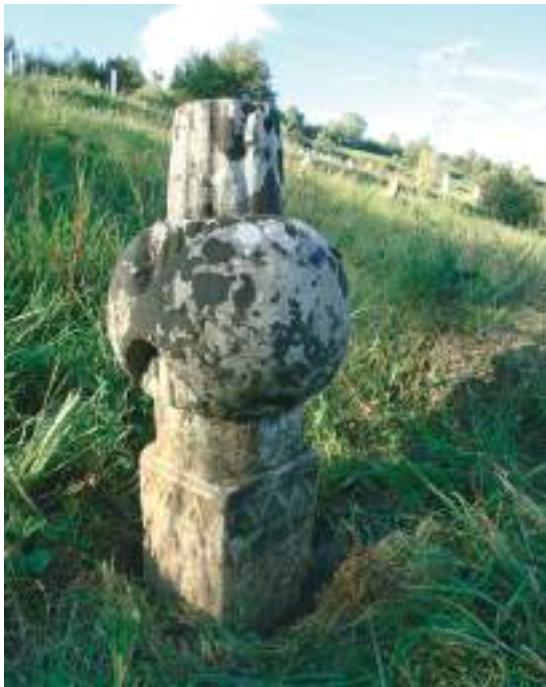
457 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 137.

458 Ihsanoglu, E., (priređivač), *Historija Osmanske države i civilizacije*, knj. I, str. 409, sl.79.

459 Ökçezis, M., *Turkey gravestones – catal-kalafat*.

njegova historijska i arheološka važnost. Oba nišana su imala ispisane tarihe, ali su oni oštećeni u toj mjeri da ih je teško dešifrovati.

Oba nišana su polomljena u donjem dijelu stana. Njihovi gornji dijelovi su pronađeni utonuli u zemlju dok ostaci nišana nedostaju. Nisu pronađeni ni njihovi parnjaci (uznožni nišani). Ukrašeni su precizno rađenim stalaktitnim ukrasima i horizontalnim linijama po vrhu stana nišana. Zanimljivo je da oba nišana imaju iste dimenzije: visina preostalog dijela je 65 i 70 cm; presjek stana nišana je 15x15 cm; vrat je valjkastog oblika, visok 7 cm, promjera 14 cm; turbani su obli sa obimom od 84 cm; mudževeza je visoka 11cm, obima 40 cm. Oba nišana su rađena od karbonatnog kamena – krečnjaka.

Slika br. 307: Janjičarski nišan sa mudževeze čatal turbanom

Slika br. 308: Janjičarski nišan sa mudževeze čatal turbanom

U ovom mezarju se, po svom obliku, ističu još dva nišana koji na sebi nemaju tariha, a pripadaju, vjerovatno XVII i početku XVIII vijeka, kada se na starim bosanskim nišanima još uvijek nema tariha.⁴⁶⁰

Nišan nije velikih dimenzija i priliči kopiji *skopskih nišana* iz XVII vijeka. Čine ga široke vertikalne gužve sa prevojem preko njih. Utonuo je uzemlju, gotovo, do turbana.

Slika. br. 309: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

460 Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH, knj. 1*, str. 10-11

Slika br. 310: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Karakterizira ga dominantnost turbana u odnosu na stan nišana. Turban ima promjer 18 cm, dok je prizmatični stan nišana 12 x 10 cm. Dio nišana iznad zemlje visok je 45 cm. Na vrhu turbana se nalazio kavuk ili mudževeza koji su odbijeni. Rađen je od kamena pješčara. Zadnjeg nišana nema. Orijentacija nišana nije utvrđena obzirom da su neki polomljeni pa ponovo sađeni, a neki nemaju zadnjeg nišana niti tariha.

Slika br. 311: Nišan sa turbanom

Ovo je jedan od nekoliko starih nišana od sedre, u ovom mezarju, koji nema vrata. Ta činjenica bi mogla da ih svrstava u ranu fazu bosanskih nišana, mada ne i nužno. Na turbanu se teško mogu uočiti obrisi saruka. Razlog tome je što je nišan rađen od sedre zbog čega je doživio velika oštećenja pod uticajem atmosferlija. Stan nišana je valjkastog oblika što nije česta pojava. Kavuk je veoma mali. Uznožni nišan je jako erodirao.

7.8.4. „Staro greblje“, Češće

Mezarje se nalazi u istočnom dijelu sela Češće, sa desne strane seoskog puta Češće-Budmolići. Pedesetak metara sjeveroistočno od njega nalazi se nekropola stećaka *Brdo* zajedno sa pravoslavnim grobljem. Mezarje je zaraslo u nisko rastinje, uglavnom ljeskovinu. Većina mezāra su ograđeni santračem koji su u veoma zapuštenom stanju. Impozantne dimenzije ograđenih mezāra i masivnost santrača govore nam da su ovdje pokapani imućni i ugledni muslimani.⁴⁶¹ A, da su ovdje živjeli imućni muslimani svjedoči i toponim *Begluk* koji označava lokalitet, oko 300 metara, jugozapadno odavde. *Begluk* je turska riječ koja označava begovsko imanje, posjede koji nisu u kmetskom vlasništvu, nego njima direktno upravlja beg ili ih izdaje pod zakup. *Begluk označava i državno zemljište, ali i sjedište, odnosno čardak i konak bega ili paše.*⁴⁶² Nažalost, ovo mezarje danas služi kao odlagalište smeća. U njemu se nalaze ostaci veoma vrijednih nadgrobnih spomenika muslimana iz osmanskog doba. Dimenzije kamenih blokova od kojih su pravljani santrači najveće su na području hadžićke općine. Ovdje nailazimo na

461 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnji spomenici*, str. 194.

462 Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, str. 130.

specifičan način izrade nišana i njihovih santrača. Da se primjetiti, bar na onom što je još ostalo, da su turbani pravljani posebno, a na stan nišana lijepljeni i vezani metalnom šipkom. Bušene su rupe u stan i u turban i u njih se umetale metalne šipke. U mezarju nema puno nišana, svega desetak. Ima ih iz različitih vremenskih razdoblja razvoja nišana.

Slika br. 312: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Mezar je ograđen santračem 280 x 180 cm. Jedan kameni blok čeonog santrača sa usadnom rupom za nišan je dimenzija 150x60x50 cm. Ima veličinu jednog prosječnog stečka u obliku sanduka. Uzglavni nišan je usađen u santrač, a na njegovom vrhu vrata ubušena je rupa promjera jedan centimetar. Tu se metalnom šipkom spajao turban. Ovo je jedinstven primjer na području hadžičke općine, a možda i šire. Uznožni nišan je zavaljen i prekriven lišćem i manjim slojem zemlje. Turban je pronađen tri metra dalje, pored drugog santrača. Čine ga kose gužve bez prevoja, a na njemu se nalazio kavuk koji je odlomljen. Preostali dio uzglavnog

nišana je visok 90 cm iznad santrača, a sa santračem i turbanom iznosi oko 1,7 metara. Presjek stana nišana je 23x18 cm, a turban ima obim 116 cm. Uznožni nišan je u obliku stele na dvije vode. Visoka je 160 cm, presjeka 30 x 16 cm. Mezar je orijentiran pravcem SI - JZ .

Na slici broj 313 je mezar na kojem se nalazi usamljena stela ograđen je santračem 350 x 230 cm. Usadni kamen čeonog santrača ima dimenzije: 95x35x30 cm. Prema obliku rupe gdje stoji uzglavni nišan moglo bi se reći da je to bila stela, kakav je i uznožni nišan. Očigledno, mezar su obilježavale dvije stele, što je karakteristično za prelazni period kada nije bilo razlike između muških i ženskih nišana.⁴⁶³ Uznožni nišan je oblika stele na dvije vode. Malo je naget, ali ipak stabilan.

Slika br. 313: Stela sa santračem

463 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

Slika br. 314: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišan je zavaljen i prelomljen na dva dijela, pored santrača jednog mezara. Prekriven je naslagama lišća i mahovine. Nišan čini stan nišana, vrat, turban i kavuk. Turban je od kosih gužvi bez prevoja. Nišan karakterizira nesrazmjerno veći promjer turbana od debljine stana nišana. Takvi nišani su vjerovatno kopija takozvanih *skopskih ili ušćupskih nišana* iz XVII vijeka.⁴⁶⁴ Nišan je rađen od krečnjaka. Nema natpisa ni ukrasa.

Slika br. 315: Oktogonalni stub

Oktogonalni stubovi su rijede zastupljena vrsta nišana na području hadžićke općine. Nišan je usađen u santrač, zapravo preostali dio santrača. Oktogonalnog je oblika, a završava oblikom polulopte. Vjerovatno se radi o zadnjem nišanu jer na licu mjesta nije bilo moguće pronaći tragove ostatka santrača niti drugog nišana. Njegov oblik ga datira u XVI ili XVII vijek.⁴⁶⁵ U ovom mezarju se nalazi još jedan usamljeni nišan oktogonalnog oblika kao i ovaj.

Slika br. 316: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Uzglavni nišan je stub sa turbanom koji čine vertikalne gužve sa jednim prevojem preko njih. Na turbanu se nalazio kavuk koji je odlomljen. Vrat je valjkastog oblika. Uznožni nišan je stela koja završava na dvije vode. Uzglavni nišan je usađen u santrač, a uznožni sa unutrašnje strane santrača. Santrač zatvara prostor 260 x 140 cm.

⁴⁶⁴ Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

⁴⁶⁵ Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

7.8.5. „Kazin do“, Duranovići

Mezarje se nalazi u jednoj uvali južno od sela Duranovići, pored šumskog puta. U njemu je sada mjesno mezarje stanovnika Duranovića. Ovdje se nalazi samo nekoliko pari starih nišana. Uglavnom su amorfnj, a samo dva su sa turbanom. Ni na jednom nema tariha niti ukrasa. Nišane karakterizira valjkasti stan nišana, kao što smo vidjeli i u Oseničkom mezarju.

Slika br. 317: Nišan sa turbanom

Radi se o vrlo primitivnoj obradi nišana kod koga je stan nišana u donjem dijelu znatno većeg promjera, a na njega se nastavlja turban neutvrđenog oblika i vrlo loše obrade. Kavuk na turbanu takođe. Stan nišana je oblika prikraćene kupe. Uznožni nišan je više amorfan. Po svemu bi se moglo raditi o veoma starom nišanu kada klesari još nisu savladali izgled nišana sa turbanom.

Slika br. 318: Nišan sa kavukli turbanom

Stan nišana je valjkastog oblika, a na njega se, bez vrata, nastavlja turban, koji je ravne površine. Okrugli turbani ravne površine se javljaju vrlo rijetko a mogu da budu rezultat nedovoljnog poznavanja strukture turbana od strane prvih bosanskih klesara.

7.8.6. Mezarje „Rijeka“, Korča

Mezarje se nalazi oko 500 metara južno od starog dijela sela Korča. Sa njegove zapadne strane protiče rječica Korča, a sa južne potok Mačkovac. U njemu se nalazi mali broj starih nišana. Ovo je aktivno porodično mezarje roda Krčalo.

Plato koji se nalazi 300 metara zapadno od mezarja nosi naziv *Selište*. To bi moglo značiti da je ovaj kraj bio naseljen i prije dolaska Osmanlija u Bosnu.⁴⁶⁶

Na slici broj 319 nalazi se uobičajen oblik stela sa imitacijom ženske kape. Javlja se u ovom obliku na više mjesta. Izrađena je od sedre. Na sjeveroistočnoj strani stela, u polju kape, uklesan je geometrijski oblik koji liči na dva trougla.

Slika br. 319: Stela sa ženskom kapom

466 Aličić, A., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/9.*

U istočnom dijelu mezarja, prema rijeci Korči, nalaze se dva nišana rađena od sedre. Uzglavni nišan nema vrat pa je turban postavljen direktno na stan nišana. Kavuk je dosta oštećen. Uznožni nišan je oblika stele koja je odlomljena pri vrhu.

Slika br. 320: Nišan sa turbanom

7.8.7. Aktuelno greblje „Šahići“, Korča

Na oko 200 metara zapadno od sela Korča, sa lijeve strane šumskog puta Šahići – Mačkovac nalazi se aktivno mjesno mezarje Šahići. U njemu se nalazi svega desetak starih nišana. Pored njega, na privatnom posjedu, nalazi se nekoliko starih nišana koji su okrečeni. Stari nišani, u mezarju, su u veoma lošem stanju. Neki su potpuno zarasli u travu i nisko rastinje. Nalaze se, uglavnom, u pojasu mezarja bliže navedenom putu.

Slika br. 321: Panorama „Šahića mezarja“ u Korči

Uz sjevernu stranu ograde mezarja nalaze se dva izdvojena mezara. Jedan je muški, a drugi ženski. Vjerovatno bračni par.

Uzglavni nišan je kvadratna prizma sa vratom, turbanom i mudževezom. Turban čine kose gužve sa prevojem preko njih. Na vrhu turbana je lijepo urađena prugasta mudževeza. Karakteristike uzglavnog nišana upućuju da on obilježava mezar nekog od mjesnih uglednika (posjednik, trgovac i dr).⁴⁶⁷ Njegovim brižnim održavanjem, kao i održavanjem dviju stela koje obilježavaju mezare pored njega, mještani žele pokazati svo svoje poštovanje prema precima. Na nišanu nema tragova tariha, a po vrhu stana je uklesana jedna horizontalna linija koja ga okružuje.

Slika br. 322: Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem

⁴⁶⁷ Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 15.

Slika br. 323: Stela sa ženskom kapom

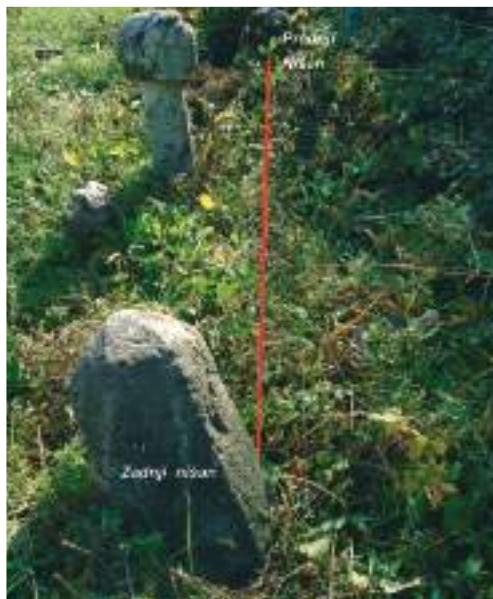
Stele obilježavaju ženski mezar koji se nalazi van ograde mjesnog mezarja, neposredno pored prethodno opisanog mezara. Uzglavni nišan završava imitacijom ženske kape. Veoma malih su dimenzija. O nišanima se brine mjesno stanovništvo.

Slika br. 324: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Radi se o uzglavnom nišanu koji nema svog para. Turban čini saruk sa kosim gužvama. Promjer turbana je dominantno veći od stana nišana. Kavuk na turbanu je odlomljen. Po njegovim karakternim osobinama moglo bi se reći da se radi o kopiji *skopaljskog nišana*.

Slika br. 325: Nišan sa turbanom u gužve i prevojem

Uzglavni nišan čini kvadratna prizma na koju se, bez vrata, nastavlja turban i kavuk na njemu. Turban čine kose, veoma široke, gužve. Nije jasno zašto na nišanu nema vrata, jer ne pripada prvoj razvojnoj fazi nišana. Uznožni nišan je oktogonalnog oblika, a oni se pojavljuju tek u XVII vijeku.⁴⁶⁸

Slika br. 326: Rustične stele

Prema veličini, obliku i obradi moglo bi se reći da se radi o rustičnim stelama, mada nismo potpuno sigurni u to. Njihov oblik je sličan obliku stela sa Čičkovog greblja i stelama na *Divovom mezarju* kod Ljubovčića. Vrlo su loše obrade. Jako su utonule u zemlju, a nisu visoke i bez toga. Pored nekoliko starih nišana, ovdje se nalazi i manji broj amorfnih.

468 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici*, str. 195.

7.9. Džemat Raštelica

Put koji je stotinama godina vodio iz doline Neretve preko Ivana za rudarska i trgovačka naselja u srednjoj Bosni prolazio je kroz Raštelicu. Sam toponim *Raštelica* i toponim *Carina* sugeririraju da se ovdje u neko vrijeme nalazila carina.⁴⁶⁹ U pisanim izvorima *Raštelica* se prvi put spominje u osmanskome popisu iz 1468/69. godine. Sa svojih osam kuća, nalazila se u hasu Isa-bega, bosanskog sandžakbega, a od nje je imao prihod 407 akči.⁴⁷⁰ Poslije toga se u izvorima ne javlja pod tim imenom. Tek u austrougarskom popisu iz 1895. godine spominje se *Hraštelica* kao selo koje pripada Tarčinu, u džematu i katastarskoj općini Korča.⁴⁷¹ Od 1976. godine pripada džematu Trzanj. Prvi mekteb je sagrađen 1978. godine na području današnje Gornje Rašteliće. Od 2003. godine Raštelica ima svoju džamiju, a od 2008.g. djeluje kao samostalni džemat. Džemat čine Raštelica, Đanići, Vukovići i Orahovica.⁴⁷²

7.9.1. „Šehidski nišan“, Merušica, Donja Raštelica

Nišan se nalazi sa desne strane puta Raštelica – Ivan, stotinjak metara prije aktivnog mjesnog mezarja. Nema svog parnjaka niti ima tragova da je i bio tu. Standardnog je oblika šehidskog nišana s kraja XV ili početka XVI vijeka. Impozantnih je dimenzija, sa prelijepim ukrasnim motivima i preciznom obradom. Na južnoj strani nišana urezan je luk i strijela, a na sjevernoj sablja. Dužina luka je 50, a sablje 80 cm. Ukupna visina nišana je preko dva metra, a visina nišana, iznad betona je 140 cm, poprečnog presjeka 45x33 cm. Vrat je visok 15 cm, promjera 33 cm. Turban ima promjer 40 cm, što mu daje obim od 130 cm. Orijentacija nišana je istok – zapad.

Govoreći o obilježavanju mjesta smrti, Aiša Softić, iznosi mišljenje da šehidski nišani, kakav je i ovaj, najvjerovatnije obilježavaju mjesto smrti, a ne nadgrobnom spomeniku vezujući, na neki način mjesto smrti za putne komunikacije, i u vezi s tim kaže: „Ovdje se prvenstveno misli na nišane uz nekadašnje, pa i uz današnje putne komunikacije. Riječ je o nišanima koji se sastoje samo od jednog, uzglavnog, obično sa turbanom ili sa određenom ornamentikom koja najčešće ima simbolično značenje (sablja, buzdovan, topuz, ispupčenje u vidu tzv. jabuke i sl.)“⁴⁷³ Ovakvu pretpostavku moguće je provjeriti samo arheološkim istraživanjem.

Stanovnici ovog kraja se prema ovom šehidskom nišanu odnose s punim poštovanjem i vjeruju da ga čuvaju i štite neke nevidljive sile. Jedna predaja za ovaj nišan kaže: „Devedesetih godina XX vijeka mještani Rašteliće htjeli su da nišan isprave bez otkopavanja pa su ga svezali užetom za teretno vozilo *Džems*. Međutim pri svakom pokušaju da povuče nišan, džems se gasio. Potom su pokušali nekim drugim kamionom, ali je pri istom pokušaju, motor izbacio ulje i ugasio se.“⁴⁷⁴ Od tada više niko nije

469 Alađuz, V., *Hadžička toponimija*, str. 70, 174-175.

470 *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/9.*, str. 51-52.

471 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 10-11.

472 Izvor: www.sarajevskimedzlis.ba/dzemat/dzemat-rastelica/ (pristupljeno 23.1.2019.g.)

473 Softić, Aiša., *Obećani čas*, Zemaljski muzej Sarajevo, 2016, str. 184.

474 Kazivao Subašić Muhamed /1941/, Raštelica. Zabilježio Alađuz Vahid 2017.

dirao nišan, čak šta više, potrudili su se da ga zaštite od propadanja. Tako su, tri žene iz Sarajeva, 2010. godine uradile betoniranje oko nišana s ciljem postavljanja *hair vode* pored njega.⁴⁷⁵ Nažalost voda nikad nije dovedena, a pored nišana su ugradile ploču na kojoj je ispisan dova Uzvišenom Stvoritelju, koju će svaki prolaznik pročitati.

Slika br. 327: Šehidski nišan –ukras luka i strijele

Slika br. 328: Šehidski nišan – ukras sablje

7.9.2. „Tursko greblje“, Raštelica

Mezarje se nalazi u produžetku aktivnog mjesnog mezarja u Raštelici, sa lijeve strane puta Raštelica-Ivan sedlo. Zauzima prostor dužine oko 80, a širine 15-20 metara. Prostor na kome se nalazi greblje prekriven je visokom šumom. Njenom nekontrolisanom sječom došlo je do devastacije velikog broja nišana. U njemu se danas nalazi nekoliko primjeraka vrijednih starih bosanskih nišana koji su raštrkani po šumi. Znatian broj mezara je ograđen santračem u koje su usađeni nišani. U nekim santračima i nema nišana. Na jednom nišanu nalaze se i ukrasi. Zbog stanja na terenu teško je utvrditi tačan broj mezara i nišana. Prema našem pregledu ima više od 20 mezara. Neki nišani su zavaljeni i razbacani po šumi, santrači polupani, a najvrijedniji nišani su nageti. Prema vrsti i oblicima nišana u mezarju moglo bi se reći da je korišteno od XVI do početka XVIII vijeka. U prilog toj pretpostavci ide činjenica da se u mezarju nalazi jedan nišan sa ukrasima kruga i mača koji datira u početak XVI vijeka. Tu je i nekoliko nišana iz istog perioda, koji imaju iznadprosječne dimenzije. Posebnost ovog mezarja je u tome da je najveći broj mezara ograđen santračima impozantnih dimenzija, a nišani sa santračima su postavljeni bogatim i uglednim ljudima tog vremena.⁴⁷⁶

Naziv *tursko greblje* ne mora nužno značiti da se radi o greblju u kojem su ukopavani turski vojnici prilikom osvajanja Bosne, kako to prenosi narodna predaja. Takvo mišljenje zastupa, prije svega, Ibrahim Pašić koji kaže: „Turska greblja nisu isključivo vojnička, nego je to opći naziv koji proizilazi iz poimanja muslimanske vjere „turskom vjerom“. Dakle ona su muslimanska greblja iz vremena osmanske vlasti.“⁴⁷⁷

475 Dr. Alma Pašić, Mukelefa Pašić i Hasiba Galijatović.

476 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 194.

477 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 125.

Slika br. 329: Nišan s kavukli saruk turbanom

Nišan je kvadratnog presjeka stana na koji se nastavlja vrat, a na njega turban čiji je saruk urađen kosim gužvama bez prevoja. Očigledna je dominacija turbana na ovom nišanu čije dimenzije su znatno veće od presjeka stana. Jedini je ukrašeni nišan u ovom mezarju. Nedostaje uznožni nišan, a mezar je ograđen santračem. Na vanjskoj strani nišana, u plitkom reljefu, urezana je kružnica koja simbolizira sunce, a na sjevernoj bočnoj strani mač. Po tome bi se moglo reći da nišan pripada nekom šehidu ili gaziji iz kraja XV ili početka XVI vijeka.

Visina nišana je 120 cm, presjek stana nišana je 27 x 15,5; visina vrata je 15 cm, presjeka 16 x 14 cm; turban je visok 36, a širok 27 cm. Santrač je 220 x 180 cm, a visina i debljina santrača je približno 18 cm.

Slika br. 330: Aginski - janjičarski nišan

Nišan završava valjkastim turbanom sa kosim, gotovo vertikalnim gužvama koje su vrlo guste te po svemu asocira na aginske odnosno janjičarske turbane. Pravljen je od *pješčara*, što je rijetkost na hadžićkom području. Kavuk je četvrtastog oblika po čemu je izuzetak.

U ovom mezarju je evidentiran i jedan derviški nišan. Oko 200 metara odavde, u *Vukovićkom greblju*, nalazi se još jedan. Na Vrbanji takođe. Oni su, inače rijetki na području hadžićke općine, ali, svakako, to ukazuje da se negdje na ovim prostorima nalazila derviška tekija. Svi su iz istog derviškog reda. I ovaj raštelički derviški nišan ima turban u obliku ćulaha (čunja) i pripada *na-kšibendijskom* derviškom redu. Veoma je malih dimenzija što odražava dervišku skromnost u svakodnevnom životu.

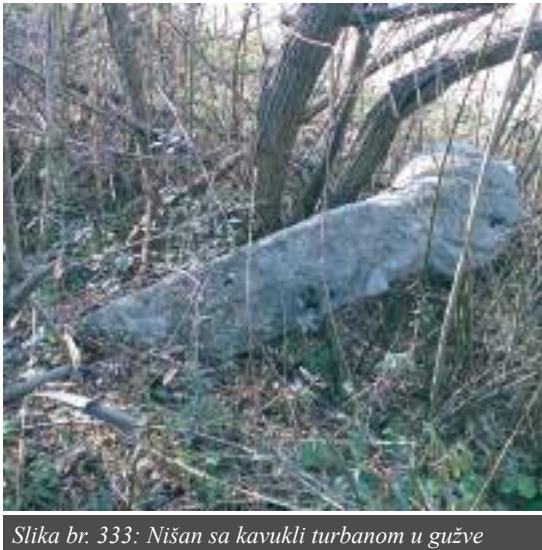
Slika br. 331: Derviški nišan

Slika br. 332: Rustična stela

Rijedak primjerak mezara čiji su uzglavni i uznožni nišan oblika stele. Ovakve rustične stele obilježavaju mezare prvih konvertita muslimana iz druge polovice XV vijeka.⁴⁷⁸ Mezar je kao i gotovo svi na ovom mezarju, ograđen santračem.

Nišani sa slike broj 333 i 334 obilježavaju mezar koji se nalazi na samom početku mezarja, uz lokalni put Raštelica - Ivan. Uzglavni nišan ima iznadprosječne dimenzije i jedan je od najvećih u ovom greblju. Zavaljen je, ali još uvijek stabilan. Zajedno sa uznožnim nišanom mezar je ograđen velikim santračem. Uzglavni nišan se završava turbanom sa kosim gužvama bez prevoja. Nema ni mudževeze ni kavuka. Prema Mehmedu Mujezinoviću, nišani sa ovakvim turbanom obilježavaju mezare zanatlija i obrtnika.⁴⁷⁹ Međutim, njihova visina te veliki santrači koji zajedno sa nišanima obilježavaju mezar ukazuju da mezar pripada nekome od bogatijih ljudi kao što su posjednici, trgovci, ili begovi. Prema Ibrahimu Pašiću ovakve grupe starih nišana u kojima dominiraju oni sa turbanom, datiraju u XVI vijek.⁴⁸⁰ Visina uzglavnog nišana je 140 cm, širina 23, a debljina 20 cm. Turban je promjera 32 cm. Uznožni nišan je u obliku stele koja završava na dvije vode. Donjim dijelom je usađen u santrač čime je imao stabilnost zbog svoje visine. Pri vrhu je jedan dio nišana odlomljen. Visina stele je 130 cm, širina 23, a debljina 17,5 cm. Santrač zatvara prostor 1,5 x 3 metra. Visina santrača je 40 cm, a debljina do 33 cm. Mezar je orijentiran pravcem I – Z, što je rijetkost u ovom mezarju. Rađeni su od krečnjaka. Pored ovog mezara nalazi se još jedan nišan gotovo istih dimenzija kao naprijed navedeni uzglavni nišan.

Slika br. 333: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 334: Uznožni nišan u santraču

478 Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH*, knj. 1, str. 10-11

479 Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH*, knj. 1, str. 15.

480 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

Slika br. 335: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišan se nalazi dvadesetak metara od aktivnog rašteličkog mezarja, uz stari put Raštelića - Ivan. To je početak starog *Turskog mezarja*. U obliku je stuba na kome se nalazi turban sa kosim gužvama bez prevoja. Kavuk na turbanu je odbijen. Visok je iznad 140 cm, sa poprečnim presjekom 28 x 19 cm. Turban je izdužen tako da ima visinu 25, a horizontalni promjer 20 cm. U narodu ovakve nišane zovu spahijskim nišanima. Radi se o nišanu iznadprosječnih dimenzija i samo dva takva se nalaze u ovom mezarju. Oba su orijentirana pravcem I – Z. Prema vrsti nišana i obliku turbana te vrsti kamena od kojeg je rađen, nišan pripada vjerovatno ranoj fazi – XVI vijek. Veliki nišani sa turbanom bez natpisa i ukrasa, prema Ibrahimu Pašiću, datiraju vjerovatno u XVI vijek.⁴⁸¹

7.9.3. Mezarje „Nadbašča“, Danići

Stotinjak metara sjeverno od sela Danići, sa lijeve strane lokalnog puta Danići-Trzanj, nalazi se aktuelno mjesno mezarje. U njemu se nalazi desetak mezara obilježenih starim bosanskim nišanima i amorfnim kamenovima. S obzirem da se ovdje nalaze tri uzglavna nišana i jedan uznožni oktogonalnog oblika vjerovatno da mezarje datira u XVI vijek, ili nešto kasnije.⁴⁸² Zbog te činjenice postaje interesantnije dešifrovati datum podizanja jedinog starog nišana sa tarihom u ovom mezarju. Ako se radi o 1165. hidžretskoj godini, odnosno 1751. godini novog vijeka, onda bi to bio nišan sa najstarijim tarihom na području hadžićke općine. Prvi ukopi novijeg doba su počeli polovinom dvadesetog vijeka. Većina starih nišana je rađena od sedre.

Slika br. 336: Ženski nišan sa kapom

Ovdje se radi o neobičnom ženskom nišanu s kapom. Neobičnost se ogleda u tome što je stan nišana oktogonalnog presjeka, a kapa ima iznad prosječnu visinu. Na njenom vrhu se ne nalazi uobičajena mala jabučica. Nišan je bio zavaljen, zarastao u travu i prekriven mahovinom. Vrlo lijepo je izrade i relativno dobro očuvan. Visok je 67 cm, oktogonalnog presjeka 17 cm. Kapa je u gornjem dijelu promjera 20, a u donjem 14 cm. Izrađen je od sedre. Nema ukrasa.

481 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

482 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 195.

Slika br. 337: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišani su najvećih dimenzija u ovom mezarju po čemu, vjerovatno, označava mezar nekog uglednika ovog mjesta. Stan nišana je oktagon po čemu bi mogao biti star preko 400 godina.⁴⁸³ Visok je 84 cm, presjeka 19 cm, sa turbanom promjera 27 cm. Nišan je bez vrata. Uznožni nišan je stub oktogonalnog oblika, a završava piramidalnim oblikom.

Slika br. 338: Aginski nišan

Nišan je zavaljen i u lošem stanju. Turban je gotovo valjkastog oblika sa ravno odrezanom gornjom i donjom stranom. Čine ga gusti, skoro vertikalni, režnjevi, a na vrhu se nalazi kavuk. Moglo bi se raditi o aginskom turbanu. Nišan je utonuo u zemlju.

Slika br. 339: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uzglavni nišan je zatečen zavaljen i prekriven naslagama trave i mahovine. Otkopavanjem je otkriveno da ima i tarih na sebi što mu daje veći historijski i kulturni značaj. Iz tariha je vrlo teško pročitati godinu njegovog podizanja.

„Huvel Baki, El-merhum vel magfur Mehmed Šarić bin Mustafa, ruhićun el-fatiha sene 1165 ili 1351hidž.g. Prevod: On je Vječni, od Boga milošću darovan i kojem su oprošteni grijesi, Mehmed Šarić, sin Mustafin ?, za njegovu dušu El-Fatiha.“⁴⁸⁴

Vjerovatno se radi o 1351. hidžretskoj godini, jer da je nišan iz 1165. hidžretske godine, vjerovatno u tarihu ne bi bilo prezime umrlog, nego samo ime. Uznožni nišan je valjkastog oblika, a poluloptastog završetka.

483 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici spomenici*, str. 195.

484 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

7.9.4. Greblje „Krčevina“, Vukovići

Na jednom platou 500 metara sjeverno od sela Vukovići, do kojeg vodi seoski put, nalazi se poveće *vukovičko greblje*. Jedan njegov dio nosi katastarski naziv *Greblje*. Mezarje je podijeljeno na stari i novi (aktivni) dio. U starom, zapadnom, dijelu nalazi se više od pedeset mezara obilježenih starim nišanima. Najveći njihov broj je izrađen od sedre i to je njihova posebnost. Takođe, specifičnost nišana ovog mezarja je što je većina saruka desnog motanja, a to nije slučaj na drugim grebljima. Među vukovićkim starim nišanima nema takozvanih „šehidskih“ ili „gazijskih“ nišana, ali ima nišana koji svojim karakteristikama, a primjenjujući dosadašnja naučna tumačenja, spadaju u red najstarijih nišana. U ovom mezarju se nalazi i mezar Hilmi ef. Šarića, istaknutog imama i mualima, po kome je i osnovna škola u Tarčinu dobila ime. Na njegovom mezarju su podignuti moderni nišani, a mezar ograđen.

Slika br. 340: Pogled na „Vukovičko mezarje“

Slika br. 341: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Stan nišana je valjkastog oblika kao i vrat. Turban čine gužve koje su na jednoj strani horizontalne, a na drugoj kose. Na njima nema prevoja. Kavuk je oštećen. Nišan je visok 68 cm, a promjer stana je 24 cm. Turban nije potpuno okruglog oblika. Više se čini kockastim sa zaobljenim ćoškovima. Visina mu je 23 cm, a horizontalni promjer 29 cm. Nišani su rađeni od sitnozrnaste sedre. Ovdje se nalazi još jedan, njemu sličan, nišan.

Slika br. 342: Aginski nišan

Ovakvi nišani obilježavaju mezare janjičarskih aga serdengedždija, odnosno janjičarskih starješina (kapetana). Kod ovog nišana je turban kockastog oblika. U gornjem dijelu je širi (28 cm), a donjem uži (23 cm). <gornja i donja strana turbana je ravno odsječena.

Slika br. 343: Nišan sa kockastim turbanom

Nišan je u svim dijelovima kvadratnog oblika i kao takav je jedinstven na području hadžičke općine. Posebno je interesantan oblik kavuka (kape na turbanu). Ona je ista kao i turban samo smanjenih dimenzija. Visok je 42 cm, presjeka 24 x 14 cm, a kratki vrat ima presjek 16 x 11 cm. Turban je u donjem dijelu 19 x 15 cm, a u gornjem nešto manji 16 x 11 cm. Kavuk ima dimenzije 14 x 12 cm. Rađen je od sedre.

Slika br. 344: Derviški nišan

Nišan je vrlo loše izrade zbog čega je teško preciznije odrediti oblik turbana. Najviše podsjeća na ćulah po čemu bi ovaj nišan bio derviški iz *nakšibendijskog* reda. Stan nišana je valjkast, ali nejednakog promjera.

Standardna stela koja se prvi put javlja u XVIII vijeku. U gornjem dijelu je šira nego u donjem. Završava na dvije vode. Jedini je stari nišan, u ovom greblju, koji ima tarih na sebi. Rađena je od sitnozrnaste sedre zbog čega je pismo rađeno u dubljem reljefu da bi tarih bio čitljiv. Na tarihu piše: „*Merhuma Paša bint Ibrahim Islamović, sene 1326.hidž. god.*“, što odgovara 1908. godini.

Slika br. 345: Stela

Slika br. 346: Stela

Po obliku i ukrasu ovo je jedinstven primjerak nišana na području hadžičke općine. Radi se o polovici uzdužno presječenog valjkastog stuba promjera 22 cm. Na ravnoj strani nišana nalazi se uklesano trouglo polje u kome nema tariha. Nišan završava poluloptasto. Rađen je od sedre kao i njegov uznožni parnjak. Orijentiran je pravcem istok – zapad, što je, takođe, rijetkost. Orijentacija nišana odnosno mezara pravcem istok zapad ukazuje da oni mogu datirati u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka, te da pravac orijentacije za-država od prethodnih stećaka.

Slika br. 347: Ženski nišan s kapom

Slika br 348: Ženski nišan s kapom

U ovom mezarju nalaze se dva ženska nišana s kapom. Rađeni su od krečnjaka što je rijetkost u ovom mezarju. Nemaju ukrasa na sebi i nemaju jabučice na vrhu kape.

Slika br. 349: Stub sa kavukli turbanom u gužve

Stub je kvadratnog presjeka sa zaobljenim vertikalnim ivicama. U gornjem dijelu je znatno većeg promjera. Stan od vrata razdvaja valjkasti okovratnik u vidu plastične aplikacije. Nišan je najvisočiji u starom dijelu mezarja. Dominira veliki kavuk na turbanu. Uzglavni nišan je visok 88 cm, ima kvadratni presjek 23x23 cm u donjem i 28x28 cm u gornjem dijelu stana. Turban ima promjer 30 cm. Kavuk je neobično velik sa promjerom od 15 cm. Nišan svojim dimenzijama i oblikom, vjerovatno, obilježava mezar nekog od seoskih prvaka. Uznožni nišan je stela na dvije vode.

Može se primijetiti da su gotovo svi stari nišani u ovom mezarju skromnih dimenzija. I kad uzmemo u obzir njihovu utonulost u zemlju, a neke smo otkopavali, njihova visina se kreće između 40 i 70 cm s izuzetkom ovog zadnjeg od 88 cm.

7.9.5. Mjesno mezarje „Orahovica“

Mezarje se nalazi 300 metara južno od sela Orahovica, sa lijeve strane puta Orahovica – Raštelica. Interesantna je činjenica da ovo mezarje ne nosi katastarski naziv *Greblje* gdje ono danas postoji, a da parcela k.č. 648 sa 6.874 m² površine, preko puta mezarja (iznad puta), nosi katastarski naziv *Greblje*. Ta činjenica može da upućuje na to da su obje parcele nekad predstavljale jednu i one su, zapravo, bile staro greblje, ali je prosjecanjem kolskog puta od Orahovice za Raštelicu greblje podijeljeno na dva dijela. Parcela *Greblje* je danas privatno vlasništvo, a mezarje Općinsko. U aktivnom mezarju nalazi se desetak starih nišana od čega je njih osam od sedre. Šljivo Safija kazuje da su se nišani, nekad, naručivali na Han ploči kod Kiseljaka, i dogonili na konjima ovdje.⁴⁸⁵

Slika br. 350: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uzglavni nišan je kvadratna prizma, u donjem dijelu nešto šira, na koju se nastavlja vrat, a na njega turban sa mudževezom. Turban čine guste, skoro vertikalne, gužve sa dva prevoja. Ima kockast oblik sa zaobljenim ivicama i čoškovima. Na kapi se mogu vidjeti ostaci urezanih vertikalnih pruga (mudževeza). Nišan je visok 82 cm, ima poprečni presjek 20 x 18 cm, a turban, mada više kockast, ima promjer 23 cm. Kavuk je visok 12 cm. Uznožni nišan je stela na dvije vode. Visok je 70 cm, sa presjekom 18 x 11 cm. Rađeni su od sedre, a orijentirani pravcem SI – JZ. Nema tariha na njemu, ali prema predaji pripada Sloboda Hasanu iz Orahovice koji je umro početkom XX vijeka.⁴⁸⁶ Nišan svojom formom i trošnosti izgleda mnogo stariji.

7.9.6. Mjesno mezarje „Polumatje“, Raštelica

Jugozapadno od Raštelice, sa lijeve strane puta prema Ivanu, nalazi se prostrano aktivno mjesno mezarje. U njemu je zabilježen jako mali broj starih bosanskih nišana. Razlog tome je, vjerovatno što se na njega, sa jugozapadne strane, nastavlja *Tursko greblje* u kojem se nalaze stari bosanski nišani. Proširivanjem aktivnog mezarja u njegovom sastavu je ostao samo mali dio starog *Turskog greblja*. Tome u prilog ide

485 Kazivala Šljivo Safija /1938/, Orahovica. Zapisao Aladžuz Vahid 2017.

486 Ibidem

i činjenica da se svi stari nišani aktuelnog mjesnog mezarja nalaze u jugozapadnom i zapadnom njegovom dijelu. U ovom mezarju se nalaze i nišani šehida odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992 – 1995. godine.

Na krajnjem zapadnom dijelu mezarja, uz samu žičanu ogradu nalazi se jedan manji ženski nišan sa kapom za koga bi se moglo reći da je vrlo star. Na kapi se nalazi mala jabuka. Izrađen je od zelenog anduzitnog tufa, a nišani pravljene od te vrste kamena označavaju kabure muhadžira koji su ovdje došli iz Undurije (Ugarske).⁴⁸⁷ Nišan je visok 30 cm, poprečnog presjeka 10 x 9,5 cm. Na nišanu nema drugih ukrasa osim dvije paralelne horizontalne linije po vrhu stana nišana.

Slika br. 351: Ženski nišan s kapom

Slika br. 352: Nišan sa kavukli turbanom

Stan nišana je valjkastog oblika. Na njega se, bez vrata, nastavlja turban. Na turbanu nema gužvi ni zavoja. Visok je samo 11, a prečnika 21 cm. Na vrhu turbana nalazi se mali kavuk. Izrađen je od sedre.

7.10. Džemat Budmolići

Budmolići se, u pisanim historijskim izvorima, javljaju relativno kasno. Prvi put se spominju u popisu 1879. godine pod imenom *Budmilići*, koji zajedno sa Biočom i Japalacima imaju najveći broj kuća i stanovnika na području današnje Općine Hadžići. Takav trend se održao čitavo vrijeme trajanja austrougarske vlasti. Popisom 1895. godine isto područje je brojalo 101 kuću sa 588 stanovnika.⁴⁸⁸ Već tada je u Gornjoj Bioči bio sagrađen mekteb. Pripadali su džematu Korča. Danas Budmolići nose ime džemata u čiji sastav ulazi Donja i Gornja Bioča. Na području džemata Budmolići evidentirano je pet grebalja. Kao aktivna mjesna mezarja koriste se: *Budmoličko greblje Bjelica*, *Biočko greblje Bjelica* i *Budmoličko greblje Nisputnica*. Staro Čičkovo greblje se ne koristi danas i nema nišana na njemu. Na Raglju, iznad Budmolića, nalazi se staro *Svatovsko greblje* koje se više ne koristi. Na Vilovcu je evidentiran jedan mezar sa dva nišana.

487 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, str. 197.

488 *Glavni rezultati popisa u BiH*, od 22.4.1895., Sarajevo, 1896., str. 10–11.

7.10.1. „Svatovsko greblje“, Brkljače, Ragalj

Nalazi se u podnožju Raglja na samoj kosi Pašića gaja, sa desne strane šumskog puta Ragalj-Brkljače-Budmolići. Pokriva prostor, približno 100 x 20 metara pravcem jug-sjever. U mezarju nalazimo nišane iz druge polovice XV do XVIII vijeka. Nema nišana sa tarihom niti nišana sa turbanima koji simboliziraju status umrlog. Pogotovo nema nišana poslije *tanzimata* odnosno uvođenja fesa kao obaveznog oblika kape u osmanskoj vojsci, ali i narodu. Na dva para nišana nalaze se ukrasi koji su, vjerovatno, jedinstveni u Bosni i Hercegovini. Nazvali smo ih simbolično **hadžićkim ukrasnim motivima** po čemu će u budućnosti biti prepoznatljiv za one koji se budu bavili istraživanjem muslimanskih nadgrobnih spomenika – nišana. U središnjem dijelu mezarja vidljivi su ostaci santrača što upućuje da se ovdje nalazilo još nekoliko mezara. Vremenske prilike u dugom periodu postojanja ovog mezarja, ali i ljudski nemar doveli su do devastacije ovog prelijepog starog mezaristana. Dodatno je štetu nanijelo korjenje visoke bukove šume. Sječa šume i taloženje naslaga nastalih od granja su gotovo u potpunosti prekrili neke santrače. Sistematsko arheološko istraživanje bi, vjerovatno, dalo afirmirajuće podatke o ovom mezarju. Mezarje, vjerovatno, pripada stanovnicima sela Ragalj koje se, prvi put, spominje u osmanskom popisu 1604. godine. Spahijski prihod od ovog sela je iznosio 350 akči što govori da se radilo o manjem selu.⁴⁸⁹ Međutim neki nišani su mnogo stariji od ovog popisa, pa ostaje nejasno zašto se Ragalj ne javlja u osmanskom popisu 1468/69.godine.

Slika br. 353: Grupa starih ukrašenih nišana u „Svatovskom greblju“ Brkljače

U sjevernom dijelu mezarja grupisani su stari nišani koji se mogu datirati u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka. Svi su orijentisani pravcem I – Z.

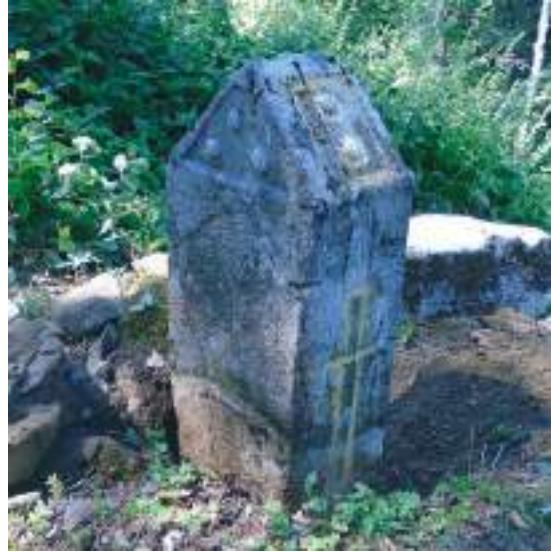
Prvi par nišana čine masivni obelisci sa ukrasima, do danas nezabilježenim u Bosni i Hercegovini. Uzglavni nišan je po obliku prizma 37 x 23 cm, koja završava na dvije vode. Ukupna visina nišana (sa odlomljenim dijelom) je oko 160 cm. Njegov odlomljeni dio se nalazi pored zasađenog gornjeg dijela ulomka. Na njegovoj zapadnoj (čenoj) strani, u središnjem dijelu, nalaze se ukrasi: sunce prečnika 25 i polumjesec 26 cm. U gornjem dijelu nišana nalazi se uklesan trougao 24x19x19 cm. Na unutrašnjoj (istočnoj) strani nišana nalazi se uklesan trougao pri samom završetku nišana, dimenzija 25x19x19 cm, a u svakom uglu nalazi se po jedna polulopta. Na sjevernoj bočnoj strani nišana nalazi se urezan mač dužine 60 cm, širine 5 cm, sa ručkom dugom 13 cm

489 Handžić, A., *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, str. 51-52.

i štitom na maču dugim 12 cm. Na sjevernoj, bočnoj, krovnoj strani nalazi se pravougaono udubljenje u kome se nalaze dvije polulopte. Ovi ukrasi bi mogli označavati čin koji je umrli nosio u vojsci prije pogibije.⁴⁹⁰

Slika br. 354: Stub na dvije vode - zapadna i sjeverna strana uzglavnog nišana sa ukasima sunca, polumjeseca i mača

Slika br. 355: Istočna strana sa ukasima polujabuka i sjeverna strana sa ukrasom mača

Uznožni nišan je kvadratnog presjeka 37 x 22 cm, u gornjem dijelu nešto širi (40 x 25 cm), a završava u obliku piramide. Visok je 126 cm. Na istočnoj, vanjskoj, strani nišan je ukrašen sa tri polulopte smještene u udubljenom polju i jednom poluloptom smještenom u trouglastom udubljenom prostoru čije ivice prate strane krova nišana. Sa zapadne strane, na stanu nišana uklesano je polje u kome se nalazi plastična crta iznad koje su dvije polulopte, a ispod nje jedna polulopta. U krovnom dijelu tē strane udubljeno je trouglo polje u kome se nalazi jedna polulopta.

Slika br. 356: Zapadna strana uznožnog nišana sa ukasima

Slika br. 357: Istočna strana uznožnog nišana sa ukasima

490 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnici spomenici*, str. 202.

Uklesana polja sa poluloptama u njima neodoljivo podsjećaju na epolete vojnih uniformi osmanske vojske na kojima se nalaze činovi.

Jedan takav nišan nalazi se i u greblju *Hambare* na Lokvama.

Sjeverno od prvog para nalazi se drugi par nišana. Uzglavni nišan je kvadratna prizma, presjeka 39 x 27 cm, koju, nešto tanji valjkasti, vrat spaja sa turbanom promjera 28 cm. Turban čine kose gužve sa mudžezvezom na njegovom vrhu. Nadzemni dio nišana je visok 160 cm. Na njegovoj unutrašnjoj, jugoistočnoj, strani urezan je krug i polumjesec promjera 20 cm. U polumjesecu su dvije polulopte. Uznožni nišan je, također, četverostrana prizma, 37 x 26 cm, koja završava u obliku piramide. Visok je 130 cm. Na vanjskoj (istočnoj) strani stana urezane su u plitkom reljefu dvije osmokrake zvijezde. Raspon između nišana je 250 cm. Nišani pripadaju ranoj fazi nastanka i razvoja bosanskih nišana. Možda, zbog turbana, njenom drugom dijelu - XVI vijek.⁴⁹¹

Slika br. 358: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 359: Rustične stele

Treći par nišana čine dvije visoke rustične stele. Uzglavni nišan je stela pravougaone osnove 36,5 x 12 cm. Visoka je 125 cm. Završava se piramidalno i nema ukrasa na sebi. Njegov par, uznožni nišan, je stela pravougaonog presjeka 36 x 17 cm, visine 100 cm. Uznožni nišan završava oblikom skraćene piramide sa poluloptom na vrhu. Prema tome on pripada najstarijim nišanima s kraja XV vijeka.⁴⁹² Prema tradiciji uzglavni nišani su oni koji završavaju turbanom i prikraćenom piramidom sa poluloptom na vrhu.⁴⁹³ Ovdje je obrnut raspored nišana. Razmak između njega i njegovog para (uzglavnjaka) je 284 cm.

Sva tri para nišana su rađena od krečnjaka. Svi su orijentirani pravcem I – Z.

491 I. Pašić, *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

492 Bešliagić, Š., *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*, str. 12,

493 Ibidem

U južnom dijelu greblja nalazi se jedan mezar sa santračem. Nožni nišan je još uvijek u prvobitnom položaju dok je uzglavni nišan sa turbanom polomljen. Uzglavni nišan je kvadratne osnove 14 x 13 cm, visok 75 cm. Na tijelo nišana se nastavlja vrat visine oko 7 cm, a na njemu se nalazi turban promjera 20 cm. Vrstu turbana je vrlo teško definisati zbog oštećenja na njemu. Mudževeza je odbijena sa turbana, a nišan je polomljen i srušen na zemlju. Uznožni nišan je, takođe, kvadratne osnove, ali nešto većih dimenzija, 21 x 23 cm. Visok je 70 cm. Mezar je ograđen santračem koji se jedva nazire iz zemlje. Nišani potječu, vjerovatno, iz 17. vijeka i predstavljaju kopiju *skopskih ili ušćupskih nišana*.⁴⁹⁴ Nišani su rađeni od muljike ili miljevine, za razliku od ostalih nišana koji su rađeni od krečnjaka.

Slika br. 360: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

7.10.2. Budmoličko greblje „Bjelica“

Mezarja *Budmoličko greblje*, *Biočko greblje*, *Nisputnice* i *Čičkovo staro greblje* su vjerovanto bili jedno mezarje. Prosijecanjem puteva ona su fizički odvojena jedno od drugog i dobili svoja imena. *Budmoličko greblje* se nalazi u sredini, na samom prevoju sa desne strane puta Budmolići-Tarčin. Pored savremenih, ovdje se nalazi i jedan broj starih nišana. U njemu se nalazi nekropola stećaka što svjedoči kontinuitetu sahranjivanja umrlih.

Slika br. 361: Djevojački nišan s kapom, sjeveroistočna strana

Slika br. 362: Djevojački nišan, jugoistočna i južna strana

Ovdje se radi o klasičnom ženskom nišanu kojeg karakterizira kapa nešto šira na vrhu i na njoj polulopta. Njihov nastanak je vezan za XVII vijek. Ovaj nišan je ukrašen sa svih strana što bi trebalo značiti da obilježava djevojački kabur po čemu je ovo, po narodnoj predaji, *djevojački nišan*.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH*, knj. 1, str. 14.

⁴⁹⁵ Ibidem

Na čeonj strani je uklesan kvadrat vertikalno podijeljen u dva dijela. Iznad njega, na kapi, je imitacija jelove grančice. Takvi ukrasi se nalaze sa svih strana kape. Na stranama stana je isti ukras samo okrenut prema dole u obliku riblje kosti. Ivice stana su oborene.

I uzglavni i uznožni nišan su rađeni od pješčara. Uzglavni nišan karakterizira čatal turban što govori da oni obilježavaju mezar imama (hodže), ili nekog drugog učevnog čovjeka sa ovog područja. Nišani imaju vidna oštećenja nastala od atmosferalija. Na turbanu se nalazi valjkasti kavuk, gore ravno odsječen. Uznožni nišan je prizmatičan, a završava se piramidalno.

Slika br. 363: Ulemanski nišan s čatal turbanom

Slika br. 364: Stub sa kavukli sarukom

Turban nišana ima kose gužve sa prevojem. Kavuk je odlomljen. Uznožni nišan je oktogonalnog oblika sa poluloptastim svršetkom. Pojava oktogonalnih nišana se veže za XVII vijek.⁴⁹⁶

7.10.3. „Nisputnice“, Budmolići

Mezarje se nalazi u sjevernom dijelu Budmolića, sa lijeve strane puta Budmolići-Tarčin, 50 metara zapadno on nekropole stećaka i mezarja *Bjelica*. U njemu se nalazi manji broj starih nišana isto kao i u mezarjima *Bjelica* i *Biočko greblje*. Sada je to aktivno mezarje familije Maslo i još nekih rodova.

Slika br. 365: Ženski nišan sa kapom

Nalazi se pored ulaza u mezarje sa desne unutrašnje strane. Nišan je uobičajenog oblika ženskog nišana, kvadratnog presjeka, sa kapom koja je u gornjem dijelu šira u odnosu na donji dio. Nema ukrasa na sebi što znači da, vjerovatno u mezarju nije sahranjena djevojka nego žena.

496 Traljić, S. M., *Muslimanski nadgrobnji spomenici*, str. 195.

Slika br. 366: Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem

Nalazi se na samom ulazu u mezarje. Vrlo je nizak. Stan je kvadratnog presjeka, a turban čine vertikalne gužve sa jednim prevojem preko njih. Nišan je fine izrade i preciznih ivica a na vrhu turban na se nalazi fino izrađeni kavuk.

Slika br. 367: Stub sa kavukli saruk turbanom

Karakteristika ovog nišana je što je turban postavljen direktno na stan nišana, bez vrata. Stan nišana je u donjem dijelu većeg presjeka. Te karakteristike bi ga mogle datirati u sam početak nastanka i razvoja nišana u Bosni i Hercegovini.⁴⁹⁷ Međutim ova forma turbana nije poznata u prelaznom dobu, pa se postavlja pitanje datiranja nišana bez vrata, uopće. Turban ima gotovo vertikalne gužve sa jednim prevojem.

U ovom mezarju se nalazi još nekoliko starih nišana bez tariha i svi su slične izrade. Imaju stan oblika kvadratne prizme, turban sa vertikalnim gužvama i nekoliko prevoja preko njih i manjih su dimenzija. Jedan od njih nema vrata, a turban se nastavlja direktno na stan nišana.

7.10.4. Biočko greblje „Bjelica“

Nalazi se istočno od *Budmoličkog greblja Bjelica*. Dijeli ih samo seoski put. Očigledno su činili jedno mezarje u prošlosti. U ovom mezarju se nalazi manji broj starih bosanskih nišana, i jedan broj amorfnih nišana za koje je teško reći kojem vremenu pripadaju. U ovom mezarju je sedra kao građevni materijal za nišane jako korištena. Od nje su rađeni ženski i muški nišani. Među njima ima i nišana bez vrata.

Prema izgledu, i obliku turbana, te vrsti kamena, nišan datira u drugu polovinu XVI odnosno prvu polovinu XVII vijeka. Ovakvih nišana ima i u drugim mezarjima. U nekim grebljima su monumentalni, a drugim skromniji, kao ovdje. Nepogrešiva karakteristika ovih nišana je to što su kose gužve na turbanu na krajevima uske, a kako idu prema sredini one se šire i čine gužvu ovalnog oblika. Redovno nemaju prevoja preko gužvi.

Slika broj 368: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

⁴⁹⁷ Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

Slika br. 369: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Turban dominira svojom veličinom, a kose gužve se na krajevima sužavaju i nemaju prevoja. Po obliku turbana jako liči nišanima od breče. Nema tariha kao ni oni. Vjerovatno pripada i istom periodu razvoja bosanskih nišana, XVI/XVII vijek. Iako su nišani pravljeni od sedre danas izgledaju dobro očuvani. Uznožni nišan je stela koja završava poluoptom.

Slika br. 370: Ženski nišan – stela sa kapom

Neposredno uz prethodni, nalazi se mezar koji je obilježen stelama. Gornji dio uzglavne stele je imitacija ženske kape, a između stana i kape nalazi se plastični obruč, dok su ispod njega urezane paralelne dvije linije. Visina uzglavne stele je 66 cm, sa presjekom 29 x 9 cm. Visina kape je 26 cm, širina u gornjem dijelu 25 cm, u donjem je uža.

Uzglavni nišan broj 369 i broj 370, su rađeni od istog materijala, imaju isti ukras i nalaze se jedan do drugog, pa je moguće da se radi o nišanima jednog bračnog para.

U ovom mezarju se nalazi dosta nišana rađenih od sedre koja je vrlo podložna uticaju atmosferalija. I ovaj je od sedre, ali je ipak dobro očuvan. Vertikalne ivice stana nišana su znatno zasječene pa izgleda kao oktogon. Na ženskoj kapi nema jabuke niti na nišanu ima ukrasa.

Uznožni nišan je stela koja završava polukružno. Veoma je oštećena.

Slika br. 371: Stub sa ženskom kapom

7.10.5. Usamljeni nišan „Vilovac“, Bioča

Sa desne strane šumskog kolskog puta Bioča-Vilovac, a oko 300 metara od potoka Bjelašnica, nalazi se usamljen mezar koji je obilježen sa dva nišana. Uzglavni nišan je stub sa turbanom, a uznožni je stela. Uzglavni nišan je prelomljen pri zemlji, ali ga je neko od mještana uspravio i podupro kamenjem. Nije poznato da je ovdje bilo više nišana osim ova dva.⁴⁹⁸ Detaljnim pregledom terena nisu pronađeni tragovi postojanja drugih nišana. Nismo saznali da ima neka narodna predaja vezana za ovaj nišan. Štaviše vrlo rijetki mještani i znaju da on postoji.

Slika br. 372: Geografski položaj nišana na mapi

Slika br. 373: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Uzglavni nišan je stub sa turbanom kojeg čine vrlo široke kose trake bez prevoja preko njih. Kavuk koji se nalazio na turbanu odbijen je. Nišan je vema loše izrade. Uznožni nišan je u obliku stela i manjih je dimenzija. Starost nišana je teško utvrditi. Vjerovatno datiraju u XVIII ili XIX vijek.

498 Kazivao Smajević Smajo /1956/, Tarčin. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

7.10.6. „Čičkovo greblje“ Budmolići

Mezarje se nalazi u sjevernom dijelu Budmolića, sa lijeve strane puta Budmolići-Tarčin, a preko puta mjesnog mezarja *Bjelica*. U mezarju se danas ne može pronaći ništa što bi makar simbolički pripadalo mezarju. Većina zemljišta je zaraslo u visoko rastinje i šikaru. U jugozapadnom dijelu ovog mezarja nalazi se dio nekropole stećaka *Bjelica*.

Slika br. 374: Katastarska mapa "Čičkovog greblja" u Budmolićima

Pogledom na katastarsku mapu, uočljivo je grupisanje nekoliko grebalja na malom prostoru u čijem središtu se nalazi nekropola stećaka. Radi se o jedinstvenom sakralnom kompleksu na kome je, nakon srednjeg vijeka, nastavljeno pokapanje na više lokacija, odnosno svaki rod na svojoj zemlji ili baštini.

7.11. Džemat Tarčin

Obzirom da se njegov nastanak, pod ovim imenom, može vezati za osmanski period vlasti u Bosni i Hercegovini, čini se logičnim i nastanak njegovog imena vezati za tursku riječ *tarčin* što znači cimet,⁴⁹⁹ odnosno pridjev *tarčini* što znači smeđ kao cimet/cimetast.⁵⁰⁰ Međutim, život na području koje se danas zove Tarčin odvijao se čak 500 godina prije nove ere. To potvrđuje arheološko otkriće jedne ostave kopalja iz perioda željeznog doba.⁵⁰¹ Kontinuitet života u srednjem vijeku potvrđuje nekropola sa stotinjak stećaka na brdu Borak⁵⁰², ali i dokumenta pronađena u Dubrovačkom arhivu.

499 M. Edrenić i dr, Tursko-bosanski džepni riječnik, Kahraman ofset LTD ŞTI, Istanbul, 2005.

500 Klaić, B., *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1986, 1328.

501 Bojanovski, I., *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmacija*, Godišnjak ANU BiH, Sarajevo, 1978., str. 104.

502 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 80-81.

Nažalost u nekropoli se danas nalaze svega tri stećka. Tarčin je nastao relativno kasno i prvi put se spominje 1783.g. zajedno sa selom Korča, kao naselja u kojima se pokazala kuga.⁵⁰³ Njihov oporavak je trajao dugo. Izgradnjom željezničke pruge i željezničke stanice u Tarčinu razvila se i drvoprerađivačka privreda, a izgrađene su i šumske pruge za masovnu eksploataciju šume. Zbog svega toga Tarčin je u to vrijeme doživio svoj procvat. Pripadao je džematu Korča, ali je bio centar sela od Tarčina do Ivana.⁵⁰⁴ Tarčin je dobio svoju džamiju 2015. godine i postao džemat kome pripadaju: Japalaci, Čičke, Vrbanja, Smucka, Do i Jabuka. Takav status ima i danas. Na području džemata Tarčin danas se nalazi sedam mezarja. Neka su stara i napuštena. Druga mogu služiti za primjer čuvanja i održavanja muslimanskog greblja. U njima je evidentiran značajan broj vrlo vrijednih starih bosanskih nišana.

7.11.1. „Djevojačko greblje“, Japalaci

Mezarje se nalazi 500 metara sjeverno od sela Japalaci i oko 300 metara jugoistočno od Tarčina. To je aktuelno tarčinsko mezarje, a na jednom njegovom dijelu nalazi se grupa starih bosanskih nišana. Ovakve izdvojene male grupe starih nišana među kojima ima i onih sa turbanom Ibrahim Pašić datira u XVI vijek.⁵⁰⁵ Među njima dominira najvisočiji nišan na području Općine Hadžići. Neki nišani su polomljeni, a većini njih je teško odrediti njihovog parnjaka. Dva nišana su sa turbanom, a ostalo rustične stele. Nišani su izrađeni od krečnjačke breče. Orijeantirani su pravcem istok – zapad. Razlika u orijentaciji starih nišana u odnosu na savremene nišane u ovom mezarju je očigledna.

Predaja govori, kao i za sva druga *djevojačka greblja*, o stradanju svatova. Za ovo greblje predaja kaže da su svatovi vodili mladenku i negdje u Kazinim barama su upali u živo blato te se u njemu udavila mladenka sa nekoliko svatova.⁵⁰⁶ Nišane slične ovim nalazimo u Visokom. Dativani su u sredinu XVI vijeka.⁵⁰⁷

Slika br. 375: Pogled na „Djevojačko greblje“ u Tarčinu

503 Hadžijahić, M., *Razvoj ekonomskih, političkih i kulturnih centara...*, str. 85.

504 Alađuz, V., *Hadžićka toponimija*, str. 175-178.

505 Pašić I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

506 Kazivala Čolo Hajrija /1937/, Mokrine. Zapisao Alađuz Vahid 2017.

507 Durajlić, E., *Islamski sakralni spomenici...*, str. 67, 90, 108.

Svatovskim grebljem dominira nišan koji gotovo dvostruko nadvisuje ostale. Sa 242 cm visine predstavlja najvisočiji nišan na području Općine Hadžići. Čini ga kvadratna prizma presjeka 28 x 24 cm, vrat Ø 24 cm, turban promjera 36 cm i kavuk Ø 13 cm. Saruk je sastavljen od lijepo rađenih kosih gužvi lijevog motanja. Nišan spada u red čisto islamsko-osmanskih nišana bez tariha iz XVI vijeka.⁵⁰⁸ Prema vrsti turban na on obilježava mezar nekog mjesnog uglednika ili posjednika, age ili bega.

Slika br. 376: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Slika br. 377: Rustična stela

Radi se o usamljenoj rustičnoj steli koja završava na dvije vode. Visoka je 180 cm. Presjek u gornjem dijelu je 27 x 14 cm, a u donjem dijelu je nešto uža. Strane krova su jako strme i duge po 31 cm. Potiče iz XVI vijeka, kad i nišan sa turbanom iz ove grupe, jer po svemu pripadaju jednom vremenu. U vrijeme podizanja ovih nišana, u Bosni i Hercegovini još uvijek nije postojala stroga razlika između muških i ženskih nišana tako da je ovdje nezahvalno kazati o čemu se radi. Forma nišana podizana isključivo za žene uvodi se početkom XVII vijeka.⁵⁰⁹

508 Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH*, knj. 1, str. 14.

509 Mujeznović, M., *Islamska epigrafika u BiH*, knj. 1, str. 10-11.

Slika br. 378: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišani pripadaju grupi standardnih oblika nišana, rađenih od istog kamena. Oni se nalaze u Drozgometvi, Grivićima, Vrančićima, resničkom Vardištu, Kahrimani-
ma, na Vrbanji, Trzni, Lukama. Svi oni, načelno, datiraju u XVI vijek, mada ima izuzetaka iz vremena prije i poslije toga.

Stub nišana je kvadratnog presjeka 26 x 15 cm, na koji se nastavlja vrat, a na njega turban promjera 26 cm. Na turbanu se nalazi kavuk. Saruk čine precizno rađene kose gužve karakteristične za turbane jednog vremenskog razdoblja. Uznožni nišan predstavlja vrlo precizno klesana stela na dvije vode, rađena od lijepe, crvenim nitima prošarane, krečnjačke breče. Visoka je 108 cm, poprečnog presjeka 32 x 16 cm.

7.11.2. Šehidsko mezarje „Katunišće“, Vrbanja

Nalazi se u sjeverozapadnom dijelu sela Vrbanja, sa desne strane magistralnog puta Sarajevo-Mostar. U njemu se nalazi značajan broj starih bosanskih nišana, a ovdje je odabran jedan broj njihovih reprezenata. Ovo mezarje sa mjesnim mezarjem *Katunišće* Vrbanja, vjerovatno je nekad, činilo jedno mezarje. Izgradnjom puteva ono je podijeljeno na dva dijela. Nije poznato da li je i koliko starih nišana uništeno prilikom izgradnje današnjeg magistralnog puta, jer je vršeno njegovo proširenje. I pored toga ovdje je ostalo dosta vrlo vrijednih primjeraka. Nisu grupisani na manji prostor kao što se to dešava na drugim mjestima, ali su veoma prepoznatljivi po svojoj visini i masi. Raspoređeni su u sjeveroistočnom dijelu mezarja, bliže magistralnom putu.

Naziv Šehidsko mezarje dobilo je po tome što su u njemu ukopani šehidi iz zadnjeg rata 1992-1995. godine.

Slika br. 379: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nalazi se u središnjem dijelu mezarja, potpuno usamljen. Oko njega nema drugih nišana. Malo je naget prema sjeverozapadu, ali je stabilan. Visok je 185 cm, kvadratnog presjeka stana 35 x 26 cm. Turban čini saruk sa kosim gužvama promjera 30 cm. Manjeg je promjera od presjeka stana što se javlja znatno rjeđe. Kavuk je odlomljen. Rađen je od krečnjaka.

Uzglavni i uznožni nišan su predstavnici iznadprosječno velikih muslimanskih nadgrobnika sa turbanom i bez tariha, a datiraju u XVI vijek.⁵¹⁰ Uznožni nišan je stub sa turbanom u gužve i kavukom na vrhu. Visok je 148 cm, kvadratnog presjeka 29,5x20,5 cm, sa turbanom promjera 32, i obimom 112 cm. Uznožni nišan ima oblik stele. Njegov gornji dio je odlomljen. Visoka je 80 cm, pravougaonog presjeka 32 x 12 cm. Rađeni su od krečnjaka.

Slika br. 380: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Ovo je standardna forma ženskih nišana od početka XVII do XX vijeka. Nišan je pronađen naopako usađen tako da je kapa bila u zemlji. To ukazuje da je bilo izmještanja nišana u ovom greblju prilikom čega je, zbog nepoznavanja strukture i oblika nišana, ovaj usađen naglavačke. Na kapi je uklesana linija u vidu podbradače, a na stanu motiv kuće, što može simbolizirati *vječnu kuću* na ahiretu. Visoka je 76 cm, sa presjekom 16 x 16 cm. Kapa je visoka 20 cm sa gornjim promjerom 23, a donjim 13 cm.

Slika br. 381: Djevojački nišan sa kapom

Radi se o derviškom nišanu *na-kšibendijskog* tarikata, i jedini je derviški nišan u ovom mezarju. Nažalost i on je prelomljen pa je odlomljeni dio samo prislonjen uz usađeni ostatak nišana.

Slika br. 382: Derviški nišan

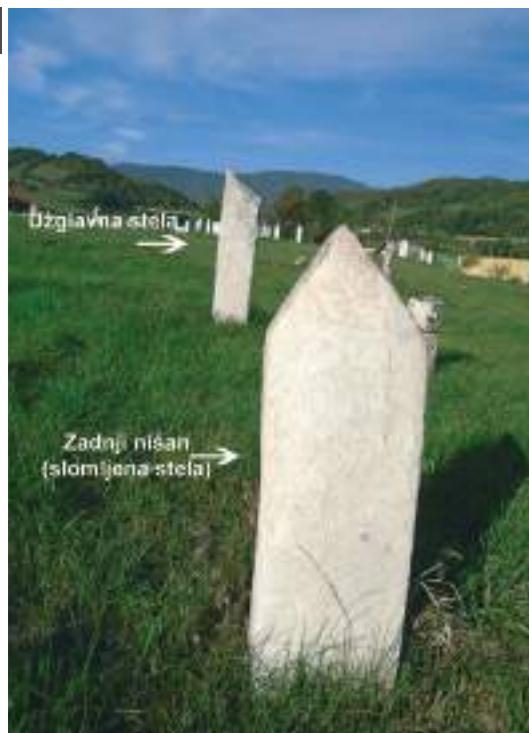

510 Pašić, I., *Od stećaka do nišana u BiH*, str. 101.

Slika br. 383: Stele

Iako imaju evidentna oštećenja, a uzglavnom nišanu fali gornji dio, može se slobodno reći da se radi o stelama. Po tome bi se moglo pretpostaviti da su postavljene prije uvođenja ženskih nišana sa kapom, a to je XVI vijek. Uzglavna stela je odlomljena pri vrhu i taj dio nedostaje. Preostali nadzemni dio je visok 125 cm, sa presjekom 28 x 11 cm. Uznožna je odlomljena pri dnu pa je odlomljeni dio prislonjen uz donji u zemlju usađeni. Uznožna stela je nešto šira u gornjem dijelu. Mjerenjem njena oba dijela dobije se visina od 165 cm. Presjek joj je 29 x 12 cm.

U jugozapadnom dijelu mezarja grupisano je nekoliko nišana od sedre. Zbog podložnosti sedre promjenama pod uticajem atmosferalija, ovi nišani ne mogu dati kvalitetne informacije o sebi zbog čega nisu ni obrađeni.

7.11.3. Mjesno mezarje „Igrišće“, Čičke

Mezarje se nalazi 300 metara zapadno iznad sela Čičke, pored šumskog puta. Preko puta njega nalazi se staro *Japalačko greblje*. Vjerovatno su nekad činili jednu cjelinu, ali je ona podijeljena izgradnjom šumskog puta.

Uzglavna i uznožna stela su istog oblika i dimenzija. Način modeliranja je isti. Završavaju na dvije vode sa blago povijenim ivicama. Unutrašnja strana nišana je ravna dok su sve druge strane povijaju prema njoj. Kao da su dvije stele nastale cijepanjem napola jednog ovalnog kamena. Slične ovim su stele na *Divovom mezaru* kod Ljubovčića. Ove arhaične stele datiraju u drugu polovicu XV ili početak XVI vijeka.⁵¹¹ Izrađene su od krečnjaka koji je vremenom promijenio boju.

Slika br. 384: Rustične i rudimentarne stele

511 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

Slika br. 385: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Nišan spada u kategoriju nišana bez vrata što ga svrstava među najstarije nišane. Takođe, vrlo loše je obrade što negativno utiče na mogućnost utvrđivanja vrste turbanu. Mještani su radi njegove zaštite vršili krečenje čime su uništeni tragovi obrade na sedri. Uznožni nišan je približno valjkast, a završava kupom.

Slika br. 386: Stele na dvije vode

Nišan je po obliku stela. Pripada vrsti ženskih nišana iz XIX/XX vijeka. Fine je obrade. Završava na dvije vode. U donjem dijelu je nešto uža. Rađena je od miljevine. Na uzglavnoj steli se nalazi tarih na kojem piše:

„Huvel Hajjul Baki mate bint Derviša Sujanić (?) zevdžesi (...) ili rođena Čičko El-fatiha 1359. Sene.

Prevod: On je Živi i Vječni, umrla kći Derviša Sujanić (?) žena (...) ili rođena Čičko, prouči Fatihu, 1939/40.“⁵¹²

7.11.4. Staro „Japalačko greblje“, Čičke

Mezarje se nalazi 300 metara jugozapadno od sela Čičke, a samo ga šumski put dijeli od novog mezarja *Igrišće*. Staro *Japalačko greblje* je vjerovatno, nekad ranije zahvatalo i dio današnjeg novog mezarja i to njegov južni dio, u kojem se nalazi pet starih mezara i nišana. Nakon avio-snimanja osamdesetih godina XX vijeka

Slika br. 387: Staro „Japalačko greblje“

512 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

dio *Japačkog greblja*, sa desne strane šumskog puta, uknjižen je kao vlasništvo MZ Japalaci, zajedno sa dokupljenom parcelom, i uspostavljeno novo Čičkovo greblje. Staro *Japalačko greblje* već tada nije bilo aktivno jer je uspostavljeno novo kod džamije u Japalacima. U njemu se danas nalazi jedan mezar obilježen sa dva stara bosanska nišana i pet mezara iz XX vijeka obilježena sa po dva moderna nišana.

Nišan se nalazi u šumi na jednom brežuljku preko puta Mjesnog mezarja *Igrišće*. Bez vrata je i valjkastog je stana. Turban je obal, bez gužvi, a u donjem dijelu unutrašnje strane je nešto uži. To upućuje na čatal turban. Uznožni nišan je valjkast. Raspon između nišana je 280 cm. Sve upućuje na to da nišan datira u XVI vijek.⁵¹³ Narodna predaja kaže da ovaj nišan obilježava mezar nekog bega iz Sarajeva koji je imao posjede od današnjeg Tarčina do Mehine luke, a kulu čardakliju na padinama Vilovca.⁵¹⁴ Nedaleko od kule je bio i izvor pitke vode.⁵¹⁵ Uzglavni nišan je visok 50 cm; promjer stana: 21 cm; obim turbana: 92 cm. Uznožni nišan je visok 30 cm. Mezar je orijentiran pravcem SI – JZ. Rađeni su od sedre.

Slika br. 388: Stub sa čatal turbanom

7.11.5. Mjesno mezarje „Selište“, Japalaci

Mezarje se nalazi u selu Japalaci između dvije džamije. Radi se o savremenom mezarju u kojem nema starih bosanskih nišana. Najstariji nišani u njemu potječu s početka XX vijeka.

U ovom mezarju posebnu pažnju privlači pet nišana u obliku stela poredanih u nizu, a godine smrti na njima su u rasponu od 1967. do 1976.g.

Slika br.389 : Nišani u mezarju „Selište“ Japalaci

⁵¹³ Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

⁵¹⁴ I danas se taj prostor, na Vilovcu, kako katastarski tako i u narodu zove „Čardak“

⁵¹⁵ Kazivao Džeko Šefkija /1961/, Tarčin. Zapisao Alađuz Vahid 2018.

7.11.6. Mezarje „Katunišće“, Vrbanja

Mezarje se nalazi sa lijeve strane magistralnog puta M-17, ispod sela Vrbanja i pokriva površinu od 6.786 m². S obzirom na veličinu mezarja, starih nišana je jako malo. Raspoređeni su po čitavom mezarju.

Slika br. 390: Panorama mezarja „Katunišće“

U središnjem dijelu mezarja nalaze se dvije stele, smještene između savremenih nišana. Imaju veliki raspon, što odlikuje najstarije nišana. Obje su loše obrade što bi odgovaralo atributu *rustične* kako ih naziva M. Mujezinović.⁵¹⁶

Uz glavna stela je visoka svega 40 cm, ima presjek 28 x 10 cm. Uznožna stela je visoka 57 cm, presjeka 24 x 12 cm. Orijentirane su pravcem SI - JZ. Izrađene su od sitnozrnaste sedre.

Slika br. 391: Rustične stele

516 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 10.

U sjeveroistočnom dijelu mezarja nalaze se dva mezara obilježena stelama novijeg datuma, međutim zbog njihovih posebnosti uvrštene su u ovu knjigu. Te posebnosti se ogledaju u nešto većem tarihu, na jednoj i ukrasima te ostacima tariha na drugoj steli. Takođe, njihova visina, među stelama ovog oblika, je nadprosječna.

Uzglavna stela nema ukrasa, ali ima tarih koji se jedva nazire na jako oštećenoj površini. Smješten je u udubljeno polje koje pokriva veći dio jugozapadne strane nišana. U njemu je tarih pisan reljefnim arapskim pismom. Iz tariha je moguće pročitati:

„Huve (...) El-merhum vel magfuru leh (...) Ahmedinin zevdžesi, 1275 hidž.g. (1858.g.)“⁵¹⁷

Slika br. 392: Stela sa ženskom kapom

Drugi nišan oblika stele sa kapom nalazi se odmah do prethodnog, sa njegove jugozapadne strane. Obje stele su slične, s tim da ova, na jugozapadnoj strani, ima pored tariha i ukrase. Tarih je izbrisan, a sa preostalog dijela se može pročitati: „Merhume (...) bint (...)“⁵¹⁸ Nišan je na istoj strani ukrašen cik-cak bordurom koja razdvaja stan nišana od kape. Iznad bordure su urezana dva trougla međusobno povezana vrhovima.

Slika br. 393: Stela sa ženskom kapom

Slika br. 394: Nišan sa kavukli sarukom

Mezar obilježavaju dva nišana. Uzglavni nišan ima kvadratnu osnovu. Umjesto vrata, stan nišana od turbana razdvajaju ukrasi. Turban je obal, ravne površine preko koje stoji jedan prevoj u obliku trake. Kavuk je u obliku fesa koji je širi u gornjem dijelu.

517 Čitanje i prevod: Kazazović, E., i Dervišević, H., 2018.

518 Ibidem.

Klasičan oblik ženskog nišana u obliku stuba sa kapom. Kod nekih se na vrhu kape nalazi mala jabuka, koje kod ovog nišana nema.

Sjeveroistočna strana nišana je ukrašena geometrijskim oblicima, a na vratu je urezan motiv koji najviše asocira na žensku ogrlicu. Moguće da je bilo i drugih ukrasa, ali su oni vremenom iščezli. Ova vrsta nišana se javlja od XVII vijeka.⁵¹⁹

Slika br. 395: Ženski nišan s kapom

7.11.7. Novo greblje „Katunišće“, Vrbanja

Novo greblje *Katunišće* Vrbanja nalazi se sa jugozapadne strane mjesnog greblja *Katunišće*. U jednoj grupi, u zapadnom dijelu mezarja, nalazi se devet savremenih mezara iznad kojih se nalazi, grupisano, nekoliko pari starih nišana. Mezarje je ograđeno lijepom željeznom ogradom sa dvije velike ulazne kapije od kojih je jedna *šehidska kapija*. Nedaleko od nje u mezarju se nalazi i jedan šehidski nišan iz odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godina.

Slika br. 396: Nišan sa kavukli turbanom u gužve

Karakteristika ovog nišana je što je turban postavljen direktno na stan nišana, bez vrata, po čemu bi on mogao pripadati ranoj fazi. Ali ne i nužno. U donjem dijelu je nešto širi nego u gornjem. Gužve na turbanu su, zbog uticaja atmosferalija, gotovo neprepoznatljive. Visok je 55 cm, a presjek mu je 20x14 cm u gornjem dijelu i 30 x 14 u donjem dijelu stana. Kavuk je oštećen. Orijentiran je pravcem SI - JZ

Slika br. 397: Nišan sa oblim turbanom

Vrlo rijetko se javlja na hadžićkom području. Turban je postavljen direktno na stan nišana. Potpuno je obal, bez gužvi i režnjeva, a na njemu se nalazi kavuk koji je u gornjem dijelu nešto širi. Na kavuku se nalazi mala jabuka (polulopta).

519 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

8. Islamska memorijalna kultura u kontekstu religijskog shvatanja

Etimološki posmatrano riječ nišan je perzijskog porijekla i ima značenje: *znak, obilježje, cilj, odličje*. Ovaj izraz u bosanskom jeziku se koristi kao pojam koji označava nadgrobni muslimanski spomenik od kamena. Iako je ova riječ ušla u bosanski jezik posredstvom Osmanlija, za vrijeme njihove višestoljetne vladavine, ona u turskom jeziku nije upotrebljavana sa istom svrhom. U turskom jeziku za nadgrobni spomenik se koristi sintagma *mezartaş*, u prijevodu *nadgrobni kamen*. Sukladno tom izrazu lokacija na kojoj su sahranjeni mrtvi naziva se *mezaristan* ili *mezarlik*, dok se u bosanskom jeziku pored pomenutih naziva koriste i riječi *groblje* ili *greblje*. Riječ *mezar* generira iz arapskog jezika koja ima značenje *mjesto ukopa mrtvog*.⁵²⁰

Općenito uzevši spomen obilježja u islamskoj civilizaciji su u značajnoj mjeri određena šerijatskim propisima, tako da u toj sferi nije ostavljeno mnogo prostora pretjeranoj slobodi umjetničkog izraza, niti su se u tom pogledu tolerirale posebnosti lokalnih običaja. Općenito govoreći, u islamskoj memorijalnoj kulturi je primjetno odsustvo predimenzioniranih spomenika i njihovo ukrašavanje zoomorfnim i antropomorfnim ukrasima i općenito figuralnim predstavama. Sam oblik i veličina islamskog nadgrobnog spomenika mora da odiše jednostavnošću, skromnošću i da šalje jasnu poruku vjerniku kako je ovozemaljski život prolazan i neusporediv sa zagrobnim životom na ahiretu.⁵²¹

Na samom početku islamske ere Božiji Poslanik s.a.v.s. i njegovi drugovi-ashabi su poštivali upravo te principe u pogledu obilježavanja kabura-mjesta umrlih. Islamski pravници su poslije zauzeli više različitih stavova u vezi označavanja kabura. Prema mišljenju *hanefijske pravne škole* obilježavanje kabura je pokuđeno djelo *mekruh*. Učenjaci *malikijskog mezheba* i jedan broj učenjaka *hanefijske* i *hanbelijske pravne škole* stoje na stanovištu da je praksa obilježavanja kabura dozvoljena. Međutim, stavovi *šafijske škole* i drugi stav *hanbelijskog mezheba* su saglasni da su nadgrobna obilježja preporučena-*mustehab*. U jednom hadisu se spominje da je Božiji Poslanik s.a.v.s. prilikom ukopa Osmana ibn Mazuna naredio da se njegov kabur označi kamenom koji će se staviti iznad njegove glave pri čemu je i on sam učestvovao.⁵²² Različiti stavovi islamskih pravnih škola u pogledu obilježavanja kabura mogli bi se objasniti činjenicom da u vrijeme Božijeg Poslanika tom pitanju nije pridavana velika pažnja. Ipak, treba naglasiti da je otklon pojedinih pravnih škola prema kaburskim obilježjima proizašao iz bojazni da bi takva praksa latentno utjecala na razvoj širka - idolatrije koja bi iskrivila monoteističku čistoću islama. Grobovi prvih muslimana-ashaba su vrlo skromno obilježavani, tj. korišteno je obično kamenje amorfnog oblika koje se postavljalo na mjesto uzglavlja umrlog. Osim kamenja korišteni su i komadi drveta ili bi se manje kamenje postavilo u krug oko kabura. To treba shvatiti u okviru onovremenog diskursa kada je idolopoklonstvo, sujevjerje i svaka druga vrsta posredništva u vjeri smatrana velikom opasnošću za konzistentnost islamske ortodoksije i ortopraksije pogotovo što je tadašnje obično stanovništvo bilo neobrazovano i još uvijek pod jakim

520 Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, str. 462-493.

521 Zukić, K., *Islamska arhitektura, Knjiga II*, Bošnjački institut, Sarajevo, 2001., str. 982-983. (Dalje: Zukić, K., *Islamska arhitektura, Knjiga II*)

522 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboj*, str. 344.

utjecajem predislamskih običaja.

U kasnijim stoljećima islama razvija se bogata sakralna umjetnost koja naravno poštiva ustaljene kanone islamskog vjerezakona. U prvom redu javlja se praksa gradnje *turbeta*-mauzoleja koji su se podizali iznad grobova Božijeg Poslanika, pripadnika *ehli bejta*, *ashaba*, velikih učenjaka i *evlija*. Načini obilježavanja muslimanskih grobova razlikovali su se sukladno klimatskim podnebljima i kulturološkim odlikama određenih etničkih grupa. Primjerice u Iranu su tokom 10. stoljeća mjesta mrtvih obilježavana kamenim ili drvenim pločama u obliku stela. Iranski historičari umjetnosti smatraju da su ove stele zapravo stilizovane forme *mihraba*. Na tim spomen-obilježjima su urezani natpisi koji sadrže ime umrlog, njegovo zanimanje i *ajete* iz Kur'ana. Najveće iransko groblje iz perioda islamskog srednjeg vijeka nalazi se u mjestu Sefid Čah (Bijeli Bunar), u provinciji Mazenderan. To groblje broji ukupno 20.000 nadgrobni spomenika, čije su forme i ukrasni motivi *suis generis* u islamskom svijetu.⁵²³

U periodu od 11. do 13. stoljeća Turci Seldžuci razvijaju nove oblike nadgrobni spomenika koji su prepoznatljivi po svojoj grandioznosti i bogastvu ukrasnih ornamenata. Najbrojnija nekropola seldžučkih spomenika nalazi se u Ahlatu u istočnoj Turskoj gdje ih je evidentirano 8.000. Ovi nadgrobni spomenici dosežu visinu i do tri metra i pravougaonog su oblika. Način na koji su postavljeni ovi spomenici izgledaju poput vertikalno uspravljenih ploča. Ukrašeni su floralnim i geometrijskim motivima, te citatima iz Kur'ana. Na vrhu su ovih spomenika istaknuti stalaktitni ukrasi, a iznad samih grobnica su postavljeni kameni sarkofazi. Istaknuti pripadnici ratne aristokratije sahranjivani su u osmougaonim turbetima poznatim pod imenom *gumbeti*.⁵²⁴

Sa raspadom Seldžučkog sultanata u Maloj Aziji krajem 13. stoljeća nastupa period ekspanzije Osmanskog carstva. Osmanlije nastoje preuzeti političko i vjersko vodstvo u islamskom svijetu, te uporedo s tim uspostaviti nove obrasce u umjetničkom izražavanju. Vjerska arhitektura i memorijalna kultura koristili su Osmanlijama kao simboli kojim su pokazivali svoju imperijalnu moć, te kulturološku i identitarnu povezanost sa principima islamskog učenja. Na muslimanskim nadgrobni spomenicima javljaju se nova obilježja islamske sakralne umjetnosti. S obzirom da su Osmanlije vladale prostorom u kojem su izmješano živjeli muslimani sa hrišćanima bilo je bitno regulisati osnovna obilježja po kojim će se razlikovati pripadnici pomenutih vjerskih zajednica. Naime, muslimani i hrišćani su se razlikovali po boji odjeće i vrsti kapa. Tako je crvena i zelena boja odjeće bila obilježje muslimana, dok je plava i kestenjasta bila rezervisana za pripadnike hrišćanske religije. U Bosni tokom višestoljetne osmanske uprave ukorijenila se tradicija nošenja turbana kod pripadnika sve tri religijske zajednice: muslimana, pravoslavnih i rimokatolika, ali s tom razlikom što su hrišćani u većini slučajeva imali turbane crvene boje. Također, nadgrobni spomenici su se razlikovali shodno vjerskoj pripadnosti. Hrišćani su tradicionalno koristili krst od drveća ili kamena kako bi obilježili grob umrlog. Muslimanski nadgrobni spomenici bili su prepoznatljivi po karakterističnim oblicima turbana i različitim vrstama kapa koji su činili istaknuti dio spomen-obilježja. Kod muslimana uobičajena praksa je bila da uzglavni nadgrobni spomenik (*bašluk*) bude raščlanjen na gornji dio koji je imao formu

523 <https://ariyaleader.com/en/tourism-places/northiran-places/tourism/sefhidchah-cemetery-177> (pristupljeno: 18.11.2018.)

524 Zukić, K., *Islamska arhitektura, Knjiga II*, str. 98.

turbana i na donji dio-stan koji je mogao biti oblikovan u različitim formama poput: stuba i stele. Uznožni nišan (*ajakluk*) je imao prostu formu stuba. Treba naglasiti da u većini slučajeva uzglavni nišani imaju i prijelazni dio između turbana i stana, a to je vrat koji je uži u odnosu na ova dva sastavna elementa.⁵²⁵

U ovom kontekstu nezaobilazna tema su osmanski turbani koji će postati glavno spoljnje obilježje vjerskog identiteta bosanskih muslimana. Sa islamskog vjerskog stanovišta nošenje turbana nije stroga dužnost-*farz* muškarcu muslimanu, ali je Božiji Poslanik Muhamed s.a.v.s. savjetovao vjernicima da nose ovaj odijevni predmet kako bi istakli svoju vjersku pripadnost u odnosu na hrišćane, jevreje i idolopoklonike. Od Abdullaha ibn Omera se prenosi da je Božiji Poslanik rekao: „Nosite turbane, jer su oni odličja meleka i opustite jedan njihov dio niz vaša pleća“.⁵²⁶ Pošto su i druge vjerske zajednice imale običaj nošenja turbana bilo je stoga neophodno propisati posebne boje i način motanja turbana za muslimane. Ashab Rukana r.a. u vezi tog pitanja kaže: „Čuo sam Božijeg Poslanika, kako govori: Razlika između nas i mušrika (idolopoklonika) jeste i u motanju turbana na svojim kapama.“⁵²⁷

Među najstarijim nišanima sa turbanom u Bosni smatraju se nišani braće Radi-lovića, Hasana i Ahmeta u Čadavini kod Rogatice a njihovi ćirilični natpisi su sročeni na starobosanskom jeziku.⁵²⁸ U prvim stoljećima osmanske vlasti na prostoru Bosne je vidljiva svojevrsna simbioza između srednjovjekovne i osmanske memorijalne kulture i epigrafike. Taj fenomen koincidira i sa procesom postepene konverzije bosanskog stanovništva na islam što je naročito uočljivo u spomen-obilježjima prijelaznog tipa između stećka i nišana. Na prvim nišanima su primjetne forme stele i stuba koje su bosanski klesari radili prema uzoru stećaka. Upotreba brzopisne ćirilice-bosančice na nišanima je na kraći period integrisalo srednjovjekovnu bosansku pismenost u epigrafici islamskog civilizacijskog kruga. Vremenom je ova vrsta epigrafike je napuštena, pa je bila sve raširenija praksa da se podižu nišani bez ikakvih natpisa. Odsustvo natpisa na bosanskim nišanima domaće proizvodnje je prisutno od prve polovice XVI do početka XVII vijeka.⁵²⁹

U pogledu natpisa na nišanima većina islamskih pravnih škola zastupa mišljenje da je to *mekruh* ili pokuđeno djelo, osim učenjaka *zahirijskog mezheba* pa i modernih učenjaka. Oni smatraju da su natpisi neophodni kako bi se ustanovilo kome *ka-bur* pripada i da bi se porodica mogla ukopavati kraj njega. Inače bi nišan, u današnjem vremenu prevelikih *mezaristana*, tu svrhu izgubio.⁵³⁰

Po pitanju ukrasa na nišanima sve šerijatske pravne škole stoje na stanovištu da takva praksa krši šerijatske norme.⁵³¹ No, treba imati u vidu da je ova umjetnička tradicija izraz lokalnih običaja u ukrašavanju nadgrobnih spomenika. Estetski principi u bosanskoj memorijalnoj kulturi tokom osmanske vladavine nisu u suprotnosti sa is-

525 Klinčević, N., *Bosanski nišani*, str. 30.

526 Šuabul-iman, br. 6262

527 *Sunen Ebu Davuda*, br. 4078

528 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 11.

529 Mujezinović M., *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj.1, str. 14.

530 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboj*, str. 345.

531 Ibidem.

lamskim shvatanjem umjetnosti, jer svi pomenuti ukrasni motivi nemaju zoomorfne i antropomorfne karakteristike.

Ukrasi na starim bosanskim nišanima nisu sastavni dio kulture koju su Osmanlije donijele u Bosnu. Oni se javljaju samo na nišanima rane faze ili prijelaznog doba kada dolazi do simbioze srednjovjekovnih stećaka i nove forme muslimanskih nadgrobničkih spomenika. Kao posljedica toga na nišanima se javljaju ukrasi poput tordiranog užeta, floralnih i geometrijskih ornamenata, astralnih motiva (sunce i polumjesec), rozeta, uzdignutih ruku i ratničkih oruđa (mač, luk i strijela, buzdovan) generirani iz srednjovjekovne umjetnosti. Po istom šablonu na nišanima se javljaju i simboli ratničke opreme isključivo osmanske provenijencije (sablja, jatagan, sjekirica, čomaga...). Ustaljivanjem osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini takva praksa prestaje, ali i dalje ostaje u Bosanskoj Krajini tradicija ukrašavanja floralnim motivima, geometrijskim oblicima i sl.

Proporcije bosanskih nišana i visina zemlje iznad kabura je u mnogome sporna prema islamsko-šerijatskom shvatanju. Na primjer najveći nišan u Bosni nišan Omerage Bašića koji se nalazi između Glamoča i Livna, visok je 4,7 metara i toliki mu je i obim turbana.⁵³² U prosjeku visina najvećih nišana u Bosni se kreće od dva do četiri metra i oni su podjednako zastupljeni i na seoskim i na gradskim grobljima. Međutim, ove veličine nemaju ekstravagantnih oblika, već su to manje više proste forme stubova sa turbanima. Impozantne zapremine bosanskih nišana se mogu dovesti u vezu sa epskom precepcijom svijeta onovremenih bosanskih ljudi koji su podizanjem velikih nišana istaknutim ratnicima, vojskovođama i zaslužnim narodnim uglednicima-*ajanima* nastojali očuvati dugotrajno sjećanje na njih u kolektivnoj svijesti zajednice. Vjerska raznolikost stanovništva i istureni položaj Bosanskog ejaleta na granici Osmanskog carstva je također utjecao na pojavu grandioznih nišana kako bi se njima odredio poseban vizuelni identitet bosanskog krajolika, tj. da se naglasi prevlast muslimanskog elementa u Bosni.

Prema islamskoj tradiciji pravilo je da se napravi udubljenje na desnoj strani kabura gdje se treba položiti tijelo umrlog, i da se taj prostor zazida ciglom ili čerpicem.⁵³³ Kod bosanskih muslimana se ta tradicija ukopavanja nije održala, pa se u današnje vrijeme koriste drvene daske-*nasloni* koji se postavljaju ukoso iznad tijela umrlog. Zbog tog načina ukopavanja grobna humka bude viša od dozvoljenog, s obzirom da šerijat propisuje visinu iskopane kaburske zemlje do jednog pedlja. Ipak, takav način ukopa ne odstupa mnogo od islamske tradicije, jer je opće poznato da se tokom jedne ili više decenija grobna humka sliježe nakon što drveni nasloni istruhnu. Isto tako, na kabur se nanosi samo ona zemlja koja je izvađena prilikom iskopa kabura, što je Božiji Poslanik s.a.v.s odobravao. Imam Hallal r.h.m., bilježi od Džabira r.a.: “Da je Poslanik s.a.w.s., zabranio da se na grob nanosi nova zemlja mimo one koja je izašla zbog ukopa mejta!”⁵³⁴ Upravo, zbog slijeganja zemlje na kaburu, bosanski muslimani iz osmanskog perioda su pravili puno veći razmak između nišana kako bi spriječili njihovo obaranje uslijed slijeganja zemlje. To je posebno izraženo kod nišana od XV –

532 Bejtić, A., *Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, str. 286.

533 Hasičić, H., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboj*, str. 345.

534 Jasavić, S., *Nekoliko propisa vezanih za kaburove*, (<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=28409>, pristupljeno 15.12.2018.g)

XVII vijeka.

Ukrasi i visina nišana u Bosni ne odstupa pretjerano od šerijatskih propisa, ako se uzme u obzir da je estetska norma nišana prihvatljiva i da nišani ne sadrže nikakve nedozvoljene slikovne predstave živog svijeta. Tokom povijesti islama uvijek su se dešavale određene promjene u propisima koji nisu bili od prioritarnog značaja za život vjernika pojedinca i muslimanske zajednice, s tim da su te promjene i prilagodbe morale biti u skladu sa razumom i šerijatskim normama. U pogledu ove problematike najindikativniji je hadis Božijeg Poslanika u kojem se kaže: „Ko uspostavi, uvede lijep običaj imat će nagradu za njega.“⁵³⁵ Ali, ne treba izgubiti iz vida da u današnje vrijeme prevladava kič u islamskoj memorijalnoj kulturi, iz razloga što se podižu nišani grotesknih oblika (forma cvijeta, široka ploča, itd.), zatim nišani sa slikama umrlih i kaburi koji su ograđeni pretjerano visokom mermernom ogradom. U pojedinim slučajevima se nastoji oponašati osmanski stil nišana, ali i tu se pretjeruje. Naime, takvi nišani imaju turbane koji uopće ne odgovaraju profesionalnom statusu umrlog, s obzirom da su se ljudi u osmansko doba različito rangirali u društvenoj hijerarhiji na osnovu boje i načina motanja turbana.

535 *Tirmizi*, br. 2675. Drugi primjer se odnosi na slučaj klanjanja teravah namaza u džematu koji je odobrio halifa Omer r.a. sa riječima: „Kako je lijepa ova novotarija.“

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

1. ALIČIĆ, S. A., Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69., Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008.
2. ALIČIĆ, S. A., Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1256. godine, Sarajevo, 1977.
3. HANDŽIĆ, A., Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604.g, sv. I/1, Bošnjački institut Zürich Odjel Sarajevo i Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 2000.
4. Kulturno - historijsko i prirodno nasljeđe za područje Urbanističkog plana Hadžići, Gradski zavod za zaštitu i korištenje kulturno - historijskog i prirodnog nasljeđa, Sarajevo, 1987.
5. Glavni rezultati popisa u Bosni i Hercegovini od 22.4.1895., Sarajevo, 1896.
6. Katastral Vermefungs Abtheilung, Vermefungsjaaler, Kreis Sarajevo, Bezirk Sarajevo, Gemeinde Hadžići, 1882.
7. Statistika mjesta i pučanstva Bosni i Hercegovini, po popisu 16.juna 1879. Sarajevo, 1880.
8. Sunen Ebu Davuda, br. 4078.
9. ŠABANOVIĆ, H., Dvije najstarije vakufname u Bosni, 1952.
10. Šuabul-iman, br. 6262
11. TIRMIZI, br. 2675
12. TRIFKOVIĆ, V., I TRIFKOVIĆ, S., Sarajevska okolina – Sarajevsko polje, Srpski etnografski zbornik knj. 11:1, Srpska naseljena mjesta knj. 5:1, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1908.
13. EL-MUNZIRI, Zekijudin, Abdu-l-Azim, Muslimova zbirka hadisa, knj 1, Zenica, Kuća mudrosti, 2003.

Literatura:

1. ADEMOVIĆ, F., Princ palikuća u Sarajevu, Izdavačka kuća „Rabic“, Sarajevo, 1997.
2. ALAĐUZ, V., Hadžićka toponimija, Općina Hadžići, 2016.
3. ALAĐUZ, V., Monografija - Hadžići od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992. godine, II izdanje, Općina Hadžići, 2017.
4. BEJTIĆ, A., Spomenici osmanske arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju, sv. III, Orijentalni institut, Sarajevo, 1953.
5. BEŠLAGIĆ, Š., Nišani XV i XVI vijeka, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1978.
6. BEŠLAGIĆ, Š., Stećci - kultura i umjetnost, IRO “Veselin Masleša”, Sarajevo 1982.
7. DURAJLIĆ, E., Islamski sakralni spomenici iz osmanskog perioda na području Općine Visoko, Medžlis Islamske zajednice Visoko, 2012.
8. EDRENIĆ, M., et. al. Tursko-bosanski džepni riječnik, „Kahraman ofset LTD. ŠTI.“ 2005.
9. HANGLI, A., Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, drugo znatno povećano i ispravljeno izdanje, „Naklada Daniela A. Kajona“, Sarajevo 1907.
10. İHSANOGLU, E., Historija Osmanske države i civilizacije, Knjiga I, Orijentalni institut Sarajevo, 2004.
11. KLAIĆ, B., Rječnik stranih riječi, „Nakladni zavod Matice Hrvatske“, Zagreb, 1986.
12. KLINČEVIĆ, N., Bosanski nišani, Istraživački rad, autor-izdavač, Sarajevo, 2018.
13. MUFTIĆ, F., Foča, stećci i nišani, TKP „Šahinpašić“, Sarajevo, 2000.
14. MUJEZINOVIĆ, M., Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, knjiga I, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1974.
15. MUJEZINOVIĆ, M., Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, knjiga II, IRO „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1977.

16. BAŠESKIJA, M. M., Ljetopis (1746–1804), „Publishing“, Sarajevo, 1997.
17. NAMETAK, A., *Islamski kulturni spomenici turskog doba u Bosni i Hercegovini*, Državna štamparija, Sarajevo, 1939.
18. PAŠIĆ, I., *Od stećaka do nišana u Bosni i Hercegovini*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2017.
19. SKARIĆ, V., *Popis bosanskih spahija 1711*, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1930.
20. SKARIĆ, V., *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Opština grada Sarajeva, Sarajevo, 1937.
21. SOFTIĆ, AIŠA., *Obećani čas*, Zemaljski muzej Sarajevo, 2016.
22. ŠABANOVIĆ, H., *Krajište Isa-bega Ishakovića*, Zbirni katastarski popis 1455, Orijentalni institut u Sarajevu, serija II Defteri, knj. 1, 1964.
23. ŠEHIĆ, Z., TEPIĆ, I., *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*, Izdavačka kuća „Sejtarija“, Sarajevo, 2002.
24. ŠKALJIĆ, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Izdavačko preduzeće „Svjetlost“, Sarajevo, 1973.
25. ZUKIĆ, K., *Islamska arhitektura*, Knjiga II, Bošnjački institut, Sarajevo, 2001.

Časopisi, članci i naučni skupovi:

1. BOJNAKOVSKI, I., 1978., *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmacija*, Godišnjak ANUBiH, Sarajevo
2. ČAUŠEVIĆ, M., 2006., *Umjetnost bašluka*, “Most“, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, God. XXXI, br.195
3. ČORIVIĆ, V., 1955., *Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku*, Naše starine III, Sarajevo
4. HADŽIJAHĆ, M., 1978., *Razvoj ekonomskih centara na području Hadžića do*

1878. god. Sarajevo, 1972.

5. HAJDAREVIĆ, I., FILIPOVIĆ, A., 2015., *Arhitektonsko - građevinski kamen sa područja Centralne Bosne*, Sveučilište Mostar, Zbornik radova, broj 10.
6. HASANSPAHIĆ, M., 2016., *Nišani i stara mezarja na olovskom području*, Glasnik Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka, br. 5-6, Sarajevo
7. HASIČIĆ, H., 2014., *Nišani Medžlisa Islamske zajednice Doboj, (historijski prikaz, stanje na terenu i kritičke analize)*, u Zborniku radova *Naslijeđe Doboja i okoline*, Doboj,
8. KNOLL, P., 1929., *O muslimanskoj umjetnosti u Bosni*, *Književnik*, god 2 (12) str. 443-456, Zagreb,
9. MAZALIĆ, Đ., 1957., *Hrišćanski nišani u okolini Travnika*, *Naše starine*, knj. IV, Sarajevo
10. MULAOMEROVIĆ, J., 2017., *Grobovi s krugom od kamenja u nekropolama stećaka: jedna drugačija interpretacija*, BZK „Preporod“, Godišnjak za 2016, Sarajevo
11. REŽHAK, V., 1958., *Manje poznate prirodne rijetkosti u Bosni i Hercegovini*, Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Bosne i Hercegovine, *Naše starine*
12. SUŠIĆ, M., 2011., *Naš odnos prema nadkaburskim obilježjima*, Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini, Takvim
13. TRALJIĆ, M. S., 1940., *Muslimanski nadgrobni spomenici*, „Narodna uzdanica“, Sarajevo, 1940., str. 192-210.

Internet izvori:

1. www.bosnjaci.net/prilog
2. www.turkeygravestones.com
3. <http://www.katastar.ba/pregled>

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

PRILOZI

Tabela br.1: Pregled mezarja sa katastarskim i gruntovnim stanjem

KATASTARSKI PODACI O NEKROPOLAMA NIŠANA NA PODRUČJU HADŽIĆA			
r/br	NAZIV MEZARJA	KATASTARSKI PODACI	VLASNIŠVO
1.	<i>Jelašje-Muhibića greblje, Odžak</i>	KO Duranovići, k.č. 961, površine 1877 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
2.	<i>Podkućnice, Binježevo</i>	KO Binježevo, k.č. 1165, 1202 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
3.	<i>Gurovići, M. Raskršće</i>	KO Binježevo, k.č. 217/1, 260 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
4.	<i>Greblje, Breza</i>	KO Binježevo, k.č. 2476	VI. Čatić Uzeir iz Binježeva 1/1
5.	<i>Žega, Breza</i>	KO Binježevo, k.č. 2630	VI. Korjenić Asim, iz Binježeva
6.	<i>Malo greblje Binježevo</i>	KO Binježevo, k.č. 866, 103 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
7.	<i>Lug Binježevo</i>	KO Binježevo, k.č. 988, površine 2199 m ²	VI. Medžlis Islamske zajednice (u nastavku MIZ) Sarajevo 1/1
8.	<i>Nisputnica, Budmolići</i>	KO Budmolići, k.č. 1081, površine 1171 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
9.	<i>Biočko greblje Bjelica, Budmolići</i>	KO Budmolići, k.č. 1098, površine 1355 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
10.	<i>Budmoličko greblje Bjelica</i>	KO Budmolići, k.č. 1099, površina 5.502 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
11.	<i>Usamljeni nišan, Vilovac, Bioča</i>	KO Budmolići, k.č. 642	VI. Vitor Branko 1/6
12.	<i>Čičkovo greblje, Budmolići</i>	KO Budmolići, k.č. 1100 i 1101, 5326 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
13.	<i>Brkljače – Pašića gaj, Ragalj</i>	KO Budmolići, k.č. 1478/1	VI. Općina Hadžići.
14.	<i>Japalačko greblje, Breza, Čičke</i>	KO Budmolići, k.č. 473, površine 5057 m ² ,	VI. MIZ Sarajevo 1/1
15.	<i>Igrišće, Čičke</i>	KO Budmolići, k.č. 501, površine 1307 m ²	VI. Mjesna zajednica Japalaci 1/1
16.	<i>Staro greblje, Koščan</i>	KO Bukovica, k.č. 587, 295 m ²	VI. Odbor IZ Bukovica. 1/1
17.	<i>Morića groblje, Donji Hadžići</i>	KO Donji Hadžići, k.č. 365, 689 m ²	VI. Odbor Islamske zajednice D. Hadžići 1/1
18.	<i>Musičko groblje, Donji Hadžići</i>	KO Donji Hadžići, k.č. 391, 435 m ²	VI. Odbor Islamske zajednice Donji Hadžići 1/1
19.	<i>Nišani, Spasovnice, Breza</i>	KO Donji Hadžići, k.č. 538, xx	VI. KJP „Sarajevošume“ d.o.o. Sarajevo
20.	<i>Musića greblje, Musići</i>	KO Donji Hadžići, k.č. 640, 502 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1

21.	<i>Hadžičko groblje-Hasanovića greblje, D. Hadžići</i>	KO Donji Hadžići, k.č. 903, površine 1855 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
22.	<i>Harem džamije, D. Hadžići,</i>	KO Donji Hadžići, k.č.. 185, 848 m ²	VI. Odbor Islamske zajednice D. Hadžići 1/1
23.	<i>Buturovičko greblje-Cigansko greblje, Selimovići, Drozgozmetva</i>	KO Drozgozmetva, k.č 3501 i 909/1	VI. Selimović (Junuz) Husein 1/1
24.	<i>Glavica, Selimovići, Drozgozmetva</i>	KO Drozgozmetva, k.č 3295, 1707 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
25.	<i>Šehitluci, Grivići</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 180 i 179/2	VI. Hasanović (Mustafe) Velida, Grivići 265
26.	<i>Korino greblje, Drozgozmetva</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 2589/1, 2581 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
27.	<i>Harem, Drozgozmetva</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 2603, 4608 m ²	VI. Lubura Anđelka i dr. 1/3
28.	<i>Vrančičko greblje - Đelkino greblje Vrančići</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 2927, površina: zajedno sa <i>Drininim grebljem</i> 6651 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
29.	<i>Vrančičko greblje - Drininino greblje, Vrančići</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 2927, površin: zajedno sa <i>Fatića grebljem</i> 6651 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
30.	<i>Šehitluci, Vrančići</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 2941, 7268 m ² ,	VI. MIZ Sarajevo, 1/1
31.	<i>Grivičko greblje, Grivići</i>	KO Drozgozmetva, k.č. 358, 5.235 m ²	VI. MIZ Sarajevo1/1
32.	<i>Divov mezar, Ljubovčići</i>	KO Dub, k.č. 966	VI. „Sarajevošume“ d.o.o. 1/1
33.	<i>Tursko greblje, Brdo, Češće</i>	KO Duranovići, k.č 1066/1, 1832 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
34.	<i>Rijeka, Korča</i>	KO Duranovići, k.č. 2208, 678 m ²	VI. Krčalo Đevad i Ilderim 1/2
35.	<i>Podgora, Korča</i>	KO Duranovići, k.č. 2216	VI. Sarajevošume d.o.o.
36.	<i>Trzanj, mjesno greblje</i>	KO Duranovići, k.č. 544, 7.808 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
37.	<i>Šahića greblje Korča</i>	KO Duranovići, k.č.1969, 2658 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
38.	<i>Kazin do, Duranovići</i>	KO Duranovići, k.č. 928, površine 2027 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
39.	<i>Dupovci, Dupovačko greblje</i>	KO Hadžići, k.č 1403, površina 1525 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
40.	<i>Kučičko greblje, Dupovci</i>	KO Hadžići, k.č. 1223, 2376 m ²	VI. MIZ Sarajevo, 1/1
41.	<i>Karabdića greblje, Garovci</i>	KO Hadžići, k.č. 158/1, površina 577 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
42.	<i>Hadžičko groblje- Hrnjića greblje, Garovci</i>	KO Hadžići, k.č. 166/1, površine 398 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1

43.	<i>Selište, Japalaci</i>	KO Japalaci, k.č. 21, 3682 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
44.	<i>Djevojačko greblje, Tarčin</i>	KO Japalaci, k.č. 267, 35 335 m ²	VI. Općina Hadžići 1/1
45.	<i>Svatovsko greblje, Hambara, Lokve</i>	KO Lokve, k.č 1009, površine 657 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
46.	<i>Ramin greb, Mrtvanje, Bjelašnica</i>	KO Lokve, k.č 1122, xx	VI. Sarajevo šume d.o.o. 1/1
47.	<i>Grebčanica, Lokve</i>	KO Lokve, k.č 1312/3	VI. Alajbegović Rabija Sarajevo 1/1
48.	<i>Zagrebnica, Lokve</i>	KO Lokve, k.č 1387 sa 2500 m ² i 1327 sa 1742 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
49.	<i>Herica, Lokve</i>	KO Lokve, k.č 1474, 2015 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
50.	<i>Greblje ,Crepljani</i>	KO Lokve, k.č 743/1, 743/2, 745 i 748	VI. "RAWASI REAL ESTATE" D.O.O. SARAJEVO 1/1
51.	<i>Greblje, Luke</i>	KO Luke, k.č. 1163, 7629 m ²	VI. Mjesna zajednica Luke 1/1
52.	<i>Porodično greblje Dolac, Košćan</i>	KO Mokrine, k.č. 152 (447 m ²) i 153 (619 m ²)	VI. Bećirović Fata i Čović Zumra 1/2
53.	<i>Prohino, Košćan</i>	KO Mokrine, k.č. 168, 1048 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
54.	<i>Sajničko greblje, Mokrine</i>	KO Mokrine, k.č. 30, 559 m ²	VI. MIZ Sarajevo“
55.	<i>Mulagića greblje, Donja luka Mokrine</i>	KO Mokrine, k.č. 321	VI. Sajnica Fikreta 1/3.
56.	<i>Šehitluci, Vrtače, Mokrine</i>	KO Mokrine, k.č. 40, VI. Lučić Katica iz Kiseljaka i dr. 1/3, xx	k.č. 48/2, VI. Čolo Vejsil iz Mokrina
57.	<i>Strana, Leze, Mokrine</i>	KO Mokrine, k.č. 439, 286 m ² i (k.č 492/1 i 494, 719 m ² , privatno vlasništvo)	VI. MIZ Sarajevo 1/1
58.	<i>Luka, Mokrine</i>	KO Morkine, k.č 34/5, 637 m ² , VI. Općina Hadžići 1/1; k.č. 35, VI. Općina Hadžići 1/1	KO Mokrine, k.č 35, 1045 m ² , VI. MIZ Sarajevo 1/1
59.	<i>Djevojačko greblje, Osenik</i>	KO Osenik, k.č 106/1	VI. Bužo (Osman) Mujo 1/1
60.	<i>Buturovičko greblje, Osenik</i>	KO Osenik, k.č 20, 2270 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
61.	<i>Oseničko greblje, Osenik</i>	KO Osenik, k.č 71 2934 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
62.	<i>Vardište, Resnik</i>	KO Pazarić, k.č 160, 3359 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
63.	<i>Vardište, Dragovići</i>	KO Pazarić, k.č 160, 5552 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
64.	<i>Šehidsko mezarje, Kahrimani</i>	KO Pazarić, k.č. 1640, 2253 m ²	VI.MIZ Sarajevo 1/1
65.	<i>Kahrimani, Pazarić</i>	KO Pazarić, k.č.164, 9474 m ²	VI.MIZ Sarajevo 1/1
66.	<i>Nadbašča, Đanići</i>	KO Raštelica, k.č. 1270/1, 1028 m ²	VI. Mjesna zajednica Raštelica 1/1

67.	<i>Krčevine</i> , mjesno greblje Vukovići	KO Raštelica, k.č. 1496/1; 14906/3; 1496/4; 1496/5; 1495//1; 1495/2; 1495/5,	VI. MZ Raštelica 1/1
68.	<i>Tursko greblje</i> , Polumatje, Raštelica	KO Raštelica, k.č. 1498/1	VI. „Sarajevošume“ d.o.o. 1/1
69.	<i>Marušica-Šehidski nišan</i> , Raštelica	KO Raštelica, k.č. 34/1	VI. Hadžiahmetović Abdulah 1/1
70.	<i>Mjesno greblje</i> , Orahovica	KO Raštelica, k.č. 773, 1291 m ²	VI. Općina Hadžići 1/1
71.	<i>Polumatje</i> , Raštelica	KO Raštelica, k.č.1498/1	VI. Sarajevošume d.o.o. 1/1
72.	<i>Bajramovića greblje</i> , Resnik	KO Resnik , k.č 23/1, 23/2 i 24/1,	VI. MIZ Sarajevo 1/1
73.	<i>Novo greblje Katunišće</i> , Vrbanja	KO Tarčin, k.č 1284, površine 7105 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
74.	<i>Katunišće</i> , mjesno greblje, Vrbanja	KO Tarčin, k.č 1292, i 1287, 6786 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1, Ibrica Hajrudin i dr. 1/8.
75.	<i>Katunišće- Šehidsko mezarje</i> , Vrbanja	KO Tarčin, k.č.1221/1, 3878 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
76.	<i>Šehidski nišan</i> , Gradac	KO Zovik , k.č 902/1	VI. Općina Hadžići 1/1
77.	<i>Gradački mezar</i> , Gradac	KO Zovik, k.č. 162, 1234 m ² , i k.č. 98, 674 m ²	VI. MIZ Sarajevo1/1
78.	<i>Zovički mezar i Zovički harem</i> , Zovik	KO Zovik, k.č. 25/1, površine 2285 m ² 1/1, KO Dub, k.č, 75/1, 1750 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
79.	<i>Kasatičko groblje – Merdanovića greblje</i> , Kasatići	KO Žunovnica, k.č. 1581, površine 895 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
80.	<i>Kasatičko groblje-Šadikovića greblje</i> , Kasatići	Ko Žunovnica, k.č. 1791, površina 2053 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1
81.	<i>Greblje</i> , Kasatići	KO Žunovnica, k.č. 2193, površine 1405 m ²	VI. Općina Hadžići 1/1
82.	<i>Kopišanj</i> , gradsko groblje Hadžići	KO Žunovnica, k.č. 402, 10573 m ²	VI. Općina Hadžići 1/1
83.	<i>Grahorišće</i> , Žunovnica	KO Žunovnica, k.č.1314, površine 5496 m ²	VI. MIZ Sarajevo 1/1

Tabela br. 2: Vrste stubova sa turbanom i bez turbana, pregled po grebljima nišan

r/br	MEZARJE	STUB SA TURBANOM										STUB BEZ TURBANA													
		VRSTA TURBANA			VRSTA SARUKA				OSTALO			VRSTA		PRESJEK		OBLIK ZAVRŠTKA									
		Aginski	Derviški	Ulemanski	Ženska kapa	Fes	Kose sa prev.	Kose bez prev.	Vert. sa pr.	Hortz sa prev.	Ostale vrste	Mudžaveza	Kavak	Santrač	Mašina	Tarih	Bez vrata	Obelisk	Obični stub	Kvadratni	Okogonadni	Valjkasti	Piramidalan	Skrač. piram.	Dvije vode
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1.	Lug, Binježevo	1	1			2			2		1	4					2								
2.	Malo greblje, Binježevo						2					2													
3.	Podučnice, Binježevo				1				7		3	11					2								
4.	Usamljeni nišan, Vilovac, Bioča							1				1													
5.	Greblje, Breza																								
6.	Žega, Breza				2																				
7.	Budmoličko greblje, Bjelica			1	1		1	1	1	1	1	6					2								
8.	Biočko greblje, Bjelica, Budmolići			1	1		2	1	1			2		1			1								
9.	Čičkovo greblje, Budmolići																								
10.	Nisputnica, Budmolići				1		1	4			1	5					1								
11.	Greblje, Crepljani																								
12.	Tursko greblje, Brdo, Češće							1	1	2	3	6						1		1					
13.	Igrišće, Čičke									1	1						1								
14.	Japalačko greblje, Breza, Čičke																								
15.	Musičko greblje, Donji Hadžići	1					1	1			1	2		2	1		1								
16.	Morića greblje, Donji Hadžići							2	2		2	1		1	1		1		1	1	1				1
17.	Hadžičko greblje-Hasanovića greblje, D. Hadžići			3	1		1	1	2		1	4		1	2		2								
18.	Harem džamije, D. Hadžići,							1			1														
19.	Porodično greblje Dolac, Košan					2																			
20.	Vardište, Dragovići	2					1	2			5					1	1								
21.	Korino greblje, Drozgotetva	2	1				2	4	1	1	2	6		1											
22.	Harem, Drozgotetva	1									1														
23.	Dupovci, Dupovačko greblje			1	1		1	1	4		5	2	5			6						1			1
24.	Kazin do, Duranovići									2	2						2								

Tabela br. 3: Nišani sa ukrasima, pregled po mezarjima i vrstama ukrasa

REDNI BROJ	MEZARJE	VRSTE UKRASA NA NIŠANIMA													
		PRELAZNO DOBA (kraj XV i početak XVI vijeka)									OD XVII DO XX VIJEKA				
		LUK I STRIJELA	SABLJA	MAČ	NOŽ	KIAČA	KVRGE/ JABUKE	SUNCE	POLUMJESEC	ROZETE	GEOMETR. OBL.	KOMPOZ. LINIJA	STALAKTITNI UK	BORDURA	JELOVA GRANČ.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	11	12	13	14	15	16	
1.	Binježevo, <i>Lug</i>											1	1		
2.	Binježevo, <i>Nizići</i>									2		2	1		
3.	Binježevo, <i>Podkućnice</i>														
4.	Bioča, <i>Vilovac</i>														
5.	Breza, <i>Greblje</i>														
6.	Breza, <i>Žega</i>											1			3
7.	Budmol., <i>Bjelica</i>									1					1
8.	Budmol., <i>Biočko gr.</i>										2	1			
9.	Budmol., <i>Čičkovo gr.</i>														
10.	Budmol., <i>Nisputnica</i>														
11.	Crepljani, <i>Greblje</i>														
12.	Češće, <i>Tursko greblje</i>														
13.	Čičke, <i>Igrišće, aktiv. gr.</i>									1		1			
14.	Čičke, <i>Japalačko greb.</i>														
15.	D. H. <i>Musića greblje</i>	2					1		1						
16.	D. H. <i>Morića greblje</i>											2			
17.	D. H. <i>Hasanovića gr.</i>										2	1			1
18.	D. H. <i>Harem džamije</i>														
19.	Košćan, <i>Dolac</i>														
20.	Dragovići, <i>Vardište</i>														
21.	Drozg., <i>Korino greblje</i>	1			2							1	2		
22.	Drozgometva, <i>Harem</i>														
23.	Dupovci, <i>Mjesno greb.</i>									1		2			4
24.	Duranovići, <i>Mjesno gr.</i>														
25.	Đanići, <i>Nadbašča</i>														
26.	Garovci, <i>Karavdića gr.</i>					1									
27.	Garovci, <i>Hrnjića greb..</i>								1			1	1		
28.	Gradac, <i>Mjesno greb.</i>														
29.	Gradac, <i>Šehidski nišan</i>														
30.	Grivići, <i>Mjesno greblje</i>									5		12		1	1
31.	Grivići, <i>Šehitluci</i>												1		
32.	M. Raskršće, <i>Gurevići</i>									2	2	2			
33.	Japalaci, <i>Selište</i>														
34.	Pazarić, <i>Kahrimani</i>					1				2	1	15			
35.	Kasatići, <i>Mjesno greb.</i>									1		1			
36.	Kasatići, <i>Tursko greb.</i>														
37.	Kasatići <i>Merdanov. gr.</i>														
38.	Korča, <i>Krčala greblje</i>														
39.	Korča, <i>Šahića greblje</i>														
40.	Korča, <i>Podgora</i>		1		1	1									
41.	Košćan, <i>Staro greblje</i>														

42.	Košćan, <i>Aktivno greblje</i>																		
43.	Dupovci, <i>Kučičko greblje</i>																		
44.	Lokve, <i>Hambara</i>			1			1	1	1		1								
45.	Lokve, <i>Herica (Soce)</i>					1													
46.	Lokve, <i>Grebčanica</i>	1							1	1			1						
47.	Lokve, <i>Zagrebnica</i>												3	2					
48.	Luke, <i>Mjesno greblje</i>				1							1	2	1	1				
49.	Ljubovčići, <i>Divov mezar</i>								1	2									
50.	Mokrine, <i>Luka</i>				1						1	1	3						
51.	Mokrine, <i>Donja luka</i>																		
52.	Mokrine, <i>Laze</i>												3						
53.	Mokrine, <i>Sajničko greb.</i>												5						
54.	Mokrine, <i>Šehitluci</i>																		
55.	Musići, <i>Nišani</i>							2											
56.	Musići, <i>Šehidsko</i>												1	2					
57.	Odžak, <i>Jelašje</i>										1	1	3						
58.	Orahovica, <i>Mjesno gr.</i>																		
59.	Osenik, <i>Buturovičko gr.</i>																		
60.	Osenik, <i>Djevojačko gr.</i>																		
61.	Osenik, <i>Oseničko gr.</i>																		
62.	Budmolići, <i>Ragalj</i>				1			3	2	2	1	2							
63.	Mrtvanje, <i>Ramin greb,</i>																		
64.	Raštelica, <i>Polumatje</i>												2	2					2
65.	Raštelica, <i>Šehid. nišan</i>	1	1																
66.	Raštelica, <i>Tursko gr.</i>				1				1										
67.	Resnik, <i>Bajramovića gr.</i>																		
68.	Resnik, <i>Vardište</i>													5					
69.	Selimovići, <i>Mjesno gr.</i>													1					
70.	Selimovići, <i>Staro gr.</i>																		
71.	Tarčin, <i>Djevojačko gr.</i>																		
72.	Trzanj, <i>Trzanj</i>			1	1		1					2		1					
73.	Vrančići, <i>Drinino gr.</i>				1		1					2							
74.	Vrančići, <i>Šehitluci</i>																		
75.	Vrančići, <i>Đelkino gr.</i>																		
76.	Vrbanja, <i>Šehidsko gr</i>											1							1
77.	Vrbanja, <i>Katunišće</i>											2							
78.	Vrbanja, <i>Tufino greblje</i>																		
79.	Vukovići, <i>Krčevine</i>											1		1					1
80.	Zovik, <i>Zovički mezar.</i>				1	1		1	1	1		1		4					
81.	Žunovnica, <i>Grahorišće</i>													5					
	UKUPNO	5	3	6	6	6	8	6	6	5	29	27	75	4	2	14			
		Ukupno 51 ukrasa										Ukupno 151 ukrasa							

**Tabela br. 4: Pregled obrađenih nišana sa osnovnim dimenzijama
(na slikama broj 1 – 38, nišani su uzeti kao uzorci vrsta i oblika)**

Nišani sa osnovnim dimenzijama							
red. br.	Br o j slik e	Naziv nišana	Uku p. visin a	Presjek stana	Visina vrata	Presjek vrata	Promjer turbana
1.	39	Nišan s kavukli turbanom u gužve	205	34x30	13	26	35
2.	40	Zadnji nišan - stela	180	40x30	Ivice krova duge 43 cm		
3.	41	Visoka stela	185	59x14	Ivice krova duge 38 cm		
4.	41	Visoka stela	155	64x20	Ivice krova duge 55 cm		
5.	42	Visoka stela	145	45x19	Ivice krova duge 39 cm		
6.	42	Visoka stela	160	43x17	-	-	-
7.	43	Nišan s kavukli turbanom u gužve bez prevoja	191	28x25	11	25	33
8.	43	Zadnji nišan - stela	124	31x13	Ivice krova duge 23 cm		
9.	45	Rustična stela	72	48x18	Ivice krova duge 45 cm		
10.	46	Oktogeni stub	35	28x28	-	-	-
11.	47	Nišan s kavukli turbanom u gužve	230	31x23	18	23	33
12.	48	Nišan s kavukli turbanom u gužve	106	19x18	17	15	25
13.	49	Derviški nišan	60	13x15	Čulah visok 22, Ø 13 cm		
14.	50	Nišan s mudževeze turbanom u gužve i prevojem	134	14x14	-	-	24
15.	51	Nišan s turbanom u gužve i prevojem preko njih	75	14x14	-	-	27
16.	52	Nišan s kavukli turbanom u gužve i prevojem preko njih	37	11x11	-	-	25
17.	53	Nišan sa čatal turbanom	43	13x13	-	-	22
18.	54	Nišan sa derviškim turbanom	87	30 x 30	-	-	35
19.	55	Nišan s mudževeze turbanom horizontalnih gužvi bez prevoja	55	12x10	-	-	19
20.	56	Nišan sa ženskom kapom	63	12 x14	Kapa je visoka 14, Ø 18/13		
21.	57	Nišan s kavukli turbanom improvizovanih gužvi	67	16x11	-	-	20
22.	58	Nišan sa čatal turbanom	93	16x11	-	-	22
23.	59	Nišan s kavukli turbanom u gužve	71	14x15			21
24.	60	Nišan s kavukli turbanom u gužve bez prevoja	60	15x14	-	-	25
25.	61	Nišan sa nedefinisanim turbanom, bez gužvi i prevoja	104	21x15	-	-	34
26.	63	Nišan s kavukli turbanom u gužve s prevojem	30	17x17/18x19	-	-	22
27.	64	Nišan sa aginskim turbanom	43	15x14	Turban: H 23 cm, Ø 22/18		
28.	65	Nišan sa aginskim turbanom	44	14x14	Turban: H 22 cm, Ø 21/18		
29.	66	Nišan sa čatal turbanom	70	12x12	-	-	17
30.	67	Nišan s mudževeze čatal turbanom	48	11x11	-	-	17
31.	69	Nišan s mudževeze turbanom vertikalnih gužvi	160	30x30	-	-	45
32.	70	Stele na dvije vode	75	47x30	Dužina srana krova 30		
33.	71	Nišan sa ženskom kapom	41	14x14	Kapa: H 14, Ø 20/16		
34.	72	Nišan sa kavukli turbanom u gužve bez prevoja	77	15x13	-	-	21

35.	73	Nišan s mudževeze turbanom u gužve bez prevoja	55	17x13	7	13	20
36.	74	Stub sa kavukli sarukom	100	16x12	Turban visok 14, širok 22		
37.	75	Dječiji nišani	Nisu uzimane mjere				
38.	78	Obelisk – Šehidski nišan,	157	45x20	Strane piramide: 36/33		
39.	80	Nišan sa kavukli turbanom u gužve bez pevoja	132	22x13	9	13	25
40.	81	Nišan s kavukli turbanom kosih gužvi	140	23x19	-	-	18
41.	82	Visoke stele na dvije vode	136	28x15	-	-	-
42.	83	Nišan s turbanom vertikalnih gužvi i prevojem	45	12x12	-	-	16
43.	84	Derviški nišan	50	14x9	8	8,5	20
44.	85	Amorfne stele	33	30x10	-	-	-
45.	87	Sarkofag ili „Kubura	Krovna ploča 275x63, visina 40				
46.	88	Aginski nišan	46	18x16	Turban: H 22, Ø 22/18		
47.	89	Nišan sa kavukli turbanom	43	22x17	-	-	22x25
48.	90	Nišan s mudževeze turbanom u gužve	55	20x18	11	18	31
49.	91	Nišan s kavukli turbanom	75	24x18	10	19x15	30
50.	96	Nišan s kavukli turbanom u gužve	138	28x18	12	18	30
51.	97	Zadnji nišan od broj 96/97	178	30x13	-	-	-
52.	98	Nišan s mudževeze turbanom u gužve	112	19x15	10	15	20
53.	100	Nišan s kavukli turbanom u gužve	108	21x14	9	14	23
54.	101	Nišan s turbanom u gužve i prevojem	112	14x15	-	-	27
55.	102	Nišan s kavukli turbanom u gužve	50	16x13	-	-	22
56.	104	Rustična stela	63	36x11	-	-	-
57.	106	Aginski nišan valjk astog turbana i mudževezom	82	19x19	Turban visok 32, Ø 25		
58.	107	Rustična stela	38	26/20x10			
59.	108	Nišan kavukli turbanom spiralnih gužvi	58	15x12/18x15	Turban: H 20, Ø 18		
60.	109	Nišan s fesom bez kićanke	50	15x14	Fes: H 21, Ø 20/18		
61.	110	Nišan s mudževeze turbanom u gužve sa prevojem	48	13x12	-	13x20x17	
62.	111	Nišan s kavukli turbanom u gužve s prevojem	84	15x16	5	14	28
63.	112	Aginski nišan	56	14x14	7	9	24/21
64.	113	Rustična stela na dvije vode	110	37x19	Strane krova duge 36 cm		
65.	117	Nišan s kavukli turbanom spiralnih gužvi	54	Stan nišana: 15x14 / 18x16		-	22
66.	118	Rustična stela na dvije vode	60	Gornji dio 17x12, donji 20x12			
67.	123	Rustična stela - uzglavna	117	64x21	-	-	-
68.	124	Zadnji nišan-stela	86	53x15	-	-	-
69.	125	Nišan s kavukli turbanom u gužve	158	29x20	16	20	34
70.	126	Nišan skaukli turbanom spiralnih gužvi	55	Ø 18	-	-	23
71.	127	Nišan sa ženskom kapom	15	12x12	5	11	15/17
72.	128	Rustična stela	87	28x9	-	-	-
73.	130	Rustična stela-ukras polujabuke	127	56x24	Zadnja: 83x57x16		
74.	133	Nišan s mudževeze turbanom u gužve i prevojem	159	21x21	-	21	31
75.	134	Nišan s kavukli turbanom u gužve	119	24x20	13	13	31
76.	135	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	185	33x26	15	25	45
77.	136	Nišan s mudževeze turbanom u gužve s prevojem	130	16x16	7	15x15	29

78.	137	<i>Visoka stela na dvije vode</i>	207	45x14 / 33x14 u donjem dijelu			
79.	138	<i>Nišan s kavukli turbanom u gužve - Šehidski nišan</i>	190	43x31	17	28	42
80.	139	<i>Derviški nišan – mevlevijskog tarikata</i>	20	16x16	-	-	25
81.	140	<i>Ulemanski nišan s čatal turbanom</i>	89	17x16	6	H 22, Ø 29	
82.	141	<i>Rustična stela</i>	10	28x18	Zadnja: 73x28x17		
83.	142	<i>Nišan s kavukli turbanom u gužve</i>	50	15x13	H 16, Ø 20		
84.	143	<i>Stele na dvije vode</i>	111	25x10	Zadnja: 95x24x17		
85.	144	<i>Rustična stela na dvije vode</i>	70	34x19	-	-	-
86.	145	<i>Nišan s kavukli turbanom, s imitacijom saruka</i>	65	16x10	8	15x9	23
87.	146	<i>Nišan s kavukli saruukom u gužve i prevojem</i>	50	17x16	-	-	27
88.	147	<i>Nišan s kavukli turbanom u gužve</i>	74	Stan: 13x13 / 18x14			25
89.	148	<i>Stela na dvije vode</i>	37	23x8	Zadnja stela: 28x27x6		
90.	149	<i>Nišan sa mudževeza čatal turbanom</i>	45	14x13	Mudževeza H 11, Ø 12		17
91.	150	<i>Stub sa ženskom kapom</i>	38	13x13	Kapa H 17, Ø 19/13		
92.	151	<i>Stela na dvije vode</i>	119	25x9			
93.	152	<i>Ulemanski nišan sa čatal turbanom</i>	90	19x12	-	-	20
94.	153	<i>Ulemanski nišan sa čatal turbanom</i>	70	35x30	-	Turban: H 35 Ø 45	
95.	154	<i>Nišan sa mudžaveze turbanom u gužve</i>	106	32x27	11	26	32
96.	155	<i>Derviški nišan</i>	80	20x30	Čulah: H 28, Ø 18		
97.	156	<i>Stela na dvije vode</i>	103	31x14			
98.	157	<i>Ulemanski nišan s čatal turbanom</i>	68	16x16	-	-	22
99.	158	<i>Aginski nišan sa valjkastim turbanom</i>	65	22x21	Valjčast turban: H 27, Ø 23		
100.	159	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	47	14x14	-	-	22
101.	160	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	35	15x13	7	12	23
102.	161	<i>Dječiji nišan – sa kavukli turbanom u gužve s prevojem</i>	22	8x7	-	-	16
103.	162	<i>Stela na dvije vode</i>	48	25x8	Zadnja stela: 55x25x11		
104.	163	<i>Stela sa špicastim lukom</i>	65	27x13	Zadnja stela: 68x27x13		
105.	164	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	58	18x15	5	15	18
106.	165	<i>Nišan sa kavukli turbanom - sa imitacijom saruka</i>	84	19x17	Turban je visok 12, presjeka 18x12		
107.	166	<i>Nišan sa kavukli turbanom – imitacija saruka</i>	108	16x12	-	-	16
108.	167	<i>Stela na dvije vode</i>	145	35x14	-	-	-
109.	168	<i>Derviški nišan</i>	62	17x10	Čulah: H 18, Ø 16		
110.	169	<i>Nišan sa mudžaveze turbanom u gužve</i>	150	25x18	-	-	25
111.	170	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	70	19x15	Zadnji: 50x20x9		19
112.	171	<i>Stub sa santračima</i>	58	19x16			nema
113.	173	<i>Nišan sa turbanom, bez vrata</i>	65	16x14	-	-	-
114.	174	<i>Stela na dvije vode</i>	35	22x11	Zadnji: 30x19x11		
115.	176	<i>Nišan sa kavukli turbanom</i>	38	16x14	-	-	20
116.	177	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	65	14x15	7	13	30
117.	178	<i>Ženski nišan s kapom</i>	10	13x13	Kapa: H 11, Ø 15/13		
118.	180	<i>Rustična stela na dvije vode</i>	67	42x16	Zadnja stela: 65x28x20		
119.	181	<i>Nišan s kavukli turbanom</i>	57	18x18	-	-	26

120.	182	Ženski nišan s kapom	80	14x16	Kapa: H 20, Ø 23/20		
121.	183	Nišan s kavukli turbanom u gužve i prevojem	109	16x15	10	15	31
122.	184	Derviški nišan	61	15x16	Čulah: H 35, Ø 24		
123.	185	Nišan s netradicionalnim ulemanskim turbanom	71	14x10	-	-	18
124.	186	Stela	63	28x9	Zadnja: 46x17x10		
125.	187	Nišan s kavukli turbanom	54	Ø 20/24	-		25
126.	188	Ulemanski nišan sa čatal turbanom	90	18x14	Turban: H 25/24x16		
127.	191	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	88	18x11	10	11	22
128.	192	Nišan sa kavukli turbanom	40	16x11	-	-	20
129.	193	Rustična stela	40	32x11	Zadnja: H 35/22x10		
130.	194	Stela na dvije vode	90	27/20x10	Zadnja: 60x20x16		
131.	195	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	45	11x11	-	-	16
132.	196	Ženski nišan s kapom	32	13x9	Kapa: H 10, Ø 10/9		
133.	198	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	120	25x18	10	18	30
134.	199	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	48	17x11	7	11	19
135.	200	Stela na dvije vode	85	26x10	-	-	-
136.	201	Stela na dvije vode	75	45x18	Zadnja: 68x40x19		
137.	203	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	48	15x14	nema vrata		22
138.	204	Rustična stela na dvije vode	64	34x13	Zadnja: 75x32x12		
139.	205	Stele na dvije vode	50	23x9	Zadnja: 50x17x9		
140.	206	Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem	45	13x12	9	11	17
141.	207	Stela na dvije vode	56	20x10	-	-	-
142.	208	Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem	50	14x13	-	-	31
143.	209	Nišan sa kavukli turbanom	56	19x14	-	-	20
144.	210	Rustične i rudimentarne stele	104	43x18	Strane krova po 30 cm		
145.	212	Uzglavna rudimentarna stela sa ukrasima sunca i polumjeseca	165	58x16	Zadnja: 139x54x19		
146.	214	Rustične stele	76	30x17	Zadnja: 55x31x16		
147.	215	Rustična stela sa piramidalnim završetkom i polujabukom na vrhu	128	25x14	Zadnja: 71x28x13		
148.	216	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	140	26x21	-	-	30
149.	218	Derviški nišan	60	23x14	Čulah: H 28, Ø 16		
150.	219	Nišan s turbanom u gužve	58	24x14	10	12	18
151.	220	Nišan sa kavukli turbanom-imitacija saruka	74	17x14	-	-	25
152.	221	Stela	46	23x7	-	-	-
153.	222	Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem	120	15x14	-	-	18
154.	224	Aginski nišan	91	16x17	Turban: H 21, Ø 30/25		
155.	225	Nišan sa kavukli turbanom u gužve - Šehidski nišan	95	23x17	-	-	27
156.	226	Ženski nišan sa kapom	32	12x10	Kapa: H 11, Ø 14/11		
157.	228	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	210	29x20	-	-	38
158.	229	Obelisk na dvije vode	142	30x18	Zadnji: H 140/28x17		
159.	230	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	187	28x18	-	-	30
160.	231	Derviški nišan	77	19x11	Čulah: H 31, Ø 19		
161.	232	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve s prevojem	170	20x20	-	-	39

162.	233	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem	160	24x23	-	-	49
163.	234	Nišan sa kavukli turbanom u gužve i dva prevoja	82	17x10	-	-	27
164.	235	Stela na dvije vode	62	19x5	-	-	-
165.	236	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	56	16x13	-	-	18
166.	237	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	110	21x12	-	-	27
167.	238	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem	168	30x25	-	-	38
168.	239	Obelisk piramidalnog završetka	130	25x15			
169.	240	Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem	80	Oktogeni presjek 17 cm			21
170.	241	Ženski nišan s kapom	38	12x12	Kapa: H 14, Ø 18/14		
171.	242	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	40	12x12	-	-	21
172.	243	„Divov mezar“- rustične stele	52	42x20	Zadnja: 80x42x21		
173.	244	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	148	35x31	11	29	47
174.	246	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve s prevojem	175	23x24	10	22	38
175.	247	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve s prevojem	80	14x14	-	-	27
176.	248	Stub sa kavukli sarukom	35	10x9	-	-	16
177.	249	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	?	23x23	7	22x22	30
178.	250	Derviški nišan sa ćulahom	107	16x11	Ćulah: H 31, O 56		
179.	251	Derviški nišan sa ćulahom	106	15x11	Ćulah: H 28, O 64		
180.	252	Stub sa kavukli turbanom u gužve	94	23x22	Turban: H 31, O 82		
181.	253	Stub sa kavukli turbanom u gužve	55	16x15	-	-	25
182.	254	Valjkasti stub sa valjčastom kapom	43	Ø 19	Kapa: H 16, Ø 25		
183.	255	Aginski nišan	63	Ø 18	-	-	Ø 20
184.	256	Valjkasti stub sa valjčastom kapom	35	Ø 14	-	Kapa: H 13, Ø 18	
185.	257	Aginski nišan	45	Ø 22	Turban: H 16, Ø 32		
186.	258	Nišan sa oblim turbanom	53	Ø 19	-	-	23
187.	259	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	66	Ø 24	Turban: H 25, Ø 37		
188.	260	Derviški nišan, mevlevijskog tarikata	54	13x11	-	-	17
189.	261	Nišan janjičarskih aga sa čatal turbanom	70	11x11	-	-	18
190.	262	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem	70	14x13	8	12	25
191.	263	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	40	18x15	-	-	25
192.	264	Rustična stela na dvije vode	60	35x8	-	-	-
193.	268	Rustična stela	76	Gore 36x14, dole 28x14			
194.	269	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	115	24x16	-	-	30
195.	270	Rustične stele	70	32x12	Zadnja: 68x21x14		
196.	274	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	130	28x22	-	-	34
197.	276	Nišan sa turbanom	76	23x18	-	-	nedost.
198.	279	Rudimentarni nišan-stub	65	25x22	-	-	-
199.	280	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	195	30x25	14	25	32
200.	281	Nišan sa valjkastim turbanom	58	13x13	-	-	15
201.	282	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem	64	10x9	-	-	28
202.	283	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	50	11x12	5	10	18
203.	284	Nišan sa mudževeze turbanom u gužve sa prevojem	47	18x15	-	-	27
204.	285	Aginski nišan	60	17x13	Turban: H 17, Ø 18/13		
205.	286	Nišan sa kavukli turbanom u gužve	65	16x13	-	-	H 25Ø 21

206.	287	<i>Stele</i>	67	24x7	Zadnja: 43x22x7		
207.	288	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	63	17x19	-	-	29
208.	289	<i>Nišan sa mudževeze turbanom u gužve</i>	70	14x13	-	-	25
209.	290	<i>Nišan sa mudževeze turbanom u gužve sa prevojima</i>	60	12x12	-	-	25
210.	291	<i>Nišan sa fesom</i>	58	15x15	Fes: H 16, Ø 20/12		
211.	292	<i>Nišan sa fesom</i>	116	20x12	Fes: H 22, Ø 22/15		
212.	293	<i>Amorfne stele</i>	72	40x22	-	-	-
213.	294	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	43	11x10	-	-	17
214.	297	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	144	25x19	9	19	28
215.	298	<i>Jugoistočna strana nišana sa ukrasnom plastikom</i>	10	23x20	Gornji dio nišana nedostaje		
216.	300	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	160	25x16	-	-	28
217.	301	<i>Nišan sa valjčastom kapom</i>	40	Ø 18	-	-	22
218.	302	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	113	14x14	-	-	26
219.	303	<i>Gazijski nišan Podgora</i>	122	29x26	8	25	30
220.	307	<i>Janjičarski nišan sa mudževeze čatal turbanom</i>	65	15x15	7	14	27
221.	308	<i>Janjičarski nišan sa mudževeze čatal turbanom</i>	70	15x15	6	13	27
222.	309	<i>Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem</i>	62	15x15	-	-	27
223.	310	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	45	12x10	-	-	18
224.	311	<i>Nišan sa turbanom</i>	55	Ø 23	-	-	29
225.	312	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	170	23x18	Santrač: 280 x 180		37
226.	313	<i>Stela sa santračem</i>	110	26x7	Santrač: 350x230		
227.	314	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	80	15x14	-	-	28
228.	315	<i>Oktogoni stub</i>	55	Oktogon Ø 16			
229.	316	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	98	15x10	Santrač: 260x140		22
230.	317	<i>Nišan sa turbanom</i>	55	Ø 22 gore/ 28 dolje.			
231.	318	<i>Nišan sa kavukli turbanom</i>	32	Ø 18	-	-	Ø 19
232.	319	<i>Stela sa ženskom kapom</i>	53	21x9	Kapa: H 25, (24/18)x9		
233.	320	<i>Nišan sa turbanom</i>	57	15x13	-	-	26
234.	322	<i>Nišan sa mudževeze turbanom u gužve i prevojem</i>	52	13x15	-	-	22
235.	324	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	52	11x11	-	-	22
236.	325	<i>Nišan sa turbanom u gužve</i>	48	18x18	-	-	24
237.	326	<i>Rustične stele</i>	35	28x16	-	-	-
238.	327	<i>Šehidski nišan sa ukrasom luka i strijele</i>	140+ 50	42x33	15	33	40
239.	329	<i>Nišan s kavukli saruk turbanom</i>	120	27x15	15	16x14	36
240.	330	<i>Aginski - janjičarski nišan</i>	80	16x15	Santr: 340x170		
241.	331	<i>Derviški nišan</i>	50	13x10	Čulah: H 23, Ø 15		
242.	332	<i>Rustična stela</i>	100	25x15	Zadnja: 68x22x14		
243.	333	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	140	23x20	-	-	32
244.	334	<i>Zadnji nišan u santraču</i>	130	23x17	Santrač: 300 x 150		
245.	335	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	140	28x19	-	-	20
246.	336	<i>Ženski nišan sa kapom</i>	67	Oktogon Ø 17	Kapa: 20/14		
247.	337	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	84	Oktogon Ø 19			

248.	338	<i>Aginski nišan</i>	60	19x19	Turban valjčast Ø 24		
249.	339	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	60	14x13	-	-	22
250.	341	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	68	Ø 24	Turban: H 23, Ø 29		
251.	342	<i>Aginski nišan</i>	54	24x24	Turban: H 28, Ø 28/23		
252.	343	<i>Nišan sa kockastim turbanom</i>	42	24x14	-	-	16
253.	344	<i>Derviški nišan</i>	50	18x18	Culah: H 21, Ø 16		
254.	345	<i>Stela</i>	48	19x9	-	-	-
255.	346	<i>Stela</i>	48	Ø 22	-	-	-
256.	347	<i>Ženski nišan s kapom</i>	42	17x14	-	-	20/12
257.	349	<i>Stub sa turbanom</i>	88	23X23/28x28	30		
258.	350	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	82	20x18	-	-	23
259.	351	<i>Ženski nišan s kapom</i>	30	10x9	Kapa: H 16, Ø 17/11		
260.	352	<i>Nišan sa kavukli turbanom</i>	25	Ø 18	-	-	21
261.	354	<i>Stub na dvije vode</i>	160	37x23	Zadnji: H 126 / 40x25		
262.	358	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	160	39X27	Zadnji: 130x27x26	28	
263.	359	<i>Rustične stele</i>	125	36x12	Zadnji: 100x36x12		
264.	360	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	75	14x13	7	13	20
265.	361	<i>Djevojački nišan s kapom</i>	55	17x13	Kapa: H 17, Ø 20/12		
266.	363	<i>Ulemanski nišan s čatal turbanom</i>	94	15x13	-	-	23x17
267.	364	<i>Stub sa kavukli sarukom</i>	72	13x11	-	-	22
268.	365	<i>Ženski nišan sa kapom</i>	34	11x11	Kapa: H13, Ø 17/15		
269.	366	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	65	16x14	-	-	24
270.	368	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	75	20x16	-	-	28
271.	369	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	59	16x14	-	-	22
272.	370	<i>Ženski nišan – stela sa kapom</i>	66	29x9	-	-	26x25
273.	371	<i>Stub sa ženskom kapom</i>	47	15x15	Kapa: H 15, Ø 19/15		
274.	373	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	100	20x9	-	-	20
275.	376	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	242	28x14	15	24	36
276.	377	<i>Rustična stela</i>	180	27x14	-	-	-
277.	378	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	110	26x15	-	-	26
278.	379	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	185	35x26	-	-	30
279.	380	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	148	29x20	-	-	32
280.	381	<i>Djevojački nišan sa kapom</i>	76	16x16	-	-	23/13
281.	382	<i>Derviški nišan</i>	46	17x10	Culah: H 24, Ø 17		
282.	383	<i>Stele</i>	125	28x11	Zadnja: 165x29x13		
283.	384	<i>Rustične rudimentarne stele</i>	36	29X12	-	-	-
284.	385	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	72	20x20	-	-	24
285.	386	<i>Stela na dvije vode</i>	80	11x8	-	-	-
286.	388	<i>Stub sa čatal turbanom</i>	50	Ø 21	-	-	29
287.	391	<i>Rustične stele</i>	40	28x10	Zadnja: 57x24x12		
288.	392	<i>Stela sa ženskom kapom</i>	80	20x9	Kapa: H 20, Ø 23/15		
289.	393	<i>Stela sa ženskom kapom</i>	74	22x10	Kapa: H 20, Ø 36/14		
290.	394	<i>Nišan sa kavukli sarukom</i>	66	15x13	-	-	27/23
291.	395	<i>Ženski nišan s kapom</i>	50	14x10	Kapa: H 15, Ø 18/15		
292.	396	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve</i>	55	Stan nišana: gore 20x14, dolje 30x14			23
293.	397	<i>Nišan sa oblim turbanom</i>	58	14x12	-	-	17/23
294.	398	<i>Nišan sa kavukli turbanom u gužve i prevojem</i>	60	22x21	5	20x18	31

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

RECENZIJE

Recenzija rukopisa:

***Stari bosanski nišani Općine Hadžići* autora Vahida Aladžuza**

Prateći savremene publikacije iz oblasti kulturne historije mikroregiona rijetko se sreće primjer Općine Hadžići koja je u kratkom razdoblju bila u središtu dvije vrijedne studije, *Monografija Hadžića: Od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992.godine* (2014) i *Hadžićka toponimija* (2016) autora Vahida Aladžuza. Nije prošlo dugo da nas iz pera spomenutog obraduje novi rukopis naslovljen *Stari bosanski nišani Općine Hadžići*. Djelo je u biti kruna terenskog istraživanja o islamskom kulturno-historijskom nasljeđu Općine Hadžići kojeg je Aladžuz uradio tokom 2017. godine.

Izuzme li se uobičajeni *Uvod* i *Prilozi* na kraju, djelo čine sedam poglavlja. Prvo, naslovljeno *Nišan – muslimanski nadgrobni spomenik* upoznaje čitatelja s onim šta je nišan, osnovnom terminologijom (*mezar, bašluk, ajakluk, santrač, tarih*) kao i njegovim osnovnim dijelovima (korijen, stan, vrat, turban). Ono što se već na početku teksta primijeti jeste jasnost i konciznost bez suvišnih ekskursa, što je zapravo najveći nedostatak publikacija ove tematike, čemu Aladžuz uspješno odolijeva. Ovo se ponajbolje primijeti u drugom i trećem poglavlju u kojima se predstavljaju osnovni tipovi, oblici i razvoj bosanskih nišana. Iako su prva tri poglavlja prologomena studije oni bi se bez imalo dvoumljenja mogli naći kao izdvojena publikacija za opću problematiku nišana i tako ponuditi odličan uvid u ovaj problem. Nakon toga slijedi četvrto i peto poglavlje, *Orijentacija nišana* i *Vrsta kamena za izradu nišana*. Na prvi pogled ovo su ne tako važni detalji, ali naprotiv oni su zapravo tajnovita poruka koja pomaže kod utvrđivanja starosti bosanskih nišana gdje se njihova starost na drugi način ne može utvrditi, kako zaključuje Aladžuz. *Ukrasni motivi na starim bosanskim nišanima* je naslov šestog poglavlja gdje autor analizira konkretne motive na nišanima hadžićke općine, te bi se usudilo kazati da upotpunjava započeti posao znamenitog Mehmeda Mujezinovića i Šefika Bešlagića. Srčika rada je sedmo poglavlje koje nosi naziv kao i sama knjiga - *Stari bosanski nišani Općine Hadžići*, u kojem je autor pokazao sav istraživački kuriozitet i nemjerljivo zalaganje. Ne samo da je Vahid Aladžuz obišao poznate *mezaristane* Hadžića nego je proveo terensko i arhivsko istraživanje kako bi ukazao na zaboravljena groblja i usamljene nišane. Prikaz starih nišana dato je ne prema općinskoj administrativnoj hijerarhiji, već po džematskoj organizaciji Hadžića, što je sa stanovišta problematike nišana apsolutno opravdano. *Islamska memorijalna kultura u kontekstu religijskog shvatanja*, posljednje poglavlje studije, diskutuje otvoreno o ulozi i mjestu nišana u islamskoj tradiciji Bošnjaka s ciljem neupitne uloge nišana u toj tradiciji.

Nakon čitanja teksta ne može se zanijekati velika važnost ovog istraživanja, s glavnim zaključkom da je autor pokazao svu kompleksnost starih hadžićkih nišana

o kojima se prije ovoga nije znalo mnogo i čime je autor sačuvao od zaborava ne samo baštinu Hadžića, nego baštinu svih nas – odnosno ukazalo se da hadžićki nišani nadilaze lokalni karakter. Na temelju iznesenog rukopis naslovljen *Stari bosanski nišani Općine Hadžići* autora Vahida Alađuza sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje.

Haris Dervišević, doc. dr. sc.
Šef Katedre za historiju umjetnosti

Recenzija rukopisa:

***Stari bosanski nišani općine Hadžići* autora Vahida Alađuza**

Od vremena kada se javljaju prvi nišani pa sve do danas, oni su bili i ostali tihi pripovjedači minulih vremena. Oni kazuju šta je bilo i nagovještavaju neizrecivo. Upleli su se u samo tkivo Bosne i postali njen neodvojiv dio. Nišani nisu samo puki nadgrobni spomenici, biljezi. To je naročito kamenje u kome se čita bitstvo Bosne. Njihova metamorfoza kroz stoljeća kazuje priču o nama, mijenjali smo se ali ipak ostali svoji. Zbog slojevitosti poruke i pouke koje sadrže čini se da je više nego li ikada ranije važno sačuvati i istraživati stare bosanske nišane. Stoga je rukopis pod naslovom *Stari bosanski nišani općine Hadžići* autora Vahida Alađuza iznimno vrijedno istraživanje o nadgrobnim spomenicima osmanskog i postosmanskog razdoblja na području općine Hadžići.

Naučna, stručna i popularna literatura ne manjka radovima koji tematiziraju pitanje nišana, među kojima treba izdvojiti djela iz pera Mehmeda Mujezinovića, Šefika Bešlagića, Ibrahima Pašića i Aiše Softić. Neopravdano je nespomenuti trud zaljubljenika u bosankohercegovačko naslijeđe koji su iznjedrili djela vrijedna pažnje, poput Esada Durajlića i Nihada Klinčevića. Opravdano se onda postavlja pitanje čemu istraživanje Vahida Alađuza i koji je njegov doprinos? Nakon uvida u rukopis ne može se pobjeći dojmu da je autor zasigurno dao jedan od najvećih doprinosa o temi nišana posljednjih nekoliko decenija. Iskustvo svojih prethodnika i njihova promišljanja Alađuz je konkretizirao na odabranom području, općine Hadžići, te služeći se komparacijom, analizom, tipologizacijom, te drugom naučnom aparaturom uspio pokazati složenost poruke starih bosanskih nišana općine Hadžići.

Prvih šest poglavlja studije su sublimacija svega onoga što jesu nišani. Tu se raspravlja o formi nišana, glavnim tipovima, hronološkom razvoju, te vrsti kamena od kojih su pravljani i najčešćim motivima s kojim su ukrašavani. Najbremenitije poglavlje jeste sedmo, u kojem autor analizira preko osamdeset lokaliteta na teritoriji jedanaest džemata Hadžića, tačnije džemata Grivići, Donji Hadžići, Mokrine, Binježevo, Hadžići, Pazarić, Lokve, Trzanj, Raštelica, Budmolići i Tarčin. Rukopis završava poglavljem odnosa islama, islamskih pravnih škola te tradicije naspram obilježavanja grobova i podizanja nadgrobnih spomenika. Bogatstvo ovog djela jeste mnoštvo fotografija koje prate tekst, čije dugoročne vrijednosti mi u ovom trenutku nismo svjesni.

Rukopis *Stari bosanski nišani općine Hadžići* autora Vahida Alađuza značajan je prije svega za općinu Hadžiće, odnosno njeno stanovništvo, na način da se upozna sa svojom bremenitom historijom i slojevitim naslijeđem. Ne smije se zaboraviti da se ovim općina Hadžići, koja je podržala inicijativu i projekat, predstavila široj javnosti i istovremeno poslužila za primjer drugim sredinama, gradovima i općinama. Zbog

dalekovidnosti vizije općine, načelnika i autora djela *Stari bosanski nišani općine Hadžići* mora se odati naročito priznanje. S toga nema nikakve dileme dati preporuku za objavljivanje ovog važnog djela.

Ćazim Hadžimejlić, prof. dr. sc.

Recenzija rukopisa:

***Stari bosanski nišani općine Hadžići* autora Vahida Alađuza**

Istaknuti bošnjački naučnik i alim, rahmetli Mehmed Mujezinović, svojim plodonosnim radom načinio je prvi pravi i veliki korak ka proučavanju islamske epigrafike Bošnjaka od Bošnjaka. Njegovo djelo je mahom zasnovano na proučavanju tariha sa nišana – sepulkralnih spomenika koji su dugo vremena bili zaboravljeni i prepušteni kako zubu vremena, tako i teškoj ljudskoj ruci. Ono što je istaknuti naučni radnik Šefik Bešlagić bio za stečke, to je Mehmed Mujezinović bio za nišane. Obišao je Bosni i Hercegovinu uzduž i poprijeko te stvorio djelo od kojeg polazi svaki naučni radnik koji se želi baviti ovom tematikom. Međutim, od 1974. godine, kada je objavljen prvi tom njegove Islamske epigrafike, trebalo je proći dosta vremena pa da se interes za proučavanje nišana ponovo javi. U tom pravcu ide rukopis Vahida Alađuza pod nazivom *Stari bosanski nišani Općine Hadžići*.

Nišani su svjedok ljudske prolaznosti oličene u dva kamena zabodena u zemlju, ponad glave i ispod nogu. Materijalni su to dokazi egzistencije jednog naroda na jednom prostoru. Kada sve prođe ostanu nišani i greblja razasuta po bosanskim gradovima i selima, često uz nekropole stećaka kao vjerni pokazatelj bivstvovanja naroda stotinama godina vezanog uz svoj matični prostor. U suštini, gdje su grobovi i mezari jednog naroda, tu je i njegova zemlja. Ta činjenica je toliko jasna i očigledna, a danas toliko zanemarena od nas samih. Zato nišane treba proučavati, održavati i brinuti se o njima. A nišani su danas, čini se kao nikad do sada, ugroženi i nestaju. Nestaje tako i naša zemlja, polako se osipa lijevo i desno, ostavljajući prazan prostor. Kad nestane zemlja, neće i nas samih. Neće i jedan narod. Stoga se rukopis Vahida Alađuza može posmatrati i kao svjetli primjer *borbe* za zemlju, za korijene, vjeru, tradiciju i običaje Bošnjačkog naroda.

Tekst o nišanima Hadžića je sastavljen iz nekoliko cjelina. U uvodnim poglavljima autor govori uopćeno o nišanu, njegovom nastanku, razvoju, obliku, dijelovima te ukrasima na nišanima ovog područja. Glavninu knjige i njenu najznačajniju dokumentarističku vrijednost sačinjavaju opisi mezarja na tematiziranom području. Vahid Alađuz je obišao sva mezarja, znana i do danas neznana. Evidentirao ih je 83. Negdje se nalazi samo jedan, negdje pak više mezarova. Kako sam naglašava u uvodnom dijelu, detaljno je dokumentirao 600 starih nišana, a u knjizi je prezentiran izbor od 322 nišana što je svakako veliki korpus kada se uzme u obzir činjenica da je riječ o jednom mikro-toposu u okviru bosanskohercegovačkog prostora. Značaj ovakvog pristupa se ogleda i u tome da je svaki od prezentiranih nišana izmjeren, detaljno opisan te potkrijepljen kvalitetnim fotografijama. Svaki od zabilježenih tariha je transkribiran i preveden. Uz to Alađuz se upustio u veliki posao interpretacije svakog od nišana. Nekada su nišani simbolizirali društveni status, zanimanje ili nivo obrazovanosti umrlog. Danas je to, nažalost, izgubljeno čime je djelomično izgubljen i sam smisao nišana kao znaka

i putokaza. Autor se ovdje dobro snašao pa tako danas znamo ili možemo pretpostaviti rang pokopanih ljudi u hadžićka mezarja što je od velikog značaja za lokalnu historiju Hadžića ali i, u širem kontekstu posmatrano, historiju Bosne i Hercegovine.

Nekoliko segmenata, kada je riječ o nišanima na našim područjima, Alađuz prvi ili među prvima obrađuje. Jedan od njih jeste pitanje orijentacije prvih nišana. Sada možemo potvrditi da su prvi muslimani na ovim područjima svoje nišane orijentirali onako kako su bili najčešće orijentirani stećci, a da se tek kasnije prelazi na orijentaciju mezara prema islamskim principima. Autor se bavio i pitanjem vrste kamena od kojeg su nišani na ovom području pravljani. Ovo pitanje kome ranije nije bila posvećivana posebna pažnja govori o kretanjima stanovništva, utjecajima većih centara ali i ekonomskoj snazi i moći pojedinih slojeva stanovništva. Sve to je još jedan pokazatelj da su nišani otvorena knjiga koju treba samo znati ispravno čitati i tumačiti.

Vrijedna pažnje jeste i činjenica da Vahid Alađuz nišane naziva bosanskim što oni zapravo i jesu. U starijoj literaturi često ih se pogrešno naziva osmanskim što je u principu pogrešno. Nišani na području Bosne i Hercegovine su u najvećoj mjeri podizani našem bosanskom čovjeku, na našoj bosanskoj zemlji pa stoga moraju biti bosanski. Autor to uporno apostrofira s punim pravom te se nadati da će se i drugi autori poslužiti ovim primjerom. Vrijedno je i to da autor uspijeva definirati i nešto što naziva hadžićkim tipom ukrasa na nišanima. Riječ je o ukrasima koji su do sada zabilježeni samo na ovom području što je svakako interesantno te će u svakom slučaju poslužiti kao pitanje o kome će se moći raspravljati u dolazećim vremenima.

Kompletan rukopis je koherentna cjelina, interesantno štivo koje će poslužiti generacijama stanovnika Hadžića koji će iz njega naučiti štošta o svojim korijenima. Autor je u potpunosti ispoštovao naučni aparat te je knjiga napisana po svim principima naučnog djela o čemu svjedoči i brojna literatura na koju se referiralo tokom pisanja. Terenski rad je najteži ali u naučnom smislu i najdragocjeniji. Knjiga Vahida Alađuza je izvrstan primjer za takvo što. Stoga, s velikim zadovoljstvom preporučujem rukopis *Stari bosanski nišani Općine Hadžići* za štampu i objavljivanje.

Mr. Edin Bujak s.r.

LEGENDA:

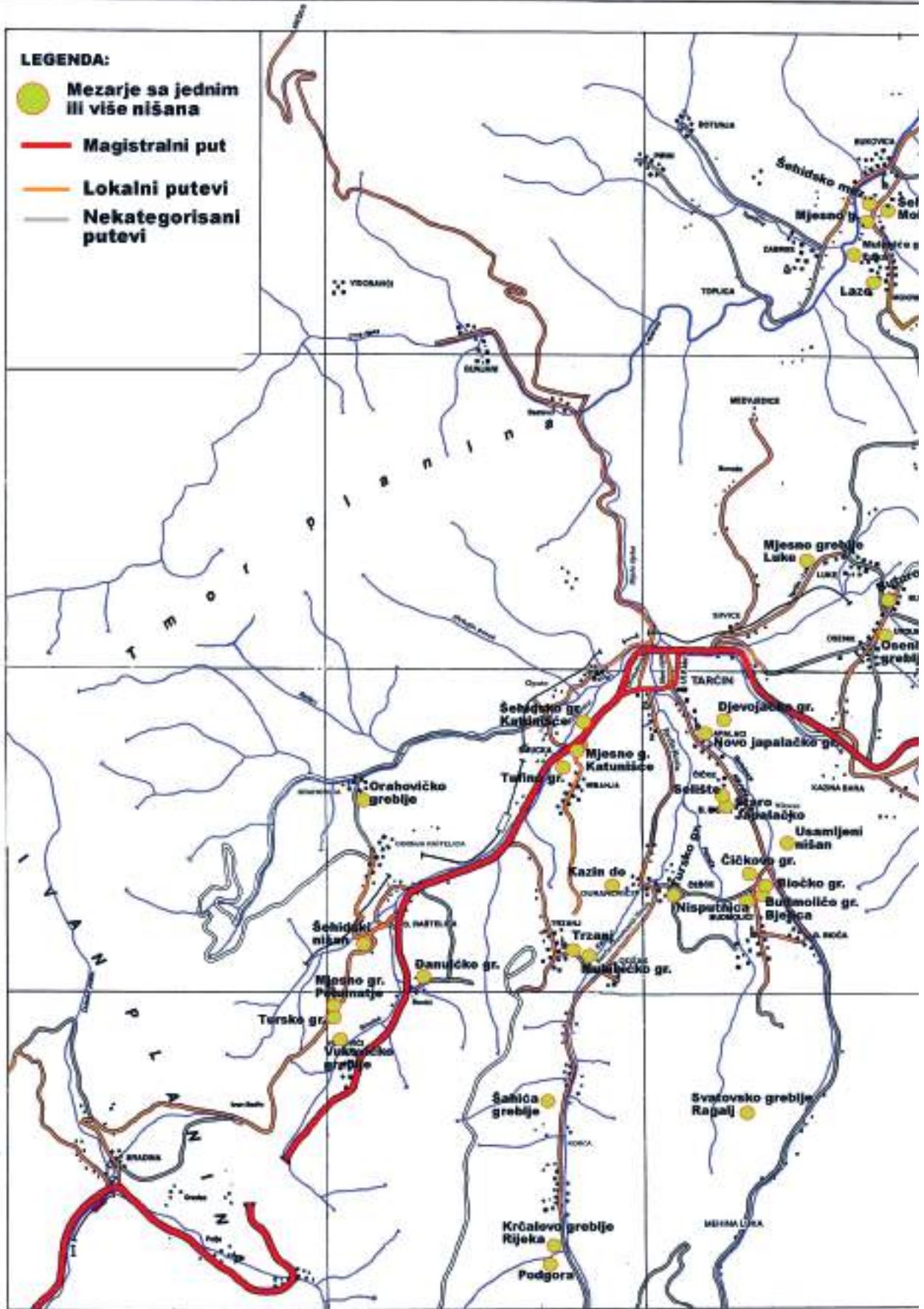
- Mezarje sa jednim ili više nišana
- Magistralni put
- Lokalni putevi
- Nekategorisani putevi

1

2

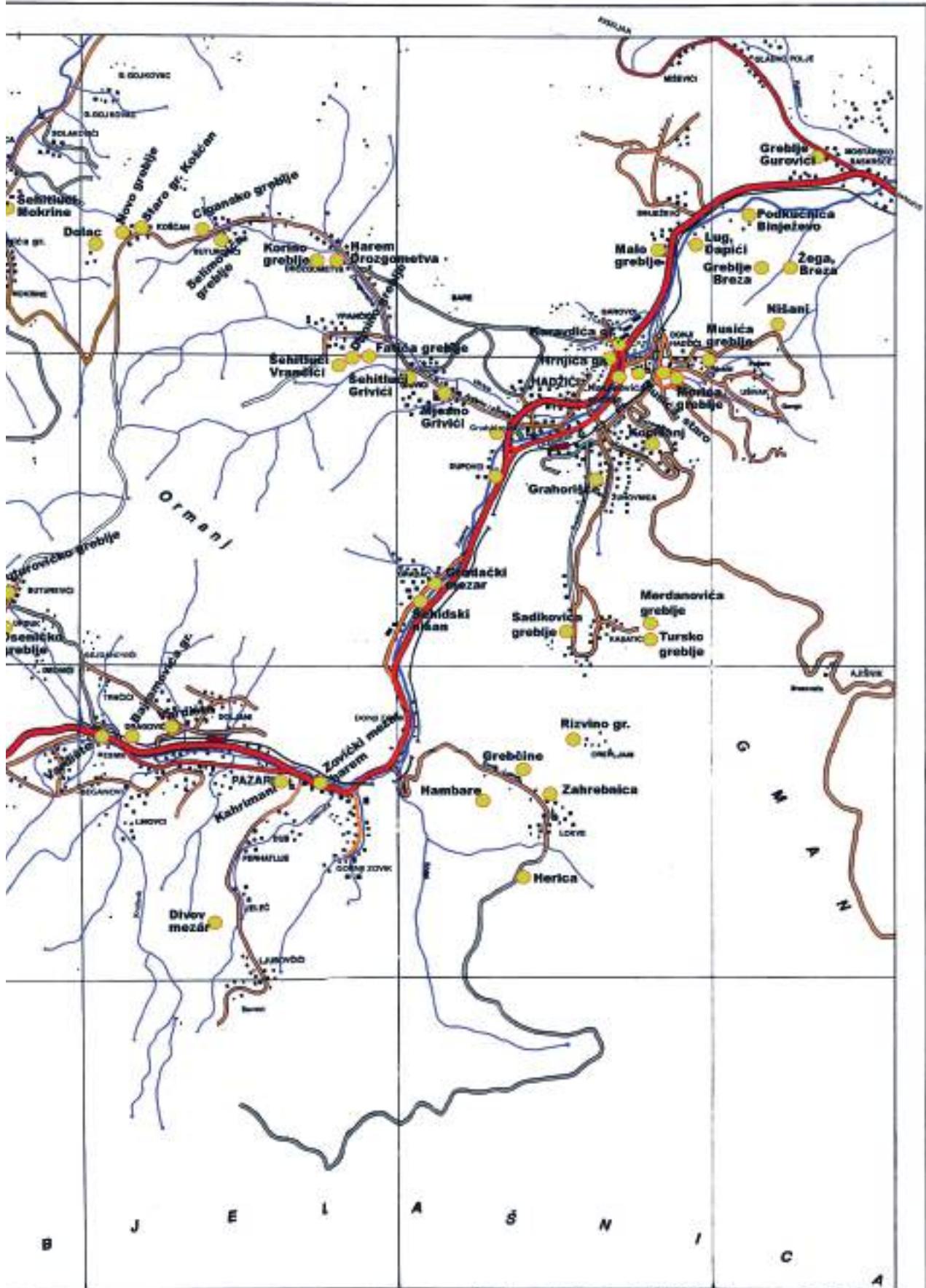
3

4

STARI BOSANSKI NIŠANI OPĆINE HADŽIĆI

STARIH NIŠANA, NA PODRUČJU OPĆINE HADŽIĆI

Autor: Aladžuz Vahid, januar 2019.g.

